

MÁSODIK KÖNYV.

I.

III. Endrét a pápa soha sem ismerte el. Minthogy azonban még ezzel fel nem döntheté trónját, nyugtalanul várta halálát. De azután sem boldogult. Elméletileg hűbérenek tartá Magyarországot, s nem volt közönyös előtte, hogy mikép érvényesítse jogát? Ugy találta, hogy mindazon hercegek között, kikben anyai ágon Árpád vére folyik, mégis csak a legközvetlenebb joga az Anjou-háznak van. A még Endre alatt felléptetett Martell Károly fia volt egy Árpádházi hercegnőnek s unokája egy magyar királynak (V. Istvánnak), és ily közvetlen leszármazással egyik európai herceg sem dicsekedhetett. De a nemzet nem nézte azt. Félt, hogy az Anjou-ház elfogadásával szentesíti a pápai követelést s az ország a szentszék hűbérévé lesz, mint azok birtoka a két sicíliai királyság. Megérte kevesebb s távolabbi rokonsággal is, csakhogy függetlenségét megőrizhesse. Szerencséjére egyetlen alkalmas embert sem kapott, ki a feltolt Anjou herceg Róbert Károly ellen magát fenn tudta volna tartani.

Legelőbb Venczelt választották meg a cseh uralkodó-házból, a ki II. Endrét számította ősei közé. Ennek a fiatal embernek az atyja nem vette komolyan a dolgot, s minthogy könnyen nem boldogult, haza vitte fiát. Azután Ottót, egy bajor herceget szemeltek ki, ki származását III. Bélától hozta le. Ha Venczel tobzódó, ez gyáva ember volt: de az elv kedvéért egyiknek úgy mint

a másíknak tekintélyes pártja volt. Azzal ügyöken mit sem segítettek – nem ily ember kellett ily zilált viszonyok közt a trónra mint öök voltak.

E napon Magyarország a feldaraboltatás pontján állott. A nagy nemzetségek fejei kis királyok voltak, erősebbek a megkoronázottnál. Még csak névleg is alig voltak főhűbérurak, észak, nyugot, dél már megalakult nagy uradalmakat mutatnak fel, s végre Erdély is a fennálló viszonyokkal ellentétbe teszi magát. Egyik vajdája Rolánd, mig élt, hive volt Róbert Károlynak, de ennek utódja Miklós a Puki-nemzetségből ellenese volt, mert már 1303-ban a Róbert Károly pártján álló esztergomi érseknek egyházi átokkal kelle Erdélyt fenyegetnie, ha nem ismeri el a pápa kegyenczét. – Ennyire ezuttal nem mentek, de 1304-ben püspöke Péter mellé, ki meghódolt, két névleges vajda, Lőrincz és Péter lön Róbert Károly által kinevezve*).

Nemsokára egy erőszakos tény által épen Erdély döntötte el a dolgok új fordulatát. Az erdélyi szászok bajor Ottó pártján voltak, sőt ezek által ő látogatásra lön felszólítva. 1306. ment be Ottó az erdőn tul fekvő részekbe Beszterczére és Szebenbe. A magyar megyékben ekkor két hatalmas testvér vezette a közdolgokat, László, ki III. Endre alatt vajdává lett**), és Péter, ki püspöki széken ült, s ennek annyi rázkódás után felvi-

*) Fehér Codex Dipl. VIII. I. k. 135. és 160. ll. Roland 1303 körül halt meg, utódja volt Puki Miklós, ki László mellett mind végig fenntartá magát. ü. o. 50. 147. 226. ll.

***) Ezen László vajdának a történetben két neve van: Apor és Laczkfi, mely két név egy a családnak jelzésére vétetik. Az egész dolgot Szegedi alapítá meg Decreta et vitae Regum Hungariae 304. s köv. ll. Ó b. Apor Istvántól nyerte adatait, s ezen kívül egy felírásra hivatkozik, mely valaha Bálványos várában lett volna. Azután ő és mások ki is csinálták a nemzedékrendet. Ennek a Lászlónak atyja azon Apor (Opour), ki mint az ország egyik nádora szerepel Endre és utódai alatt. De a dolog nem így áll, s László vajda sem egyik sem másik családnak nem volt tagja.

rágoztatását erélyes kezekkel vezette, s csak elébb Károlypártinak mutatkozott. E két testvér megnyerése nem kis fontosságú dolog volt, és úgy is látszott, hogy Ottónak sikerült. A vajda elébe ment és bemutatta hódolatát, a püspök pedig vonakodott testvére ellen az egyházi átkot kihirdetni, mint ezt ez évben a kalocsai érsek Róbert Károly el nem ismeréséért parancsolá.

A fejetlenség ezen korát László hatalma megnevelésére fordítá. Mint vajda és szolnoki főispán az erdélyi megyékben leghatalmasabb ur volt. Ezt nem tartá elégnak, kezei közé kerité a székely és szász ispánságot, a radnai ezüstmányakat, a dézsi, kolosi széki aknákat, az egresi apátság javadalmait; szóval egyesité egész Erdélyt úgy, miként azt egyik vezér sem bírta. Ő nem vajda, dynastia volt Erdélyben úgy, mint Csák Mátyus-földén. Ottó tanácsosnak tartá e hatalmassággal alkudozni s elhatározá a vajda leányát nőül venni. E célból még egyszer Erdélybe kelle utaznia. El is indult 1307. májusában. De alig érkezett a vajda várába a koronával s az ország ékszereivel, midőn ettől elfogatott s a korona és ékszerek kiadására kényszerítettet. Csak ezután szabadult ki egyik hívének Serényi Imrének segélyével s érkezett hazájába sok kerülés és kalandos utazás után.

És ezzel Magyarországot elvesztette. Róbert Károly külföldi versenytárs nélkül maradt, hanem a belföldi hatalmasságokkal annál erősebb küzdelmei voltak. László ezek közt nem utolsó helyen állt, s nem is mutatott hajlamot az új királynak meghódolni, ki a másik vajdát Puki Miklóst megnyervén, maga részéről is betölté a második vajdai széket egy czimzetes vajdával, az István fiával Miklóssal. Az igazi vajdát ez legkevesbé sem zavarta. Tisztán látta, hogy annyi hatalom megnyit ő ragadott magához, kezei közt, ha meghódol, nem maradhat. Ő pedig még mindig ragaszkodott ezekhez. Ottóval nem szövötközött, mert ennek napját hanyatlani látta és sem tehetségében, sem eszében nem bizott.

De ezt nem is a Róbert Károly kedvéért alázta meg. Saját függetlenségére gondolt. Testvére Péter még 1307-ben meghalt, azonban ennek utódja a püspöki székből a vajda fia Benedek volt.

Benedeknek éppen oly nehéz szerep jutott mint elődének. Károly király eszes közbenjárója Gentilis az egyház minden fegyverét felhasználta László ellen. Benedek volt a közbenjáró atyjánál, s a bibornoknak meg is írta, hogy ez hajlandó meghódolni és kiadni a koronát. S midőn ezek közül egyik sem történt meg, sőt a vajda leányát az eretnek szerb király fiának adta, Benedek volt megbizva, hogy ellene az 1309. dec. 25-én kihirdetett egyházi átkot vegye teljesedésbe. „Nincs foganatja, írta alázattal a püspök 1310. april havában, sem világi sem egyházi papok nem tartják meg.” Ez volt válasza azon férfinak, ki nyílt lázadást az egyház ellen nem kezdhetett, s ily módon igyekezett a felelőséget magáról elhárítani*).

Károly most mindent mozgásba tett, hogy Lászlót megnyerje. E férfit ha volt is oly nagyravágyó mint Csák, de nem volt oly megromlott. Még is belátta, hogy urat kell ismernie, volt rá hatással sok főúrnak meghódolása, Németújvári Henriknek, Omodének áttérése s Csáknak szinleges hódolata. Mint a püspök levelezése is mutatja, maga alól minden hidat nem vágott el, s még korábban az 1308-iki királyválasztó gyűlésen is képviseltette magát. Sőt midőn Tamás az esztergomi érsek s Omodé a nádor személyesen fölkeresték, ezekkel ki is egyezett. Lemond a szász és székely grófságról, bánokról, aknákról, visszaadja a koronát s jelvényeket: csak hogy a király is teljesítse az átadás napján benyújtandó folyamodványait s királyilag jutalmazza meg őt**). És Károly most negyedszer s a szent koronával megkoronáztatott.

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 381. 1. és 5. 64. 1. és 7. 69. 1.

***) Fejér Cod. Dipl. VIII. I. 389.

A dolgok új rendjéhez nehezen szokott László, ki több függetlenséget követelt vajdaságában, mint menyi megengedhető volt, s bár sok hatalmaskodási tényről lemondott, még ezután is több hatalommal bírt mint sok utódja. És még sem bírt annyi hatalommal, hogy fiát Benedeket megvédte volna azon viszályban, mely a püspökség és a szászok közt még testvére alatt kitört, és Alárdi fia bukásával sem végződött be, hanem Benedek korában megújult. Azon szász egyházak, melyek nem tartoztak a szebeni prépostság alá, nem szívesen fizették a püspöki adót, s most bizva a zavaros időkben és a német királyban, megtagadták egyenesen és a fehérvári káptalannál 1308. februárban tiltakozványt nyújtottak be. Természetes vala, hogy a káptalan ennek jogosságát el nem ismerheté s a tiltakozó követek ellen keményen akart fellépni. Ezek elszaladtak, de nem sokára lovas és gyalog fegyveresekkel tértek vissza, megrohanták a káptalant, elfoglalák a székesegyházat s mindenféle fegyveres kézzel garázdálkodtak. A per hossza nyult s az egyházi versenygést épen nem végezte be. De még terhesebb volt a püspökségre a pápai legatusoknak, különösen Gentilis bibornoknak procuratioja. 1311. aug. havában Benedek három évi procuratiót kifizetett, részint elvállalt kötelezettséggel, de „midőn, mint maga mondá, a negyedik évi procuratio is fenyegetné” tiltakozott egyháza és az ország szegénysége s annak törvénytelenége szempontjából*).

Míg László vajda élt, a Csákkal is nagyon elfoglalt Károly király nem háborgatá. Ugy látszik, azonkívül miről lemondott, több javadalma, sőt a zsakmányolásokat is megtartá. De halála után, mely 1315 körül történt, fiai hűtlenségi perben marasztaltatván el (egyik László vajdai címet viselt)**), egyszerre ellenök zudul-

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 402. e's 413. II.

***) Ez évben két okmány Fejér VIII. 1. 556. 564. II. már quondamnak nevezi. Bár ezen quondam vajdaságára vonatkozik,

nak a követelők s ezek egymásután sokat elvesztenek az atyja által szerzettekből. Dienes fiai, István a székeleyek ispánja és Tamás mester, visszakapják a királytól a láposi uradalmat aranybányáival. Hivatali társa Puki Miklós nádor Apafi Jakobot helyhezi vissza birtokaiba. Nehezebben boldogult a király a várakkal. Csicsót Vass Miklós várnagy védelmezé a László fiai számára, s a vidéknek dulásaival, rabolgatásaival ostora volt. Minden támadás ellen keményen tartá magát, s végre 1321-ben Tamás vajdának mint a király biztosának, tetemes uradalmakért engedte át egy a vár alatt kötött szerződés erejénél fogva*).

De főként a szászok lélekzettek újra a dynasta halála után. A szebeni ispánság úgy találta, hogy a vajda területéből egy darabot elszakasztott: t. i. Medgyes, Sink és Berethalom széket, melyeknek egy része csakugyan az ispánsághoz tartozhatott, s melyet most a szászok szerettek volna egészen bekebelezni. Halála után fia László, ki magát hasonlóan vajdának nevezé, tartá lefoglalva, de Károly szorongattatásának évében 1315-ben egyesítését Szebennel elrendelé**). Végre ezuttal nem hajtattott, sőt még sok időn át elválasztva maradt, s három évvel utóbb külön kiváltságokkal megnyeri a szebeni szabadalmakat. 1316-ban Károly a hozzá mindig hű kolozsvári szászokat meleg szavakkal részelteti szép szabadalmakban s a következő évben megerősíti a

de annak, mit ez éven tul általa véghez vittnek itt-ott beszélnek, sehol semmi hiteles nyomát sem találtam. De ha még élne, hogyan támadnának olyan egyszerre ellene? V. ö. Fehér XI. 468.

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 296. 316. II. Nagy Lajos király 1346-ban Emik fiának, Vass Miklósnak nevezi. Az uradalmak szent Gotthárd, Czege, Szálszilvás.

***) Ezen okmányból közölnek töredékeket: Eder ad Felmer 27. Quartalschrift VI. 254. Archiv I. 41. Schuller Studien II. 50. De egészen sehol sem olvastam. Miért nem közlik? Mire adna az egész szöveg felvilágosítást? Legterjedelmesebb Gräser Medgyes tört. 9. I.

szebenieknek adott Endre-féle levelet, de csak a menyiben azt érvényesnek találja. Nem feledheté, hogy ezek sokáig makacs ellenségei voltak.

És Erdély még sem volt teljesen lecsendesedve. Nagy volt az izgatottság mindenfelé, s Károly az ot-tani állapotok reformálására Dósa vajdát nagyobb hatalommal ruházta fel. Talán épen ez még nevelte az ingerültséget. Károly maga a szerbekkel volt elfoglalva, mialatt egy messzeágazott forradalom szövetett. Csák már meg volt halva, de pártja még állott. Petó fia Péter Zemplénmegye főispánja néhány elégületlennel felszó-lítá a halicsi fejedelmet, hogy jöjön be és foglalja el a magyar trónt. A halicsit más ügyei elfoglalva tarták, de azért kitört a zendülés. Csatlakozott velök Mózes, egy erdélyi főúr és Vass Miklós a csicsói várnagy. 1320-ban Péter és Mózes Dózsa által leverettek, Vass Miklóst mint láttuk, csak 1321-ben birta Tamás vajda fegyver-letételre s 1322-ben Talmács ura Konrád hatalmas szász is meghódol*). A kerczi apátság pedig, mely hihetőleg e zavarok folytán szenvedett sok káraitól panaszodik, 1322-ben a szebeni ispánsággal egyesítettett oly mó-don, hogy annak jogaiban s kötelességeiben részese le-gyen.

Még ekkor sem volt egész Erdély lecsendesítve. 1322-ben László vajda fiai még zendülőknek említett-nek. A szászok közt is még voltak várak és főurak kik mindig gondoltak a dolgok új rendjének felfor-gatására. S ezek által bujtogatva**) és ezekbe bizva a szászok 1324-ben felkeltek. Ispánjok ekkor Farkas Ta-más az erdélyi vajda volt, s ez talán még fokozta az

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 293. s XI. 468. Nemzeti Társal-kodó 1833. II. f. e. 323. egy gróf Kemény J. által közlött okmány. Szirmay Not. hist. C. Zemplén. 13. l.

**) „Ad falsas suggestiones aemulorum nostrorum” mondja Károly egy okmányában, melyet Teusch Archiv II. 249. fájdalom csak töredékesen közöl.

elégületlenséget. Az egész nemzet fegyvert ragadott, egyik főuroknak Szentpéteri Henningnek – kit az okmányok gerébnek (comes) irnak – vezérlete alatt. Az erdélyi haderő nem volt ellenök elegendő, s Kóhalom ostroma 1324. sept. elején eredménytelen maradt. A király ekkor a kunokat küldte az országba, kik a vajdával csakugyan leverték a szászokat, s maga Henning is e csatatéren maradt. A büntetésben Károly és vajdája mértéket tartottak, ezen utóbbi még a gerébnek neki adományozott uradalmait is az árváknak, 200 gibrányi potom árért visszaadta*).

Az erdélyi nemesség vitézül harczolt. Sokan elestek, sokan megsebesültek. A pillanatot kedvezőnek tarták, hogy jogsérelmeiket a királyi trón elé vigyék. Ez év végén Bethlen Gergelyt, Bolyai Gáspárt, Erdődy Jánost a királyhoz küldék, hogy régi javadalmaikban erősítse meg őket. Többet nyertek mint remélték: jobbágyaik csak engedelmökkel költözhetek szabadon, a vajda el lón tiltva a rövid útu perfolytatástól, a törvényes gyűlések s néhány büneset kivételével, felmentettek minden királyi adó alól, nem tartoztak a vajdának élelmet és szállást adni, csak ha a király személyesen jelent meg, akkor adtak száz jobbágy után egy hordó bort, egy ökröt s némi fűszerszámot**).

Farkas Tamás e forradalom leverése után még egy ideig viselé a szászok ispánja czimét, valamint egyetlen oklevelen (1322-ből) székelyek ispánjának is írja magát. És mind azon év körül, midőn hivatali társa Dósa az erdélyi részek reformálásával foglalkozott. Utóbb Tamás sok éven át megjelenik az okmányokon, néha mint adományozó, olykor mint adományozott s legtöb-

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 588. és 648, továbbá VIII. 6. 86.

***) Archiv II. 249. I. töredékesen közölt okmány. De csodálatos, hogy Károly, ki máskülönbén szabad költözést engedett a jobbágyoknak (Kovácsics Suppl. I. 181 – mert Bartal kimutatta, hogy e törvények tőle vannak s nem Endrétől –), itt korlátok közé veté.

ször mint alájegyzett valamely diploma alá. Ezeken túl már csak egyszerűen Szolnokmegye ispánjának van alá írva*). Vajon nem állott-e összeköttetésben ezen kettős hivatala Károly azon célzatával, hogy a három részre darabolt Erdélyt egygyé olvaszsa? s vajon nem csak akkor szünt-e meg azokat viselni, midőn Károly ezen terv kivihetlenségéről meggyőződött? Hiszen még sok idővel ezen mozgalmak után 1331-ben kerül az utolsó zendülő vár Feketehalom, birtokosa Brassai Salamon kezeiből, Rozsnyai Nagy János és Jakab testvérek által a Károly birtokába**), ezen évben, melyet Erdélyre nézve egy újabb tatárdulás tett emlékezetessé.

Tamás vajda Károlynak kegyence volt. Sok okmányon rokonának, proximus nosternek***) nevezi, olyan kitüntetés, melylyel ha nem is vérszerinti atyafiságot, de mindenesetre szorosabb összeköttetést kívánt jelzeni, kegyeivel, adományaival halmozza el, eltüri még hatalmaskodásait is s követi tanácsát. Így a szerencsétlen kimenetelű oláhországi hadjáratban 1330-ban.

Oláhországban Radul Negrowod halála után a Beszaraba-család egyik tagja Mihály nyerte el a vajdaságot. E férfinak az Olt jobb partján Szörény mellett

*) Ezen Tamás vajda az erdélyi történetekben sokféle zavart okozott. Hol Farkas Tamásnak, hol Dósa Tamásnak, hol Szecsényi Tamásnak írják. Csak Eder tartja magát jegyzeteiben távol a vezetéknev-adástól. Az első és utolsó vélemény pártolójának igaza van: a kik Dósa Tamást emlegetnek (mint Lehoczky stb.), jól tennék, ha tekintetbe vennék, hogy rendes állapotban Erdélynek két vajdája volt, s hogy az 1320–1331 közt (C. D. VIII. 2. 293 és 5, 204.) emlegetett Dósa s az 1321–42 közt emlegetett Tamás a király proximusa két különböző személy. Ezen utóbbi magistri quondam Farkasi filiának íratik Károly által Cod. D. VIII. Cod. 2. 505.3.203 4.655. okmányokon. 1340-ben már egy Szecsényi Tamás jön elő C. D. XI. 471. az erdélyi regesták közt, ki nem egy a fennebbi Farkasfiával, s ennek hihetőleg társa volt. Küküllői János (Schwandtner297). Szécsy Konya Tamásnak írja.

**) Fejér Cod. Dipl. VIII. 3, 527. I.

***) Pl. Cod. Dipl. VIII. 4. 655. 7. 337. II.

tetemes kenézségei voltak, s mint ilyen, adófizetője volt a magyar koronának. A zavaros időkben megtagadta az adót, sőt Szörényt is megtartá. Utóbb Károly hatalmassá lévén, fizette ugyan az adót, de Szörényt nem adta ki kezéből. Tamás vajda néhány társával rávette Károlyt, hogy a csak alig, s jobbadán erdélyi kivándorlókból megalakult országot csatolja vissza a magyar koronához*). Károly szép számu sereggel székhelyéről Temesvárról Szörény alá megy, azt beveszi, s beljebb nyomul az országba. De a vajda által megcsalva a hegyek közt serge semmivé tétetik, s annak csak romjait hozhatta haza. Nem csata volt ez, hanem orgyilkolás a hegyek között, s még évek mulva is keserűn panaszkodik a király az oláh cselvetéséről. Az ott elvették közt volt Miklós gyulafehérvári prépost és alkorklátnok is számos főrral. A kolozsváriak s a várak népei tüntették főként ki magukat azok közül, kiket a vajda vezetett, s jutalmaztattak a király által. Sokan nemesekké lettek a várkatonák közül, a kolozsváriak pedig roppant veszteségeik kárpótlásaul 1316-iki szabadságlevelöket új kiváltságokkal szaporíták (1331), mely szerint sem a nádori, sem a vajdai törvényszékek alá nem tartoztak, s pereiket saját bírójok, vagy a király küldötte intézte el. Három évvel utóbb a királyné Beszterczét mint saját uradalmát hasonló kiváltsággal ruházta fel, azon hozzáadással, hogy az egész vidéket (provincia) saját bírāja alá rendelé (1334).

Mind ez egy-egy lépés volt a szász nemzet egyesülése felé, melyen munkáltak untalan a szebeni ispán alá nem tartozó székek. S ezért folytonosan aránylag sok kiváltságot szereznek, melylyel egyik ellenségök a vajdák ellen védik magokat, s sok erőszakoskodást követnek el, melylyel a püspöki hatóság alól akarják ma-

*) Thuróczi cap. 97. Lib. II. „quedam confinia regini nostri per Basarab filium Thucomeri seismicum in nostrum detinebantur” Fejér VIII. 3. 625. 1.

gokat kivonni. De ezen kívül is a püspöknek még sok baja volt: a nemesekkel, kikkel a dézmára nézve 1335-ben kiegyezett, Tamás vajdával, ki a hatósága alól kivett uradalmakat pusztította s fosztogatta. Oly nagy volt az e miatt támadt zavar, hogy a káptalan 1319-ben Endrét egy fiatal s nem elég készüllettel bíró férfit csak azért választá meg, mert hitte, hogy ennek rokonai meg fogják védni tudni a püspökséget. De bár a pápa eléinte ellenpüspököt nevezett ki Márton minoritát, utóbb csakugyan beleegyezett a választásba. Azonban Endre halála után (1331) újra nevezett ki ellenpüspököt Pált, kinek még kinevezési díját is elengedé, a káptalan által választott II. Endre püspök helyett.

De végre lecsendesült Erdély, s viszonya a magyar koronához mind szabályosabb alakot kezdé öltetni. Kétségkívül Károlynál jobban senki sem tudá, hogy mily fontos drága köve a koronának ez ország. S soha egy perczig sem tévesztette ezt szemei elől. Vajdájává olyan embert nevezett ki, ki személyéhez közel állott, bizalmát birta s intézkedéseiben sok bölcseséget tanusított. Kinevezetése napjától ura haláláig, talán azontul is folytatta ez hivatalát, tevékenyen és buzgón. Társai és alvajdái csak kevés történeti nyomot hagytak maguk után: Csellei, Mihály s egy másik Tamás csak mint alárendeltek jelennek meg, s csak Dósa bir mellette nagyobb nyomattékkal. Maga Tamás vezette a nemesek tordai gyűléseit, melyeknek nyomai szaporodni kezdenek*), s melyek közül különösen fontos az 1342-iki. Itt részben oly intézkedések hozatnak be, melyeket a király már elrendelt. Szabályoztatnak a törvényes keresetekben adott feleletek, melyek szabatosak és rövidek tartoznak lenni, az eskü-letételek és a megyei perrendtartás. A ki tolvajt vagy rablót fog el, vagyona harmadát kapja, a nemes maga itél jobbágyai felett, rablás, gyilkolás és hatalmaskodási esetek kivéte-

*) Dod. Dipl. VIII. 4. 420, hol az 1339-ikinek van nyoma.

lével*). A nemesek s főispánok közt a vajda a bíró, de sem a vajdának, sem a főispánoknak végrehajtó bírója (exactor) nem járhat el a szolgabíró vagy annak embere nélkül, s a nemes felett pedig, ha elfogatik is, csak maguk a vajdák ítélhetnek s nem akár hivatalnokaik, akár várnagyaik.

Ez intézkedések már magukon hordozák Károly ujításainak bélyegét. A magyar állam szervezetében neki sokat kelle reformálnia. Mind amellet, hogy az alkotmányosság tetemes előhaladást tett a tizennegyedik század kezdetéig, maga az államszervezet a felbomlás széléhez jutott. Ha sok időn át a királyok testvéreikkel, rokonaikkal osztottak az országon, utóljára egyes hatalmasok követeltek abból részt. Károly egyesíté azt. Ha a várszerkezet kezdetben olyan katonai institutio volt, mely az ország hatalmi állásának teljesen megfelelt, utóljára még a belvédelemre sem volt elegendő, s a királyi hadsereg nem mindig tudott mérközni egyegy dynasta csapataival. S épen ezekből kerültek ki a banderiumok. Ha a kamarai nyereség mint adónem legkevésbbé tetszett terhesnek, de a zsidók és izmaeliták kezében az ország átkává s szegénységének forrásává vált: szükség vala azt rendes adóvá változtatni. Ha Magyarország helyzeténél, fekvésénél fogva hivatva volt a keleti államok soraiban vezérszerepet játszani: gyengesége s szakadozottsága nem engedé, hogy szomszédai közt tekintélylyé forrja ki magát.

Károlyival uj aera kezdődik. Nem hiában állitá, hogy neki van legtöbb joga a magyar koronához, hogy ő és csak ő az egyetlen igaz, jogos árpádveri trónörökös. Ő valóban magyar király volt mint Kálmán, Béla vagy László, nem kisebb ezeknél, egy ujjabb István, egy

*) Hogy az 1298-ikinek nevezett törvények közül a 45-iken kezdődök Károly alatt keltek, megmutatta Bartal nagybescű Commentatióiban. Hasonló intézkedéseknek ezekben nyoma van. Az okmány C. D. VIII. 4. 620. közölve van.

második alkotó. Romokat talált, de új alapokat hagyott fiára, melyen az végtelen dicsőséggel építhetett. S ez épület Magyarország nagysága volt. A hűbériség, milyenné ő alkotá, a korona fényével a birodalom hatalmi állásának is forrásává lőn. A korona örökösödése, a banderiumok felállítása, a kapuzám szerinti adózás behozatala, Magyarországnak újra nagyhatalmi állásra emelése, oly sokoldalú és lényeges reformok, mennyit Isván óta bármelyik királyunknál hasztalan keresnénk. Az keresztyénné, Károly európai hatalmassággá tette birodalmát.

II.

Károly fiát Lajost az utókor nagynak nevezte el. És e melléknevet nálánál méltóbban senki sem érdemli meg. Atyja nyomdokin haladt, szellemében uralkodott s munkáját végrehajtá. Igen sokat tanult attól, pedig oly ifjú volt, midőn a trónra lépett. Negyvenéves uralkodásának nincs egy napja sem, melyre végperczében pirulással kellett volna gondolnia. A már megszilárdult hűbériség tőle nem követelt áldozatokat, mint atyjától. S ha annak beigtatása a szerencsétlen Zách-család vérét kívánta, alatta már mint a hazaszeretet és lovasgiasság forrása jelenik meg. A királyság eszménynyé vált, de a nemesség, mely e körül gyülekezett, tisztán magyar vala, mint maga az első hűbérur, a király. S ennél többre nem is terjedt a hűbériség, mely épen nem gátolta a nemzet politikai szabad mozgását. Az ősiség nem csak a családoknak, de a magyar nemzetnek is paladiuma volt.

Lajos első trónfoglalási napjait a szászok fölzendülése háborította meg. Károly utolsó pénzügyi intézkedései, a kamarai nyereségnek egyenes (vagy kapuzám szerinti) adózássá alakítása birta ezeket lázadásra. Ugy látszik, hogy Tamás vajda – ki még viselte e hivatalát Lajos trónra léptekor – a szászok adó-átlányát,

melyet kamarai nyereség fejében II. Endre óta egy összegben fizettek, portai adózásá akarta változtatni*), miben ezek régi kiváltságaik megsértését látták. De a mozgalom könnyű szerrel el lön nyomva. Nagy számmal gyülekeztek a zászlósok Lajos körül, kikkel ő Erdélybe nyomult és a szászok „megzaboláztattak, s engedelmességre lönnek térítve”. Az ifju királynak ez első diadala kettős volt, mert még szászöldi tartózkodása alatt megjelent nála Sándor a havasalföldi vajda, s gazdag ajándékokkal egyetemben bemutatta hódolatát.

Tamás vajda már ekkor nem állott az erdélyi ügyek élén. Lajos őt a kevei s krassói terjedelmes bánóságok grófjává tette, az erdélyi vajdaságot pedig Pecseith Miklósnak és Dénesnek adta. Az első mint egyszerű szolnoki főispán volt első a rangban**). A székelyek grófja pedig ez idétt Laczkfi Endre hasonló székely ispán Laczkfinak fia volt, ki a szokásos szász, brassai, besztercei ispánságok mellett még Szatmár és Máramaros megyéknek is élén állott***). Lajos is, mint atyja, szerette a kisebb családokat felemelni, hatalmasokká tenni, s szerette a kipróbált hűségüket mennél több hivattal ruházni fél. Így lett ezen Endrének testvére István Erdélynek egyik legnevezetesebb vajdájává 1346-ban, utóbb pedig maga Endre Istvánnak hivatali utódjává. A Laczkfi, Konth, Drágfi-családok mind egyforma viszonyoknak köszönték emelkedésüket.

*) „Censum consuetum ac jura regalia solvere denegasset” mondja Küküllői János Thuróczinál Cap. II. De minő más adó lehetett ez, ha nem az uj, a Károly-féle?

***) Fejér IX. 1. 54. és 56. ll. az okmányok aláírásaiban.

****) Fejér IX. 1. 263. 732. 2. 118. Atyját lásd VIII, 3. 377. Hogy Laczkfi volt, mondja Fehér IX. 2. 118. és Küküllői János caput VI, ki mind őt, mind testvérét Istvánt Laczkfiaknak írja. Hogy ezen Laczkfi mester s következőleg fiai is Aporok lettek volna azt csak Szegedi gondolta, s bebizonyítani gyarló elmefutatóssal akarta.

Lajos király gyakran fordult meg az erdélyi részekben. A szászok zendülésének leverése után két évvel megint itt, jelesül Gyulafehérvárt találjuk. András püspök s a nemesek, székelyek és szászok közt némely peres kérdések felett sok surlódás támadt. A püspökségnek javai és kiváltságai megszorodtak, de, a mint látszik, sem ő nem tartá magát ezek korlátai közt, sem a világiak nem akarák jogait tisztelni. Ez ügyben intézkedett most Lajos. A házassági ügyek, nászajándék, leánynegyed – ez még nem volt eltörölve az aranybullából – szüzek, nők meggyalázása paráznaság (ha csak nem bűnvádilag tárgyaltatik) az egyházi hatóság elé tartoznak. A püspök függő perben nem mondhat átkot, nemesek birtokait nem foglalhatja el, s nem szeresheti meg különös engedély nélkül, s ezekbe papot nem állithat be. Az általa elfoglalt birtokok felett hozzon a vajda végleges ítéletet*).

Ez okmány, ha korlátokat vont is a püspök és vajdai jogok közt, az utóbbinak kedvezett, mert Lajosnak kevesebb fegyvere volt az egyházi mint a világi nagyok hatalmaskodása ellen. Hisz Endre püspök egy ízben nem bocsátá be Fehérvárba, miért börtönnel lakolt ugyan, de a példa a királyt vigyázatra intheté. Horvátországban egy-egy bán alig pár évig viselhette hivatalát, sőt egy ízben testvérét Istvánt tette bánná. Erdélyben más módokat használt. Egy évben ugyanezen Istvánt herczeggé tette ugyan (1351-b.), de ez, ugy látszik, kivételes eset. Nemcsak mindkét vajdai szék volt legtöbbszörre betöltve, hanem néha – ha valamely fontos ügy adta magát elő, vagy valamelyik nem volt a birodalomban, – három is volt**), sőt rendszeren az alvaj-

*) Cod. Dipl. IX. 1. 193-5. ll.

***) Pl. 1346-ban István C. D. IX. 1. 448. Miklós IX. 1. 360. Dénes egy Baliánál közölt okmány 170. l. kik közül a két utóbbi 1342 óta folytatta hivatalát és 1348-ban István mellett Péter C. D. IX, 7. 75. s 1349-ben viszont Dénes IX. 7. 93. Alvajdák ez évekről László és Péter. S ez utóbb is ugy van, mint ezt Fejér-

dai széket is betöltve látjuk. E helyett egyik vagy másik vajda kezében egyesül a megyék és székely székek kormányzata, viszont az újabb szász ispánok – Brassó, Besztercze, a két szék – koronként az utóbbtól elszakadnak. Mind ezt a belkormányzás szilárdsága tette szükségessé: mert a társ- és mellékországokban a főfelügyelet kevesebb bajjal járt, ha a legfőbb hivatal nem volt örökülő, vagy többek közt megosztaték.

S ily módon is nagy fontosságu volt Erdély. Midőn Lajos 1347-ben a nápolyi királyság meghódítására s gyalázatosan kivégzett testvére megboszulására ment, István vajda, a Laczk székely ispán fia, nagy szolgálókat tett neki. Nemcsak nevezetes haderőt csatolt seregéhez, hanem az ütközetben is kitüntette magát, három nagy diadalt nyert, s végre Nápoly kormányzójává lett. Lajos nem győzi magasztalni érdemeit, vitézségét, tehetségeit*), a harcokban „hol a kevélyek elvesztek, a vitézek és harciasok öszveomlottak, s a hűségtelenek a halálos gyehenna poharát ivák”, a várvívásokban, melyek közül sokat elfoglalt, s a véletlen támadásokban, melyekkel az ellenségnek sok kárt csinált. De ily tulajdonok mellett sem tarthatá fenn magát István vajda sokáig Lajos haza térte után. A condottierik zsoldjaikért felzendültek, harcosainak sorai a ragály és sok csaták miatt megritkultak Johanna pártja tevékenyebb valamint valaha – s egy összeesküvést hozott létre, melynek egyenes célja a helytartó elfogása volt. István visszatért Magyarországra, s 1350-ben a Muraközt nyeré, fiai közül pedig az egyik Dénes már ekkor főlovászmester volt, s majd a másik Miklós is székely ispánná s három megye főispánjává leve.

Ily könnyen nem mondott le Lajos Nápolyról. Zászlósi, főpapság szokatlan számmal vezették hozzá ban-

ben szétszórt okmányok bizonyítják. De Kont Miklós nem volt vajda még ekkor.

*) Adománylevél István vajdának, Fejér IX. 1.482. és 760. ll.

deriumaikat, s 1350-ben tengeren ment a nápolyi földre. De Aversa ostroma forduló pont volt István vajdára nézve, habár uradalmait itt nyerte. Megfosztatott a fővezérségtől, s helyébe Tóth Lőrincz fiát Miklóst, ki Kont néven is említetik, tette azzá, sőt e férfiú még a vajdaságban is utódja volt*). Bár István a kegyvesztés miatt, a hol csak tehetett, zavart okozott, Lajos nem vonta meg kegyét családjától. Midőn Nápolyból visszatért, Laczkfi Endrét, az István testvérét s a székelyek ispánját**) hagyta ott kormányzóul, maga pedig Rómán át vette útját hazájába. De midőn a pápai ítélet is ki lőn hirdetve, Lajos végkép visszavonta sergeit a nápolyi földről, s Endrét, a magyar hadak fővezérét gazdag adományokkal látta el. És Endre méltó volt a jutalomra: itthonn 1352-ben újabb küzdelem várta. A tatárok több ízben tettek Erdélybe becsapásokat: így 1345-ben s 1352-ben a litván Kejstut biztatására Athlamos vezérek alatt. Endre a székelyek élén ellenök megy, megveri csapataikat, magát Athlamost is elfogta s Visegrádra küldé a királyhoz. A király a diadalmas hőst Kont Miklós mellé vajdává nevezé ki, s parancsot adott ki, hogy a végváradak, főként a pogányok felől levők, kijavittassanak, felszereltessenek***).

E tatár dúlások alatt Erdély is sokat szenvedett s főként a Barczaság volt a zsákmánylások első tárgya:

*) Küküllői János Cap. XXI. Quod factum Stephanum vajvodam exacerbavit ac processum negotiorum regis multum perturbavit. – Kontot az okmányok Nicolaus filius Laurentii, néhol Nicolaus Kontnak (Cod. D. IX. 2. 311) nevezik. A vajdaságot 1351–55 közt viseli, ekkor nádorrá lesz. Turóczi mindkét néven nevezi.

**) Küküllői Endrét vajdának írja: de még nem volt az. 1354 és 60 közt minden évben említetik egy-egy okmányon s jelesül 1354-ben András és Miklós s 55-ben mellettök Dénes (C. D. IX. 2. 391.) Az 1354-iki okmányban Schuller Urkundenbuch 1. pridem comes sicolorum-nak nevezi magát. Még egy 1351-iki okmány (C. D. IX. 2. 118.) székely ispánnak mondja.

***) Schuller Urkundenbuch 1.

de a szomszéd Moldova egészen néptelenné lett. A XIII-ik századi nagy tatár pusztítás óta itt megint kezdett egy új Kunország alakulni kun és bessenyő népességgel, s egyes oláh kenézségek váltak ki, s bár a magyar koronától függetlenné lettek*), de állammá szilárdulni a tatárok miatt egyik sem birt. Az Athlamos-féle hadjárat alatt sokat szenvedett ez ország, s a székek e diadal által vérszemet kapva „gyakran beütöttek oda – mondja Küküllői János – s gazdag zsákmánnyal tértek haza, mi miatt a tatárok a távoli parti helyekre vonultak rokonaikhoz.” Nehány évvel utóbb az ily módon néptelenné lett földeket Drágos, a Gyula fia – mint Lajos nevezi őt – egy mármarosai kenéz, Lajos király tudtával, benépesíté oláhjaival, s többszörös küzdelmek után lassanként állammá alakítá, mely – a mai Moldova és Bessarábia volt – a magyar király hűbéruraságát elismeré, sőt Drágos ettől terjedelmes uradalmakat is nyert. A mármarosai földekre pedig Koriatovics Tódor oroszokat telepített, hasonlóan Lajos király beegyezésével.

Ily módon a magyar birodalom mellett, közvetlenül Erdély szomszédságában másfél század alatt két oláh állam alakult, melyek Lajost ugyan hűbéruroknak ismerték el, de zendülésre mindig készen állottak, s főként ez időben Erdélyt forrongásban tartották. Már ugyanazon Sándor vajda, ki Lajosnak uralkodása kezdetén meghódolt, életének utolsó éveiben elszakadt tőle, s most fia Vlajkó (vagy Ulászló) is atyja nyomdokin haladt, sőt függetlensége jeléül királyi czimet vett fel. Lajos 1365. telén már hozzáfogott a készülétekhez, hogy a pártost engedelmességre térítse**), s elrendelé,

*) Cod. Dipl. IX. 3. 159.

**) Az ezt bizonyító nagyfontosságú okmányt kiadta Wenzel Gusztáv Történelmi Tár II. 186. Tévednek, kik Lajos e hadjáratát 1366-ra teszik. Lajos 1365. apr. 26-án Zalánkemén alatt s máj. 30. Viddin alatt ad ki okmányt. C. D. IX. 3. 490. 6. 134. és 501. ll.

hogy a zászlóaljok febr. 24-én Temesvár alatt legyenek. A királynak nem a Vlajkó leigázása volt egyedüli célja. A törökök (1364-b.) már elfoglalták Sziszmán-tól Bolgárország egy részét, sőt ez, hogy birtokait megtarthassa, leányát a Murad szultán háremébe adta. Lajos Bolgárország többi részét akarta a magyar korona fennhatósága alá hajtani, hogy a keresztyénségnek, a veszélyes s nagy erővel megjelent szomszédság ellenében biztosíthassa. S midőn Vlajkó még a hadjárat kezdete előtt meghódolt és seregéhez csatlakozott, egyenesen Bolgárország ellen ment, a Sziszman testvérét Sztraszczimirt, ki a viddini kerületet bírta, elfogta s e kerület bánjává Dénest az erdélyi vajdát tette*).

Bármily gyorsan leveretett is a Vlajkó mozgalma, Erdélyre nézve nem volt nyomnélküli. Itt a kenézségek állása naponként sülyedt, főként mióta Lajos 1365-ben a nemeseknek jobbágyaik feletti biráskodási jogát megújítá**). Némelyeket ez időben a kenézek közül a király erősített meg, mások egyszerűen köz-kenézek voltak, uradalmi ispánok, falusi bírák, s csak annyi és olynemű joggal bírók, mint a magyar ilynemű emberek. Így volt a törvény előtt, de a közéletben még is, tűzhelyénél, oláhjai közt befolyással, tekintélylyel birt. Sok veszélyes törekvéseket táplált szívében. Ime a két oláh föld uralkodó oláhsága erdélyi telep volt – nem természetes-e, hogy itt is, még tiltott utakon is, előre tört? A viddini hadjárat után a bonyodalmak akkorára nőttek, hogy Lajos királynak személyesen kelle az erdélyi részekben megjelenni.

Lajos az 1366-iki év tavaszának s nyarának egy részét, april havától augusztusig Erdélyben tölté. Bejárta a magyar és székely vidékek nevezetes részét,

*) Így nevezi Lajos egy 1366-ban kiadott okmányban C. D. IX. 3. 561. Utóbb csakugyan Sztraszczimirt. tette viddini bánna. Thuróczi III. k. 34. fej.

***) C. D. IX. 3. 503. De a szokásos három eset itt is ki van véve.

megfordult Beszterczen is kétszer, hol ezeknek papválasztási és törvénykezési jogát megerősíté s őket ellátta a szebeni kiváltságokkal, megerősíté a hét szász széknek – azaz a szebeni ispánságnak – kiváltságlevelét, törvénynapot tart (jul. 14-én) Tordán*). De legfontosabb volt a megyék viszonyait szabályozó redevete.

Az okmányt jul. 28-án állítá ki. Bevezetése nem csak az alattvalók terheinek könnyítéséről beszél, hanem botrányokról, melyek a közcsendet háboríták. Vége felé már a szent korona ellen Erdélyben fölzendülteket emleget. Kik voltak a zendülők? az okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, s sokhelyt rögtön ítélő bírósági szigorral van fogalmazva. Nemcsak rabló gyilkosok voltak azon kiválólág oláhok, kiket Lajos gonosztevőknek nevez, s kik az alattvalók nyugalmát naponként végetlenül háborgatják. Ez még nem fejtené meg a királynak oly hosszas jelenlétét s oly szigorú rendeleteit. Más okmányokból is tudjuk, hogy a kenézek háborút folytatnak a két szomszéd oláhföldi népekkel egyesülve a vajdák ellen, mely rablás és gyilkolással volt kancsolatban**). Aztán azon buzgalom, melylyel Lajos a keleti egyház hiveit térítgeté, csak nevelhette az oláhok elégtelenségét. A fosztogatások most is zendülésig fajultak, s nem hihető-e, hogy kezdetben Vlajkó is szerepet játszott azokban? Aprilistól juniusig jelenlétét e mozgalom igényelte, azután pedig rendeletet tesz közzé, mely még fennmaradt nyomait is kiirtsa. Hogy az erdélyi hivek a főként oláh gonosztevőket elnyomhassák, a tolvajok, rablók vagy bűnvádi perbe esettek ellenfeleik által megölethetők két velök egyrangú egyén bizonyítására. Ha pedig csak rájuk bizonyul a tett, ötven vele egyrangúnak bizonyítása ki-

*) Mint maga említi egy levelében. C. D. IX. 3. 170. Thuróczi mondja, hogy a bosznia hadjárat alatt a királyi pecsét elveszett, s azt a beszterczeiek vették meg. Schwandtnernél 109 l.

***) Schuller Urkundenbuch I. 10. l.

vántatik meg. Ilz esetben egy kenéz bizonyosága fölér egy nemesével, ha megvan a király által erősítve, ha nincs: egy fertós homagiumu (azaz 14 garas fejeváltástgot fizető) falusi biróéval; de a köz oláh csak fél fertós emberrel ér föl. A városok a rablót, tolvajt, csak ha tetten kapták tartóztathatják le, s a megsértett nem vehet magának elégtételt. A nemesek bármily dolog, vagy személy felett csak illető urok utján ítélnhetnek. A király, vajdák vagy másoknak hasonló tetten kapott várnagyjai megidézhetők. A közemberek vagy oláhok mindennütt elfoghatók, a nemesek megbüntetésre a vajdának adassanak ki. A ki a királyi személyhez hűtleneknek pártját fogja, maga is hűtlenségi bünbe esik. Minthogy a nemesek s birtokaik a kamarai nyeremény fizetésétől, s élelmi szerek szolgáltatásától (Róbert K. régi engedélye alapján) felmentettek, tartoznak az erdélyi mozgalmak leverésében közreműködni. S e naptól fova az erdélyi jobbagység csak az ugynevezett quinquagesimát fizette*).

Hinni lehet, hogy e szigoru rendszabályok Erdélyben helyreállíták a nyugalmat Lajos, ki dél és kelet felé már eddig is messze kiterjeszté országa határait, most azok megtartásán munkált. Belátta, hogy ha az eretnekektől s elszakadtaktól lakott földeket az anyaállam uralkodó vallásának felvételére birhatja, a kapocs is szorosabbá válik. E czélból mindenfelé minoritákat küldött, kik csakhamar nagy eredményekkel kérkedtek. Mind az hívságos külsőség volt, s komoly alappal nem birt – sőt Havasalföldén a minoriták meggyilkolását idézte elő (1367-ben), mi nyilván mutatja, hogy Vljájkó meghódolása szinleges volt csak.

Az oláh vajda e véres tett után újra megkezdé a háborut. Sergeivei Erdély alsó részeit dulta: a Barczaságot, mely ez ország egyik leggazdagabb vidéke volt,

*) Cod. Dipl. IX. 3. 552. A quinquagesimaról Corpus Juris. Albert r. art. 7. II. Ulászló Decr. május art. 26.

s Szeben környékét, hol Talmácsot kolostorával felégette*). A király december 13-án (1367.) hadfelhívást hirdetett ki az erdélyi nemességhez: „Lovaitokkal s fegyvereitekkel oly gyorsan hadkészen álljatok, hogy ha közétek megyünk, régi szokásos hűségtek szerint velünk utra kelhessetek. Tudjátok ti mindnyájan, hogy eddigelé minden kívánságotokat teljesítettük s Isten segedelmével teljesítjük is”**).

Mióta Dienes vajda – ki korábban székely ispán is volt – bodoni kapitánynya és temesi bánná is lett, az erdélyi második vajdaság Laczkfi Miklósrá, az István vajda fiára, s még 1366-ban székely ispánra, bízott. Ő volt megbizva, hogy a székelyekkel s nemesekkel a hegyeken át nyomuljon Havasalföldre, maga a király alulról Bolgárországból volt ellene menendő. Miklós kezdetben szerencsével harczolt. Az Iloncsa folyónál több erődöt megostromolt s Vlajk vezérét Dragomert megverte. De midőn vígyázatlanult nyomult előre, az oláhok megrohanták az erdőből és sűrűkből egy szoros helyen. Maga Miklós, alvajdája Péter, Vass Dezső, Veres Péter a küküllői várnagy, sok székely és magyar urral elestek. A magyar sereg megszaladt, sokan felkonczoltattak, s csak kevesen menekültek haza a Miklós vajda holt-testével. De ezalatt maga Vlajk vajda Garay Miklós macsói bán által megveretést szenvedett. A király pedig ez események következtében Szörény és Töröcsvár megerősítésére s Talmács közelében Landskron építésére rendeletet adott ki***). De Vlajk is belátta, hogy Lajos ellen hijában ragad fegyvert, s meg-

*) Cod. Dipl. XI. k. erdélyi regesták közt.

***) C. D. IX. 4. 48. l. E hadjáratot Engel 1367-re s mások 1369-re teszik. De tévednek. Nemcsak e hadfelhívás mutatja, hanem a talmácsi események, a brassai szerződés, az abban említett békekötés, s főként a Vlajk vajda okmányainak czimjei.

****) Cod. Dipl. IX. 3.158. 560. ll. 4. 39 s 118. ll. A hadjárat eseményeit Küküllői János beszéli el a 38-ik fejezetben. Landskron C. D. IX. 4. 218. l.

hódolt. A békealkudozásokat Lépes Demeter mester vezette, ki Vlajk és a brassaiak közt egy kereskedelmi szerződést is hozott létre. Ettőlfogva Vlajk a szörényi bán címét is viselte, mit ekkor nyert Lajostól, s okmányaiiban vajdának magát a király kegyelméből vallá*). És Lajos, hogy még jobban lekötöztesse, 1369-ben Fogarasföldével megajándékozta, azon feltétellel, hogy oda új telepeket szállítson**). A békének és megkegyelmezésnek egyik feltétele volt, hogy Vlajkó a cath. vallást vegye fel, s annak terjesztésére közreműködjék. E célból ő 1369-ben rendeletet adott ki, hogy azon suffraganeus püspököt, kit az erdélyi püspök (Kanisai) Demeter küld – minthogy országa atyja Sándor idejétől fogva ezen dioecesishez tartozik – alattvalói szívesen fogadják s mindenben segéljék. Ez időben a milkovi püspökség felelevenített, bár rövid időre, s ezuttal az egri érsekség dioecesiséhez tartozott***). Lajos térítési buzgalma Moldvára is kiterjedt, hol ekkor egy másik Laczk, a Drágos fia volt a vajda, s hol a minoriták hasonlóan sikerrel folytatták a térítést, annyira, hogy már 1370-ben külön püspököt kértek, s még ez évben nyertek is †). De e térítés is, mint több más nagyszerű célzata Lajosnak, nem ment túl a kezdeményezésen, habár magában Erdélyben is szigorú rendeletek által akarta a keleti vallást elnyomni. Az oláhság tömege keleti vallásu maradt ††).

De ha Lajos legmesszehatóbb terveit, térítéseit, keleti politikáját, a lengyel és magyar korona összecsat-

*) Cod. Dipl. IX. 4. 148.

***) Cod. Dipl. IX. 4. 210. Ezt nevezé Lajk egy okmányában – IX. 4. 477 – novae plantationisnak. Ez okmány 1372-ben kelt.

****) Cod. Dipl. IX. 3. 159. 1. 4. 411. 1. összehasonlítandó Pray Hierarchia I. 423. Cod Dipl. IX. 4. 587 és 5. 63. 1.

†) Cod. Dipl. IX. 4. 216. 1. s újra lenyomva a 7-dik volumenben.

††) Batthyáni Leges Eccles. III. k. 406.

lását az idők vihara meg is hiúsítá: mindenki el fogja ismerni, hogy uralkodása országaira nézve az áldás hosszu sora volt. Ha a pápai követ azt írta a német császárnak, hogy benne nem tudott felfedezni mást, mint csupa jót: hozzá tehetné volna: és nagyot. Az, mi e nagyságot egész nagyságában felmutatja, uralkodásának összege, kívül esik e szerény lapokon, mely csak összeállított töredéket nyújthat feladatához képest. Miért ismételni, hogy nagyság valódiabban, bölcsesség szerényebben, a tudomány és művészet szeretete áldásteljesebben soha sem lépett fel, hogy senki nem csinált mélyebb reformokat oly kevés zajjal, nem boldogította alattvalóit helyesebb eszközökkel, s nem tette országot félvilág birájává minden zaj nélkül. Ezt mindenki tudja, s nekünk uralkodása utolsó éveiből még csak egy pár adatát kell kiemelnünk.

Az erdélyi első vajdaságot Miklós elesése után 1369–72-ig Simontornyai Imre viselte, kinek testvére István székely ispán volt. Azután három évig Laczkovics István s utóbb László ült a vajdai széken 1391-ig. A király több ízben megfordult Erdélyben ezalatt is, mindig áldást osztogató kezekkel. Intézkedett a püspökök és apátok biráskodási jogai fenntartása mellett, 1379-ben közgyűlést hirdetett a szászoknak, hogy azon kiváltságaikat királyi megerősítés végett összeírják, emelte főként a városokat, védte azoknak önállóságát, kereskedetési kiváltságokkal látta el, Brassónak Jádaráig Szebennek Bécs, Cseh,- és Dalmátország felé engedett utat, nem hagyta háborgatni a Kolozsvárra beköltöző szabadokat, s a czéhrendszer emelése végett megbizta Goblin püspököt, ki született szász volt s székét magas műveltségeért nyerte, s Scharfeneck talmácsi várnagyot, hogy az ipar, és czéh-rendszabályokat javítsák ki.

De Lajos halála után eme szép és gazdag vidékre szomorú napok vártak. Nem leányán s utódján Mária királynén, nem özvegyén Erzsébeten múlt, hogy a szász

ispánság nyugalma megzavartaték. Mária 1383-ban ki-mondá, hogy ő a szász kalmárok kiváltságait meg akarja tartani, s tiltá a harminczadosok zsarolásait, anyja pe-dig Szebenből 1384-ben eltiltá a vásárra járó kalmá-rokat. A szomszéd oláh kenézségek valóságos rablo-já-ratokat intéztek ellene: raboltak, gyujtogattak, foszto-gattak, szervezett, vezérekkel ellátott hadcsapatokkal verték le a szászokat. Valamint Fogaras a havasalföldi vajda uradalma volt, hol az birt még adományozási joggal is, épen úgy az alsó kenézségek is szorosabban akartak a rokon államhoz csatlakozni. E mozgalmak-ban a keresztyénszigetiek némely oláhországiakat meggyilkoltak, s a követelt váltság nevelte a surló-dást. Gobelin püspök – a királynék kegyencze, kiktől ez tekintélyes örök adományt nyert – a szászok és Vladimir vezér s a táborozó oláhok közt hozott ugyan 1393-ban békét létre, mely minden eddigi sérelmekre fátyolt kívánt borítani, eltiltá az oláhokat a szász lege-lőkről, a Talmácstól a nagy oláh városig (melyik volt ez?) terjedő határőrzést az oláhokra bizta, újra életbe lépteté a hétszemély tanuskodását a rabló-gyikosok és orgazdák ellen, s az oláhoknak a fegyverhordást csak szükség esetére engedé meg: de azért a béke nem volt tartós. Három évvel utóbb Sipos Elek oláh vezér, egy csomó kenézzel és szökött jobbágygyal megint pusztí-totta környéket, foszto-gatta a kereskedőket: úgy, hogy a királynénak kelle parancsot adnia ki e táma-dás elnyomására*).

Eme mozgalmak megint az oláhországi ügyekkel állottak kapcsolatban.

III.

Ez ideig Magyarország északon és délen apró szláv államoktól volt körülvéve, melyek közül egyik-másik

*) Cod. Dipl. X. 8. 116. 1 1. 145. 68. 132 és 290. II. Gobelin püspök Omlást nyeré, mely halála után az oláh vajdákra szállott, s azok birtokában maradt mintegy félszázadig.

egy-egy hatalmasabb királynak meghódolt. Veszélyesek azonban sohasem voltak. Most ez államokat északon egy szláv, délen egy csak nemrég feltűnt hatalmasság kezdé egyesíteni. Emitt a török, amott a lengyel: s a magyar államok élén a ledér Zsigmond állt.

Hedvig Lajos leánya kezét Jagjel Ulászlónak nyújtván, összekapcsolta a lengyel és lithván tartományokat. De Galiczia még mindig Magyarországhoz tartozott, s annak visszacsatolását a lengyel nemzet élénkül ohajtá. A trónvillongási zavarok kedveztek e vállalatnak, miután a királyi pár az oláh és moldvai vajdával szövetséget kötött, melynek folytán ezek a lengyel koronához csatlakoztak, Hedvig személyesen ment Vöröroroszország visszafoglalására. Zsigmond maga részéről legalább e hűbéres országokat kívánta visszacsatolni, s 1390-ben hadjáratot kezdett a két hűbéres ország ellen. Mirce az oláh vajda, ki épen oly kétszínű volt mint Vlajk, hirtelen meghódolt s kiegyezett vele – de nem István a moldvai. Ekkor Kanizsay János a székelyek ispánja saját dandárával s a székelységgel előre benyomult az országba, rabolva és pusztítva, hogy a királyi seregnek utat készítsen. Midőn a király megérkezett, már az utak el voltak foglalva, s Kanizsay és a királyi sergek István vajdán fényes diadalokat arattak és egészen fővárosáig nyomultak. István meghódolt, hűséget esküdött és adófizetésre kötelezte magát. Két év mulva Mirce támadt fel, ki kedvezőknek hitte a körülményeket az elszakadásra, s Bajazid török szultántól kért és nyert segílyt. Zsigmond e hadjáratában is hasznos szolgálatot tettek a Kanizsay székelyei: Mirce megveretett s kis Nikápoly bevétetett *).

E harcz, melyben a szultán csapatai csak alig lép-

*) Mirce magát Szörényi bánnak nevezi, de 1393-ig mások viselik e czimet, azután pedig 1408-ig mindig vacat pótolja a bán nevet az okmányokon. Ekkor Ozorai Pipo viseli. C. D. X. 7. 687.

tek fel, s az azt megelőző szerémi pusztítások, kisszerű, előjátékai voltak ama hosszas és véres haláltusának, mely a magyar és török nemzet közt keletkezett s már pár évvel utóbb egész nagyságában kitört. De teljesen jellemzetes s hasonló az alvidéki mozgalmakhoz. Kétes hűségű s felszabadulni törekvő hűbéreseket látunk ott is, itt is, készeket szövetkezni a törökkel. Az egész betegességig tevékeny király alatt egymásután hullanak el a koronaországok s lazulnak kötelékeik az anyáállammal. Csak Erdély nem ingadozott, bár a kenézségi mozgalmak még mindig idéztek elő véres jeleneteket, de az olynemű hazaárulók, mint Kont és Horváthy, itt még teljesen ismeretlenek, s Laczkfi István itt akkor lett lázadóvá, midőn már nem volt vajda s az alvidéki urak czimboraságába vegyült.

És a sok lázadás, a melléktartományok foszladozása mégis aggasztották Zsigmondot. Nem annyira birodalma érdekeit s nagyságát látta azok által kockáztatva, mint egyenesen csak hiúságát sértették, mert nála mindig a látszat, a ragyogás volt fő. Gondolt egy nagy csapásra, melylyel mind e bajok forrását bedugja, de valamint semmit sem birt kellőleg végrehajtani, úgy a törökökre irányzott első csapása is a kivitel pontján ellene fordult. A két oláh vajdát már alig mondhatá alattvalóinak, mert ezek lengyel Ulászlónak adott hűség-esküjüket csaknem évről évre megújíták, sőt Mircse a Szörényi bánsgot is lefoglalva tartá, úgy, hogy Bubek Detrik után (1393 óta) tizenöt éven át nem is nevezett ki Zsigmond bánt. Ezt a Mircsét, ki már is szépen megnevelte Havasalföldét, bár minden vazaljai közt leghitszegőbb s megbízhatlanabb volt, le akarta kötelezni. Ezért 1395 elején Erdélybe jött, s a vajdát magához rendelte. Mircse, mintha a legőszintébb szándékai lettek volna, habozás nélkül megjelent Brassóban, hol Zsigmond tartózkodott és szerződött Zsigmonddal. Ez okmányban több van a szokásos hízgeléseknél. Mircse sok ömlengéssel magasztalja a Zsig-

mond kegyeit, kel ki a törökök hitelensége ellen s a királynak minden vállalatára a török és mások ellen segélyt esküszik. Még a régi kereskedelmi összeköttetések is meg lőnek ujitva, s Zsigmond Kanizsay István székely ispánt eltiltá, hogy az Oláhországból jövő szász kereskedőktől vámot vegyen*). Az oláh már az okmány kiállításakor árulásra gondolt, s bár Zsigmond máskülönb is könyelműen fogott hadjáratához, nikápolyi megveretését nem kis részben a Mircse árulásának, ki Laczkfival mindjárt a csata kezdetén megszaladt**), köszönhető. És kicsinyben mult, hogy koronája is utána nem vezett, s a temesvári gyűlésen tett engedményei sem ellenfeleit nem csendesíték le végképen, sem nápolyi László törekvéseinek nem vetettek véget.

E gyűlés határozata az idegeneket kitiltá az ország kormányáról: de az erdélyi államügyek élén álló két idegenre, a püspökre és vajdára nézve kivételt tett***). Az első Macarinus, helyesebben Maternus, az utóbbi Stibor vajda volt. Eme lengyel születésű főúr egyaránt szerepel a történetben és mondában, de mindkét helyt különböző szereppel. Még Lajos alatt jött be az országba, Mária alatt már két megye főispánja volt, Zsigmond neki ajándékozta a Vágvidékét, s 1395-ben Szecsényi Frank vajdatársává teszi. A határt nem ismerő dühnek, az örült pazarlásnak, a szivtelen kegyetlenségnek, melyeket a monda ráaggatott, sehol semmi nyoma. Az Anjouknak oly őszinte hive, mint Zsigmondnak. Segitette a zendülések ellen küzdelmeiben, s Erdélyben sok időn át minden ellenséges igyekezetet elnyomva tartott. S hogy nemcsak királya, hanem a

*) Cod. Dipl. X. 2. 270. 305 Ez utjában Zsigmond sok kiváltságot ad a szász kereskedőknek.

**) Hammer Geschichte des Osm. Reiches I. k 199. l.

***) Knauz értekezése az 1397-iki törvényekről Történelmi Tár III. k. 226. l.

nemzet előtt is tiszteletben állt: mutatja ki nem tiltatása.

A temesvári végzések Erdélyre is voltak hatással. Valamint a magyarországi decretumok külön kihirdetettek a nemesek tordai gyűlésein, épen úgy volt az országnak különös esetekre statutarius joga, melyet néha a király elnöklete alatt vett foganatba, s a tordai törvényt nap sokszor politikai határozatok színhelye volt. 1398-ban a nemesség egy Apafit s egy Gyerőfit bizott meg az ország sérelmeit Zsigmond elé terjeszteni. A király e követektől izent vissza: higyenek megbizottjaiknak, kik megviszik válaszat s ígérétét, hogy ügyeket személyesen fogja elintézni. A püspöki és egyházi oláhoknak tized alól fölmentését elhalasztja, az okból mert a püspöknek saját zászlóalja van, az egyházi férfiak pedig bizonyos összeget tartoznak fizetni. Végül a nemesek ezuttal oláhaikat küldjék a táborozásra, magok mostanra fölmentetnek*).

Az ily események mindig bizonyos forrongást jellemzenek, de az, mig Stibor állt a dolog élén, ki nem törhetett. Sőt ez a kenézek s szászok közti surlódást is féken tartotta, midőn az egy királyi szolga megöléséért újra csaknem a kitörés pontjáig érlelődött**). A szászok Zsigmond kormányának is kegyeltjei voltak: nem csak kereskedelmeket emelte telhetőleg, hanem Medgyes és Sink széket is kivette 1402-ben a székelyek ispánságának hatásköre alól s felruházta a szeben megyei kiváltságokkal. Ez alkalmat adott a szász ispánság területének megnevelésére, mely ily módon az okmányokban ugynevezett hét és két széket foglalta magában***).

Ez évben Stibor erdélyi vajdaságának első szaka

*) Cod. Dipl. X. 2. 213. de itt hiányzik az utóirat, mely olvasható Benkő Milkovia II. k. 323.

***) Cod. Dipl. X. 2. 719.

****) Az illető okmány töredéke Gräsernél Geschichte der Stadt Mediasch 9. l. jegyzet.

letelt, s ez évben Magyarországon, Horvátországban s Erdélyben oly erős forradalom támadt Zsigmond ellen, hogy többé már hatalmas párthivei sem tudták volna trónon tartani, s megmentését csak Nápolyi László – az ellenzék jelöltje gyávaságának köszönhető. A Zsigmond és Albert közt kötött örökösödési szerződést még az aláírók nagy része is sérelmesnek tartotta, s míg amaz testvére Venczel megaláztatása végett országától távol volt, László behivaték. A pápa ösztönzésére a főpapság ez utóbbi mellett nyilatkozott: Kanizsai az esztergomi érsek, Ludányi az egri püspök s Bubek a vránai perjel. Legelőbb Horvátország s a tengerpart, azután Tul-a-duna, utóbb a Nyírség s végre Erdély is talpon voltak. Zsigmond elveszettnek látszott, s bár maga is vissza sietett országába, de nem ő, hanem Garay, Stibor, Rozgonyi, Perényi voltak, kik koronáját vissza szereztek. Debrői István a László-pártiak dunántuli kapitánya és Ludányi püspök megveretéseik után Erdélybe menekültek. A tengerpart és nyugoti Magyarország lecsendesültek, s csak Szathmár és Erdély lázongottak még bujtogatva Debrőitől és Ludányitól.

És ekkor, midőn már a mozgalom nagy része le volt verve, oct. 8-án általános bűnbocsánatot adott ki a király. Az általános kiadványok mellett egyes pontok kiválóan Erdélyről szóltak, mintegy bizonyosságul, hogy e fölkelésben ez országnak fontos szerep jutott. Erdély két vajdája Marczali Miklós és Csáky Miklós az erdélyi lázadók megtéréséért kezeseket adtak s ennek fejében ezek visszakapták elveszett birtokaikat. Ezeknek neveit a vajdák írásban nyujtották be, s lefegyverzésökre harmincz napi határidőt nyertek. De ha valaki az erdélyiek közül még oct. 28-ika után is a rablás-, gyűjtás-, gyilkolás- és lázadásról nem mondana le, elfog ítéltetni. A vajdák ígérete nem teljesült s a boszus Zsigmond már dec. elején Laczkfi Jakabbal helyettesíté őket*).

*) Cod. Dipl. X. 4, 204. 225. 241. II.

Sem Debrői sem Ludányi nem tették le a fegyvert, sőt a László lobogóját hiveik közt a templomokban is kitették. Zsigmond végre 1404. november közepén Maróthi János bánt és Perényi Péter egykori székely ispánt fegyveres erővel küldé ellenök. Laczkfi vajdatársa ez időben Tamási Henrik fia János volt*). Debrői javait, Ludányi püspökségét veszté el. Állomása betöltetlen maradt 1410-ig, midőn a püspökséget az ifju Stibor nyerte el. Ennek atyja ez évben újra vajdává lett s e hivatalát most halálig (1414) megtartá**).

Zsigmond a főhivatalok betöltése körül eddig is nagy vigyázattal járt el, ettől fogva még óvatosabb volt. Nem csak két székely ispánt nevezett ki egyszerre, hanem a vajdák hatáskörét is egyformává tette, mindketten viselték a szolnoki ispánságot sőt egyiket úgy mint másikat gyakran változtatta***).

De semmi sem menté meg Zsigmond kormányát nagy szerencsétlenségektől: sem reformjai, sem tevékenysége, sem bőkezősége. Ha testvére ellen boldogult, annyival szerencsétlenebb volt a husziták ellen. Moldva és Oláhország a lengyel királynak hódoltak, Velenche a tenger mellékét kerítette hatalmába, s habár a déli szlávok a magyar király természetes szövetségesei voltak a török ellen: mégis épen ezek lettek árulóivá a töröknél. Sokat tett, de ritkán az alkalmas perczen, sokat háboruskodott, de ritkán Magyarország valódi érdekében. Timur az angorai csatában a török birodalmat a végromlásra juttatá, s az alkalmas perczet, melyben Zsigmond újra a Balkán-vonalig terjeszkedhetett volna, elszalasztá, nem használván fel a Bajazid fiai közt támadt trónversenygést. S másfél évtized elegendő volt

*) C. D. X. 4. 292. 310. ll.

***) Miller Episcopi Agrienses I. k. 389. l. C. Dipl. X. 5. 134. 501. 549. ll.

****) C. Dipl. X. 8. 493; 2, 5C8. Néha négy vajda is volt (C. D. X. 4. 687. l.), mi arra látszik mutatni, hogy a régibb vajdák is megtarták czimöket.

arra, hogy az ozman hatalmasság megint szervezze magát és megkezdje támadásait.

1420-ban nyár derekán, midőn Zsigmond a havasalföldi vajdával háboruba elegyedett, ennek ösztönzésére, a magyar sergek megveretése után, egy török sereg Erdély délnyugoti részét előzőnli s szokása szerint dul, rabol, éget. Csáky Miklós vajda serget gyűjt s Hátszegnél utját akarja állani az ellenségnek: de megveretett, s serge nagy része odaveszett. A versengés Dán vajdával 1421-ben is tartott, habár a király által pártolt II. Mircse már elesett. S most megint nagy török sereg üt Erdélybe, a Barcaságba. Az őrvidekek – székelyek és szászok – nem voltak ugyan készületlenül, de az egyesült török-oláh sergeknek megfelelni sem tudtak. Megverettek s a székelyek elszaladtak a szászokat pedig felkonczolták. Brasó apr. 3-án bevétel, feldulatott, tanácsa fogságba hurczoltatott, a Barcaság kirabolgatott ugy, hogy Zsigmondnak adóját több évre el kelle engednie. Ily körülmények közt, mivel a huszita háboruval elfoglalt Zsigmondtól segílyt nem várhattak. Erdély rendei tordai gyűlésökön magok gondoskodtak magokról: szálljon táborba minden harmadik nemes és minden tizedik paraszt. De e fölkelésre már nem volt szükség: Zsigmond a törökkel fegyverszünetet kötött, Dán vajdával pedig – elismervén ez hűbéruraságát – kiegyezett*).

A fegyverszünetet Zsigmond 1424-ben megújította, s most a szultán egész haragját Dán vajda ellen fordította, hogy Zsigmondhoz pártolásáért megbüntesse. Sereggel támadta meg, elkergette s helyébe Radult a bukott vajda testvérét ültette. És ez időben az öreg Lazarevits

*) Eder kritikai észrevételei Felmerhez 65. l. Végetlenül kár, hogy az itt kivonatban közlött okmányok most sincsenek egész terjedelmökben kiadva. Az 1421-iki békét Vindeck említi. Kik e békét két évvel elébbre teszik, mellőzik az 1420. és 21-iki hadi tényeket, melyek fegyverszünet esetében mégis aligha megtörténtek volna. A hátszegi ütközetről I. C. D. XI. 504.

is megjelent a királyi udvarban segílyt kérve Zsigmondtól s előnyös egyezkedésre lépve vele (1426). A törökök új terjedése, az alvidéki események, Dán és Lazarevits előadásai végre beláttaták Zsigmonddal, hogy minő drága időt szalasztott el tétlenül. De itt vala az ideje, hogy valaha biztosítsa országait a veszélyes szomszédság ellen: s szokása szerént csinált jó terveket, hozzá fogott kivitelökhöz, de végre egyet sem hajtott.

Még 1426. végén Erdélybe utazott Zsigmond. Lippa felől jött be, dec. 19-én Tordán volt, honnan egyenesen a szász földre tartott. Innen Maróthi Jánost Havasalföldre küldé, ki még e télen saját és a főurak, jelesül Pohárnok István banderiumaival Radult megfosztá a vajdaságtól, Dánt visszaülteté, sőt egy ízben Havasalföldét meg is látogatta. Még ezután is egész 1427. szeptemberig Erdélyben maradt Zsigmond, s marc. 14-én egy hadi szabályzatot adott ki, a kellő rend és fegyelem megtartása szempontjából. Az öt első pont eltilt mindenféle zsarolást, kártételt, gyilkosságot, nőrablást, s azok megbüntetéséről intézkedik. Két pont a sereg élelmezéséről szól: egy köböl árpa, rozs, zab 25 – 31 denár, egy napi széna egy denár, egy lud 5, egy csirke 3 denár; idegen só árulása, s királyi só megvámolása tilalmas*).

Hosszas itt tartózkodásának más indoka volt. Erdély határszélei védelmét a török ellen a német vitézi rendre akarta bizni. Még 1426. jul. 2-án irt Lépes Lőrincz alvajdának, hogy ő a Barcaságtól Vaskapuig fekvő földeket, a német rendnek akarja adni. Minthogy attólfogva, hogy a rend eltávozott Erdélyből, itt a viszonyok nagyon megváltoztak, kezdjen az alvajda a nemesekkel, szászokkal és püspökkel értekezletet, hogy ő bejöttével itt mindent előkészítve találjon. S valóban bejötté után eléggé alkalmasoknak találta a viszonyokat, hogy a lovagrendet apr. 9-ről Földváról felszólit-

*) Cod. Dipl. X. 6. 876. 7. 676. – 6. 878.

sa, hogy néhány lovagot telepítsen Erdélybe. Az alkudozásokat a király titkára Schlick Gáspár által meg is kezdette, s három éven át folytatta. 1439-ben be is jött hét lovag Magyarországra, de itt tartózkodások most sem volt állandó*), sőt Zsigmondnak nagyszerű védelmi terve Erdélyben még csak meg sem próbáltatott. A Szörénybe telepített lovagok 1432-ben egy török csapat által levágattak. Ugyanez évben, s ugyane csapat Szörény alól Erdélybe vonult s a Barczaságot, a székely székekét, Kóhalom székét feldulta**).

A több egyszerre folytatott háború, a törökök naponként fenyegetőbbé váló állása végre Zsigmondot a banderialis szervezet rendezésére bírta. A banderiumokat már Károly kezdte divatba hozni, Lajos kifejlesztés Zsigmond 1433-iki tervezete megállapítá. Mint hajdan a várszerkezet bomlásnak indult, úgy már ez idétt a zászlóaljok nem állítottak ki a honvédelemnek tetemes kárával. Ezen akart a király segíteni kiadványával, mely nem egyéb, mint a törvényes gyakorlat írásba foglalása. Egy banderium 400, de már ez időben 500 emberből állott. Minden száz jobbágy után 3, minden 33 után egy harcos állittatik ki. A jobbágyos és jobbágytalan nemes személyesen jelenik meg s Lajos rendeleténél fogva 1366 óta adómentes. Az erdélyi püspöknek van egy banderiuma (500 ember), a vajdának is egy, a székely ispánnak is egy. A kolosmonostori apátságának 50 embere állott ki, hasonlólag a káptalanoknak, a városoknak részben legalább 500 külön-külön, egyébiránt birtokaik szerint, Brassónak például 150. Az erdélyi megyék 3000, a székelyek 2000, a szászok 2000 harczossal vettek részt a király háboruiban***). A végváratat védelmező hadakat közvetlen a király

*) Kemény Jos. Értekezése Kurz Magazin II. k. 104.

***) Eder Felmerhez 65. l.

****) Kovácsics Suppl. I. 446. A Cod. Dipl. több okmányt hoz (IX. 2. 236.) a városok s apátságok kiváltságairól.

költségén tartották, s felügyelésökkel egyenesen a vajda volt megbizva, még a székely ispán hatósága alatti földeken is. Mindamellett a határőrzés kötelessége a székelyes szász nép kötelessége volt, s ezekre volt róva a kémkedés és hيرادás kötelezettsége is.

IV.

Zsigmond félszázados uralkodása végén Erdély nagy válság pontjára jutott, melyet sérelmek összehalmozódása: vallásos és politikai okok idéztek elő. Az első a már nagyon elmérgesedett dézmaügy, az utóbbi a kenézségek dolga volt.

A dézmaügy egyszerre kezdődött a szászok betelepítésével, s az Alárdiak háboruja után is tartott és nyert terjedelemben. Lajos épen úgy mint atyja a békés elintézkések egész sorát idézte elő, még akkor is, midőn már nemcsak a szászok, hanem a megyék s királyi várak is be voltak a kérdésbe elegyedve. Uralkodása alatt a szász papok – t. i. azok, kik nem tartoztak a szebeni prépostság alá – a várnagyok, kiknek a vajda volt főtámaszok, s a földesurak, ha eléggé hatalmasok voltak, beszédtek a dézmát, de nem szolgáltatták be a püspöknek az 1335-iki kiegyezés daczára. Szécsi Domokos püspök hivataloskodása négy első évét e viszály foglalta el, s részint királyi parancsokkal, részint egyezkedésekkel rendezte azt*). Zsigmond alatt kitört a régi viszály, s

*) Cod. D. IX. 2. 572: 1357-b. Déva, Küküllő, Ujvár, Kőhalom kapnak parancsot. Nem sokkal utóbb néhány szász helységgel egyezett ki a püspök, melyek az apostoli székhez fellebbezték volt ügyöket, oly módon, hogy az azóta szedett dézmát elengedi nekik. C. D. IX. 2. 606. – 1378-ban a tordai gyűlésen a nemeség kötelezte magát a dézma teljes megadására, s arra, hogy a megtagadókat nem segíti. C. D. IX. 2. 726. 1359-b. Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő, Ujvár, Déva falvainak az 1367-iki királyi parancs szerint intéztetnek, de Búnra nézve a vajda kivételt tesz, mert ez nincs a kir. parancsban. C. D. IX. 3. 171. Erre kiadatik

a nemesek 1398-ki folyamodványa az oláhok tizedmentesége ügyében, épen nem fejezte be azt, mely a püspökök és hiveik közt folyton folyt különböző alakban. 1435-ben a megyei és székely plébánusok panaszkodnak, hogy a bordézmát nem tudják beszedni, vagy hiányosan és sok bosszantás közt. Egy évvel utóbb a püspök Lépes György sérelmeit orvosolja Zsigmond. Sokan, kik a püspöknek tizedjében bizonyos pénzösszeget tartoztak fizetni, vagy egyenesen megtagadták azt, vagy nem az új jó pénzzel (az ugynevezett quartlinggal, melyből száz volt egy arany forint) fizették. De a király rendeletét egyetemes foganatosítás most sem követte, s nagy részben teljesítetlen maradt az*).

Hasonló rendeletek nyilván mutatják az egyházi élet hanyatlását. Oly merész eszmék minőket Husz nem rég hirdetett, oly véres mozgalom, mint a minőt a követői ellen támasztott háboru indított, hatást idéznek elő tul azon ország határain is, hol a kezdeményezés történt. S Erdély e részben is forrongott. Ilyenkor mindig erélyesebb a fellépés a visszaélések ellen: a szebeni prépostság már megalkotásakor hatalmas és erős érdekeket sértett. A püspök, a vajda, a székely ispán, a székely és megyei nemesség mind természetes ellenségei voltak. A prépostok háborui, hatalmaskodásai nevelték a gyűlöletet, s hivataloskodásuk a királyi udvarnál, hol gyakran korlátnokok és alkorlátnokok voltak, nem engedék, hogy kerületöket személyesen igazgassák, mely ily viszonyok közt kétszeresen szükséges lett volna. Végre prépostja sem volt, s az isteni tiszteletet is teljesen elhanyagolták. Ujra szervezése nem láttaték czélszerűnek és Zsigmond 1424-ben a prépostságot eltörölvén, jószágait több más javadalmakkal, Szeben

a parancs 1379-ben Küküllői János a történetiró megkeresésére. C. D. IX. 5. 383. – 1360-ban megújítja a nemesség ígérését, hogy nem fogja a dézmát letartóztatni. C. D. IX. 2. 200.

*) Cod. Dipl. X. 7. 630. 784. II. A dézmának pénzzel megváltása ez évben rendeltetett el. U. o. 815.

városa községének adományozá, oly kötelezettséggel, hogy ez jövedelmeiből 15 egyházi személyt tartson, s naponként 15 misét olvastasson. Két év mulva V. Márton pápa a püspököt Lépes Györgyöt bizta meg e királyi rendelet végrehajtásával*). E tény szükségeskép változtatott a fennálló viszonyokon bár a szebeni dékánóság ezáltal nem került a püspök hatósága alá, hanem továbbra is az esztergomi érsek hatósága alatt maradt, ki maga erősítette meg az egyházak által választott dékánt. Eme határszéli egyházak gyakran voltak az ellenség beütéseinek kitéve. Ilyenkor a templom kerítése volt a vár, mely mögé vonultak s mely ily módon vérkiontás által meg lón szentségtelenítve. Eugen pápa azért czélszerűnek látta felhatalmazni a dékánt, hogy a templomot újra felszentelhesse**).

Mindez keveset tett az egyházi élet emelésére. Más módokról kelle gondoskodni oly időben, midőn a dézmaügy annyira elmérgesedett, midőn egész helységek (Szalatna-Bánya, ma Abrudbánya) tagadják meg a fizetést a káptalannak, s midőn a székelység között alig volt egyházi ember található***). Kétségtelenül befolyása volt Husz ujitásainak, mely már Moldvában erős gyökeret vert, s mely Erdélyben és a váradi püspökségben is terjedni kezdett. Itt az ujitás már megdöbentő alakot öltött, s a biblia magyar fordítása kezdett közkézen forogni. Ugy látszik, hogy a husziták száma naponként növekedett, annyira, hogy 1436. elején a váradi és erdélyi püspökök meghívák a Moldvába küldött Marchia Jakab minoritát, hogy a „dögletes eretnokség kiirtására” haladéktalanul térjen eme püspök-

*) E javak Rüz, Nagy és Kis-Ekemező, a többiek Bolkácsi és sitvei portiók, melyek Salgó Miklós notáján estek a koronára. Archiv des Vereines für Sieb. Landesk. III. k. 304. l.

***) Sangvinis et seminis effusione szentségtelenítették meg, mondja az okmány Cod. D. X 7. 796.

****) Cod. Dipl. X. 6. 742. Kurz Magazin II. 27. l. gr. Kemény által közlött okmány.

ségekre. Lépest az erdélyi püspököt foglalatosságai a királyi udvarban tartóztatták, s Jakab először Várad vidékére ment. Ősz felé Lépes visszatért dioecesisébe, s innen sept. 29-én újra sürgetőleg kérte a minoritát, hogy térjen be hozzá. A veszély nagy volt, s a dézmafizetés megtagadása mutatja, hogy az ugynevezett eretnekek nyílt elszakadást terveznek az egyháztól. Ezenfelül gyermekeik megkereszteltetését plébános által, a böjtnapok megtartását megtagadták, s már arra a pontra jutottak, hogy fegyveres kézzel keljenek fel a papság ellen, kiket – mint hirlék – le akartak ölni kicsinytől nagyig. E válságos perczen megérkezett a minorita, s mint egy a pápához irt jelentés mondja, bár saját élete kockáztatásával, de „Sabaoth Isten segítségével küzdött mint egy diadalmas harczos az anyaszentegyházért,” papi dandárokkal verte le az ellenszegülőket, szigoru inquisitiót tartott s végre helyreállította az igaz hitet*).

Pillanatnyi diadal volt, s hihetőleg csalódás által tuloztaték is. A kenézek csaknem általánosán shismaticusok vagy eretnekek voltak: a keleti egyház hivei vagy husziták, s a kenézekkel együtt a föld népe is. Ezeknél pedig a vallásos kérdés politikaival állott kapcsolatban, s végtörekvésében az Oláhországgal való csatlakozás felé gravitált. Sok kenéz azért kapta földjét, mert maga telepíté be, irta ki erdőségeit, tölté el mocsárjait, s ezért nevezetes kiváltságokat nyert: biráskodott, adómentes volt, de a nemesi kiváltságok egész teljességet sohasem nyerte meg. Első volt az oláhok közt de nem egyenlő a nemesekkel, s a királynak földjétől némi csekélységet tartozott adni, mely nem adó, csak királyi jog elismerése volt. Mióta Lajos a görög vallásuak megtérítését Erdélyben elrendelé, s mióta Zsig-

*) A Biblia ezen kori fordítói Tamás és Bálint. A Jakabra vonatkozó adatok Cod.Dipl. X. 7. 808. s köv. II. Fegyveres térítéseiről a váradi püspök s kalocsai káptalan irnak.

mond e rendszabályokat még szigorúbb alakban újra kiadta (1428-ban), a kenéznek két törekvése volt: megvédeni vallását, s állását mennél függetlenebbé tenni*).

Mindaz, mit az oly gyéren megjelent okmányokból ezekről láthatunk, mutatja, hogy törekvésekben nagyobb volt a folytonosság, mint a tervszerűség, s minden lehető alkalmat megragadtak az oláh és moldvai vajdához csatlakozásra. Fogaras földje csak névleg tartozott már Erdélyhez, mióta azt Mircse birtokával egyesíté, s most Wlád Drákul oláh vajda birtokában volt**), ki vajdaságát s a sárkányrend-jelét Zsigmondtól nyerte, s első fellépése egy a törökök ellen magyar segítséggel vívott háború volt (1431). De úgy látszik, hogy Zsigmond pártfogásában nem sokat bizott, s kereste az alkalmat, hogy magát a szultán hatalma alá vesse. Nemcsak kalauza volt a török sergeknek az 1432-iki beütések alkalmával, hanem Murad szultánnak ajánlatot is tett, hogy őt Bécs alá fogja vezetni. 1434-ben Oláhországba egy török sereg nyomult, mely Vláddal egyesülve Erdély alsó részét pusztítá. E dúlásokban a fogarasi oláhok is részt vettek, s Jaks Mihály székely ispánnak dandárát kelle összehívnia visszanyomásukra. Azalatt pedig a brassaiakat felszólítá, hogy a Havasok felől főként a Fogarasvidéki hitetlen oláhokra vigyázzanak, ezeket gyilkolják le, a nőket és gyermekeket pedig fogják el***). Az oláhoknak hasonló háborúja sok kenéz rokonszenvével találkozott s hozzájárulván a vallásos kérdések is, számos kiköltözésre adott alkal-

*) Cod. Dipl. X. 8. 370. 493. hol hunyadmegyei s a vaskapu melletti és X. 6 796. hol bereczkfalvi kenézségekről van szó. Zsigmond rendelete Bathyáninál Leges. Ecel III. 405.

**) Benkő Milkovia II. k. 283 l. Megemlíti, hogy Vlád Boer István és Román testvéreknek falvakat adományoz, s az adománylevelet részletesen leírja.

***) Oklevelek gr. Keménynél Jegyzetek az oláhokról Tudományos Gyűjtemény 1830. III. k. 103. l.

mat. Így dulták fel és hagyták oda Hátszegvidékén a rusori kenézséget Kosztka kenéz s Stancsul és Volkul oláh papok*). E zavarokhoz járult a jobbágyok szabad költözködésének akadályozása, mely az erdélyi nemességnek Róbert Károly óta saját különös kiváltsága volt.

Oly ingerült és izgatott volt a hangulat Erdélyben mind a miatt mi történt, hogy csak egy szikra kellett, hogy az ország lángra gyúljon, s a forradalomig egyetlen lépés hiányzott. A kormány sokkal gyengébb volt, hogysen akár a törökök évenkénti beütéseit megakadályozhatta, akár a kenézeket megnyugtathatta, Zsigmond eretnokséget tiltó rendeleteinek érvényt szerezhetett és a vallásos üldözések miatti ingerültséget elnyomhatta volna. Tekintet nélkül ezekre adattak ki szigorú rendeletek, s hajtattak végre kiméretlenül. A Marchia hadjárata által elszibbasztott lakosoktól a dézma hátralékot – még ha több éves volt is, három év alatt összehagyván halmozódni, – quartlingban szedette fel a püspök, míg a földesurak a jobbágyok szabad költözködését gátolván, a végrehajtást könnyüvé tették.

A világi és egyházi végrehajtás minden nemei alkalmazva lőnek, a fizetni nem bírókat egyházi átok alá vetették: nem temethették el halottjaikat szentelt földbe, hanem kívül a templom kerítésén, nem házasodhattak egyházi szertartással, hanem törvénytelen házasságba adták leányaikat, testvéreiket. 1437. tavaszán felkeltek a jobbágyok az ország délnyugoti részén. A mozgalom égetéssel és rablással kezdődött, de csak hamar vezérok akadt egy Kardos János nevű pór, ki a szászok földjét támadta meg legelőbb. A szászok Dévára Lépes Lóránt alvajdához irtak segélyért, ki meg is nyugtatta őket válaszával. Mialatt e kitört mozgalom elnyomására a nemesség és székelység készülteket tett, a felkelt pórok Szolnokmegyébe Alparét mellé Bábol-

*) Cod. Dipl. XI. 503. l.

na hegyére gyülekeztek, s ott elsánczolták magokat. Midőn végre a nemesek s megyék hadai megérkeztek, a lázadók megpróbálták a kiegyenlítés útjára lépni, s követeket küldtek a táborba a vezérekhez Csáki László vajda, – Lépes Lóránt alvajda – Tamási Henrik s Jaks Mihály székely grófokhoz. Ezek azonban ilyen alku által tekintélyöket látták volna bemocskolva, s Csáki vajda a követeket felkonczoltatta. Erre az országos sereg a pórok ellen ment, de azokat egy véres ütközet után sem verhetette le.

Sőt a pórok a kétségbeejtő küzdelemben oly nagy erőt fejtettek ki, hogy a nemesség megdöbrent. Erejével, mely együtt volt, nem tartotta tanácsosnak a küzdelem folytatását, s hihetőleg egy török beütés által szorongattatván, a parasztokkal egyezkedésbe bocsátkozott. Bármily megalázó volt is, az első lépést kétségkívül a nemesség tette, s elgondolhatjuk, hogy nem kis kényszerűség folytán. A föld népe, mely hadjáratok alkalmával különben is használtaték s azért gyakorlott harcosokkal birt, már teljesen szervezé sergeit. Az oláhokat a vallásügy, a magyar jobbágyokat a költözködés gátlása keseríté el, s a szebenszéki fölkelések már ez időben egyetemes lázadássá fajultak. A pórhadoknak ügyes vezérek voltak, s Kardos János*) nem tartozott többé az alsó ranguak közé. Főhelyen Budai Nagy Antal állott, s mellette Gál Kendről, Tamás Székről, László Antosról és Pál mester Vajdaházáról mint zászlótartó. Az első ütközet után már hadfolytató

*) Kardos Jánost a Lóránt levele említi, Eder Felmerhez 99. l. A vezérek fel vannak sorolva Hunyadiak kora Okmánytár X. 1-ső számú okmány. Ezek közt nem fordul elő Kardos János, hanem igen a kolozsvári Jakab mester fia János, kivel talán egy személy lehetett. Ezenkívül a brassai feliratok egy Márton nevezetű vezért is említnek, de miután Turóczy és Bonfin Mártont a nyíri mozgalmak vezéréül említik, s Mártonról a későbbi okmányok sem szólnak, világos, hogy a brassói felirat Mártonja egy a nyíri Mártonnal.

feleknek tekintettek s a nemesség és köznép követeik által békéről kezdtek alkudozni. A béke jul. 6-ára létre is jött, még pedig a nemességnek nem kedvező feltételek alatt. Minden szava, minden sora mutatja annak, hogy ez önerején nem verheti le a zendülést, s külső segínyt egyhamar nem várhatván, egyezkednie kell. Mindenek fölött az eddig szenvedett sérelmeknek mind két részről teljes elengedése biztosittatik. S mivel a pórok csak a királyoktól nyert kiváltságaik védelmére s nem a nemesek és egyházi férfiak ellen fogtak fegyvert, hogy jövőre hasonló veszélyek elkerültsenek, elhatározzák: a tizedet folyó pénzzel, mely egy arany forinttal egyenlő értékű legyen – az az száz denáral vagy 20 kapekkel – fizetik, a földesurak kilenczedet (mely adónemet, nagy Lajos 1351-be hozott be, s azóta Erdélyben is divatozott) nem vesznek, nem gátolják a szabad költözködést, a magtalanul elhalt jobbágyok javait nem foglalják le özvegyétől vagy rokonaitól, megérik egy hároméves marhával, s azok szabad végrendelkezését nem gátolják. Ha a jobbágyok az uralkodótól, a szent Istvántól nyert jogaik és kiváltságaik megerősítését megnyerhetnék, szolgálataikat ehhez képest teszik meg. Különben minden jobbágy sz. István-napkor tíz pénzt fizet, hetenkint egy napi szolgálatot tesz, a földesurnak malmát – ha van – igazítja, ha nincs, két köből zabbal s különböző időben adandó lepényekkel*) s egy csirkével kedveskedik. De nem ad disznó- és méhdézmát s az akó nevű censust. Táborozás alkalmával a sereg télen a helységekbe helyeztetik el, nyáron a szabadban táboroz, s a városi vagy falusi birák megesküsznek, hogy helységek rendes áron adják az élelmet, a katonák pedig nem zsarolnak. Még némi visszaélések eltiltása mellett kikötötték, hogy azon pontoknak, melyek a szent István-

*) „tortas” mondja az illető okmány Hunyadiak kora X. kötet 7. l.

féle adománylevélben nem volnának részletezve, meghatározására mind két félnek megbizottjai üljenek össze.

Legfontosabb pontja ez okmánynak, hogy jövőre szabadságában áll a föld népének évenként egyszer a bábolnai hegyen összegyülni a mostani vezérek, vagy azok egyike alatt, hol ezek vizsgálatot tartanak, ha vajon megtartják-e a nemesek az itt kötelezett pontokat? azok kik nem tartják meg, tekintessenek hitszegőknek s ne számolhassanak a többi nemesek védelmére. E pont közel állott ahhoz, hogy a jobbágyságot külön renddé tegye, s életbe léptetése a nemességre nézve nagy veszélyekkel járhatott volna. A következmények által bebizonyosodott tény, hogy ennek megtartása nem céloztatott komolyan a nemesség által, s elfogadásakor csak a kényszerűségnek engedett az.

A veszélyes merény s annak ki nem elégitő megoldása intő példa volt a nemességnek, székelységnek és szászságnak egyaránt, hogy alkotmányokban van valami, melyen változtatniok kell: az egység hiánya a három nemzet között. Annyi közös érdek mellett, daczára, hogy egy országban laktak, a három nemzet három politikai testet képezett. S mennél kevesebb volt alkotmányukban a találkozási pont, és mennél nagyobb önállóságot biztosított az egyiknek úgy mint a másiknak, annál jobban érezék most a szétdaraboltság veszélyeit. A pórok még mindig fegyverben állottak, az apró csatározások újra megindultak, s a jul. 6-iki béke mitsem eredményezett.

A veszély nagyságához képest sept. közepére Kápolnára a három nemzet közgyűlése lőn kihirdetve, mely eddigelé sem volt szokatlan, de most egy véd- és daczövetség kötésére használtatott fel, mely alapjává lett azok uniójának. E szerént hűségesküt tesznek le az uralkodónak, megesküsznek, hogy egymást minden szorongattatásaik közt segitni fogják, nem csak az ország védelmében, hanem a támadók ellen is, kivéve ha

ez a király volna. Mert ha ez fordulna bármelyik ellen is, térdhajtva fog a más két nemzet annak kegyelmet kérni. A testvéri unio – így neveztették az okmány – többi pontja katonai fegyelmi rendszabályokat tartalmaz, s a gyors segélyadás módjait határozza meg.

Ez volt kezdete a szigorubb fellépésnek a parasztság ellen, s egy hosszas és véres háborúnak, mely Erdélyt fél évnél még tovább zaklatta. A pórhad ezalatt Magyarországra a Nyírségre és Szamosközre is elterjedt, hol egy bizonyos Márton volt annak vezére, s ott és itt sok véres tusára adott alkalmat. A régiekhez új vezérek csatlakoztak, s már néhány nappal az unio megkötése után a két fél véres csatát vívott. És most megint megpróbálták a kiegyezést. Megint követek jöttek össze oct. 6-ára Apátiba mindkét féltől, s megint jött létre egy kiegyezés. Az ügy ez által Zsigmond elé lőn felbevezve. Küldjenek mindkét részről nov. 1-ig követeket a királyhoz, s mignem ezek visszaérkeznének, legyen béke közöttök. Addig is a földesurak s jobbágyok közti viszony újabb szabályozás alá vétetett, részben a korábbi pontok szerint, részben a nemesség részére kedvezőbb alakban. A földesuraknak jobbágyaik feletti törvénykezése el lőn ismerve, s a parasztság a vajda zászlója alatti hadakozásra köteleztetett. Az új pontokat megsértő nemes e szerént is legyen hitszegő.

Az újabb kötés sem sokat használt. Itt nem lehet szó komoly kiegyezésről, hanem egyik vagy másik fél teljes legyőzéséről, nem békéről, hanem teljes diadalról vagy teljes elnyomásról. Zsigmond betegsége miatt nem volt oly állapotban, hogy sikeresen intézkedhetett volna, s még ez év végén elhunyt. De Nagy Antalt is diadalai annyira elkábiták, hogy ő a nemesség kiirtásáról s Erdély elfoglalásáról gondolkodott*). Már Kolozsvár

*) Totam Transilvaniae partem cum iisdem volens expugnare sibi subjiendam, mondja Eder Felmerhez 74. a szász nemzet jegyzőkönyvéből vett idézetben.

hatalmában volt, s zendülése ezzel újabb támaszt nyert. A szász föld még egyszer feldulatott, a nemesek birtokai zsákmány tárgyává lettek, cselédségök pedig legyilkoltatott*).

De a nyiri paraszt mozgalmat maga az azon vidéki nemesség leverte, s ez most Erdélybe sietett szorongatott társai védelmére. Az egyesült magyarországi erdélyi megyei és székely hadak legelőbb Kolozsvárt támadták meg. A pórhad főereje e városban és város mellett Kolosmonostornál volt, ezuttal azonban megveretett. Maga Nagy Antal a csatatéren felkonczoltatott, s szétszaladt hadának egy része Kolozsvárba vette magát, más része pedig a nemesi hadak kezébe esett, kik közül kilencz előbbkelő Tordánál nyársba vonatott. E diadal után a nemesek Enyedet támadták meg, mely hasonlólag a lázadók kezében volt, s dec. 15-én felperzselték, mialatt dandáraik egy része Kolozsvárt vivta.

A dolgok ez új fordulatában a szászoknak semmi része sem volt. Daczára a mult évi uniónak, hadaik nem voltak jelen, gyaníthatólag saját határaikat védelmezték. Ekkor 1438. jan. 9-én az ostromló tábor elfoglalta Kolozsvár külvárosát, s hogy a várat is bevehesse, felszólítá a szász hadakat, hogy siessenek ide. Épen ez időben hire járt, hogy Erdély alsó részeibe török hadak készülnek beütni, s az ekkép fenyegetett szászok siettek engedelmeskedni a felhívásnak, belátván, hogy a zendülés lecsendesítése nélkül a török erő ellen ők, a legelőbb fenyegetettek, nem fognak segílyt nyerhetni. Mialatt az egyesült dandárok Kolozsvártt bevették s a szétszórt pórhadakat semmivé tették, febr. 2-án a három nemzet Tordán országgyűlést tartott, s megújítá a mult évi uniót, oly módon, hogy a szászok a lázadás leverésére a magyaroknak, ezek pedig a török ellen a szászoknak kölcsönösen tartoznak segílyt adni. Nem sok-

*) Fejérd elpusztítása – Kurz Magazin II. 372. – bizonynyal nem volt egyetlen hasonló tett.

kal ezután*) a forradalom teljesen leveretett, de Lépes György püspök még ezután is gátolta a jobbágyok szabad költözködését, s ez ügyben utóbb is Albertnek kellett ellene parancsot kiadni. A nemesség szigorúan büntette a lázadókat: a vezérek megölettek, sokaknak szeméit szurták ki, másoknak kezeit, orrát, fülét, vagy ajkait vágták le.

V.

A szászok rettegése egy kilátásban levő török hadjáratától csak hamar igazoltnak bizonyosodott be. 1434. óta Vlád Drakul az oláh vajda, a szultánnak valóságos hűbérese volt. A paraszt had által kifáradt Erdély könnyű zsákmánynak tetszett és június havában Murád szultán Viddinnél átkelt a Dunán, és Vláddal Oláhországban egyesülvén a Verestornyon át Erdélybe nyomult. Losonczi Dezső vajda elég korán elrendelése a nemesség fölkelését, de a nagy erő ellenében kellő számú serget nem tudott összeremteni, s ily módon kénytelen volt visszaavonulni, elpusztítván a törökök előnyomulása előtt fekvő helyeket, s a lakosokat is magával vivén nagyrészből. A török szokása szerint dulva, rabolva nyomult elő, vezetve Drákula vajdától, mig-nem Szeben vára alá érkezett, melyben a szomszéd helységek lakossága is menedéket keresett a mindent elborító ozmanok ellen, mialatt portyázói Hátszegvidékét s a szászföldet ellepték. A szultán 8 napon át sikernélkül ostromolván Szebent, elvonult alóla, de minden magasabb terv nélkül folytatta hadjáratát, egymásután hat kis erődöt foglalt el, Medgyest, Segesvárt, Brassó

*) Bár Eder, Kemény József, Teleki közölték e lázadásra vonatkozó okmányokat, mégis főként leveretéséről nagyon híjánosak az okmányok. Hogy a tordai gyűlés után is tartott, világos a frigylevélből, melyet Eder adott ki: *Supplex libellus Valachorum* 24. l. hol a lázadás leverése mint a tanácskozás tárgya említetik.

külvárosát megvívta*). Szászsebes ostromát egy szemtanu, – egy akkor török fogságba került ifju – beszéli el.

A török hadat Vlád vajda vezette e város alá, melyben a székely közeledtével a környékbeli nemesség is menedéket keresett. Vládnak a városbeliekkel ismeretése volt s ennek alapján felszólítá őket, hogy ne kísértsék meg a hasztalan ellenállást, hanem adják fel magukat, sem a népnek, sem az előjáróknak nem lesz bántódásuk. Elvitetnek ugyan a török birodalomba, de ott földet nyernek, s ha az uj telep nem fog tetszeni, visszamehetnek. Egy erős nemes, hasonlólag erős testvérével, ki már sokat küzdötte törökkel, hallani sem akart ezen tanácsról: inkább százszor haljon meg, mintsem családját török kézbe adja. Azokkal, kik úgy gondolkodtak mint ő, az erődben vontta meg magát, de a város csakugyan feladta magát, s lakosai, előljárósága elhurczoltattak. Az erőd tulajdonkép csak egy torony, egy egész nap vitézül tartotta magát a legborzasztóbb ostromlás ellenében, miután fedélzete is teljesen összeromboltatott. Másnap reggel a tornyot bástya magasságra fákkal vették körül, azokat meggyújtották s így perzselték össze a benszorultakat, kiknek nagyrésze kinos halállal mult ki**).

*) Hammer I. k. 343. I. két hadjáratot az Aliét (melyről, nem tartozván czéломhoz, nem is szólottam) és a szultánét összefoglalja, s ezért a táborozás vezérének Alit nevezvén, a Vaskapun át vezeti be. Ennek alapján a magyar történetírók Szeben ostromát a hadjárat végénél említik Zinkeisen Geschichte des Osman. Reiches I. 581. Hammernek több rendetlenségével együtt ezt is tisztázza. Más kérdés a hadjárat éve. Hammer 1438-ra, Zinkeisen 1437-re teszük. Az egész csaknem rendezhetetlen. Ezen utóbbi török forrást használ s erre látszik mutatni az is, hogy Erzsébet 1438 aug. 10-én rendel el a Báthoriak jószágai visszaadását, kik a törökök ellen föl nem keltek, tehát nehezen az ezen évi hadjárat következtében. De a szászsebesi névtelen szemtanu, Zsigmond halála utáni évre, a brassai feliratok, Sigler, Fuchs, szóval minden erdélyi forrás 1438-ban említik.

**) Egy ekkor török fogolylyá lett férfiu munkájának előszava: Vereins Archiv III. k. 64. I.

Két hónapon át sanyargatta a szerencsétlen országot Murád hadja, mondhatni minden ellenállás nélkül, s csak midőn a nyári évszak hanyatlani kezdett, vonult ki Töröcsvár felé, roppant zsákmánnyal s 70,000 foglyot hurczolva magával. De ő az eredménynyel nem volt megelégedve, nem kirablani, hanem elfoglalni akarta Erdélyt, hogy tervszerűtlen barangolásaival erre kísérletet sem mert tenni, azért Drákulát tette felelőssé, elfogatta s csak kezesek adása után ereszté szabadon. Erdélyben pedig a vajda sokallotta a dulás kárait, s hogy a nem védelmezés felelősségét magáról némileg elháritsa, a fel nem ült nemesek jószágait foglalgatá, kiknek aztán Erzsébet királyné osztogatott kegyelmet. A török dulást leginkább a szászok érezték, kik az alvidékről a megyékbe vonultak, s honnan midőn a veszély elmúltával vissza akartak menni földjeikre, a nemesség s főkép Lépes püspök által mindenkép gátoltattak. E miatti elégtelenségek egy más körülmény még fokozá. Azon szabadelvű mozgalom, mely a pápaság ellen a bási zsinat alkalmával Németországon nyilvánult, utat talált Erdélybe is, hol az e zsinatra vonatkozó iratokat, leveleket Németországból hazatért kereskedők terjeszték, s hol Tamás apolti lelkész, az ellenpápa savoyeni Felix megbízó levelével ellátva, nyilvános tanításokat tart s már számos hívét az egyháznak eltántoritá – annyira, hogy Erzsébet királynénak 1440. jan. 2-áról e részben szigorú rendszabályokat kelle elrendeli *).

Az elhangzott paraszt mozgalom, a törökök beütései, a vallásos viszályok s mi ezekhez járult a trónversenyés Erzsébet és Ulászló között: mind ez Erdélyt zaklatott állapotban tartá. Gondoskodni kellett a nyugalom helyreállításáról, s Ulászló helyesebb módhoz nem nyulhatott, mint hogy Hunyadi János temesi grófot és szörényi bánt Ujlaki Miklóssal együtt erdélyi vaj-

*) Kurz Magazin I. k. 183. l. Vesd össze Hunyadiak kora I, 160. a jegyzettel.

dákká nevezte ki*). Ily módon az első a török elleni határszél tetemes részét felügyelete alá nyerte, mely által módjává lett azok megvédésére a honvédelmi rendszer czélszerű felhasználásáról is gondoskodni. S erre szükség is volt.

Az eddigi hadfolytatás czélszerűtlenségét török magyar egyiránt belátta: amaz, hogy tervnélküli rablójáratokkal Magyarországból egy talpalatnyit sem hódít meg, ez, hogy az eddigi védrendszer védelemre legkevesebbé alkalmas. Ulászló azért egyesíté Hunyadi kezében a végeket, hogy e rendkívüli katonai tehetség működéseiben kellő arányt fejthessen ki, a szultán pedig azért támadtatá meg Belgrádot, hogy Magyarország ellen biztos támpontot nyerhessen. De Belgrád hősies védelme új idők beálltát jelenté, s a diadalnak eme napjai a nemzet önérzetét nagymértékben emelték.

A belgrádi kudarcz Muradot új erőfeszítésre ösztönzé. Ha nem vehette be amaz erődöt, megakartá kerülni s néhány nappal Izsák bég megveretése után Mezzid bég parancsot kapott, hogy Erdély elfoglalására siessen. A bég 1441**)-ben megint az ország alsó részét borítá el. Rablásai Hunyadit Gyula-Fehérvárra szólíták, ki egyesült a püspökkel Lépes Györggyel, s a mily hirtelen csak lehete a környék zászlóseit és fölkelését táborba szólítá. A török had Szent-Imrénél

*) Mikor lett Hunyadi erdélyi vajdává? annak idejét nem lehet pontosan meghatározni: de minden arra látszik mutatni, hogy a belgrádi diadal előtt. Érdekesek e részben Pesty Frigyes kutatásai Történelmi Tár XII. 192 s köv. II. V. ö. Hunyadiak Kora I. 247. jegyzet.

**) Ezen dolgok chronológiájában sok a zavar. Lépes sirirata 1442-öt mond, de Thuróczy szavai 1441 mellett tanuskodnak. Zinkeisen ezen utóbbit fogadta el. Azonban bár Turóczy ellen, a sirirat mellett Bonfin is tanuskodik 457. l. ki a belgrádi, s szent-imrei ütközetek közt néhány hónapi időközt – pauci menses – említ, miután László király egy okmányában H. K. X. 350. nyilván mondja: Izsák megveretése után néhány nappal ütött be Mezzid, ha a belgrádi diadal 1441-ben volt, ez sem tehető más évre.

táborozott, midőn Hunyadi ellene támadást intézett. Hunyadi ugylátszik csalatkozott az ellenség számában, melynek egyrésze a szomszéd hegyek mögött volt s a völgyes vidéken igen előnyomuló magyar serget bekeríté. Csak a ki Hunyadival kivághatta magát, menekülhetett Fehérvárra, a többi ott veszett Lépes püspökkel együtt, ki egy patakon át akarván kelni lováról leesett elfogatott s lefejeztetett.

Mezid diadalát a valónál is jelentékenyebbnek tartotta, s miután csapata egyrésze zsákmánylásra elszéledt, maga derék hadával Szeben ostromára sietett*). Hunyadi vajda társával Ujlaki Miklóssal az elbizakodottnak háta mögött új serget szervezett, melylyel a szorongatott Szeben fölmentésére sietett. Egy kis falunál volt a döntő ütközet, mely Mezidnek és fiának életébe, a szultánnak pedig egész sergébe került. Kemény Simonnak leonidasi önfeláldozása mutatja, hogy mily helyes tapintattal látta be már ekkor a nemzet, hogy a török ellen folytatott védelmi harcok egész sükere Hunyadi életével van összeforrvá. A diadal nagy fontosságú volt, Hunyadi neve európai fontosságúvá lett, s a nyert és Budára küldött zsákmány Ulászló egész udvarát ámulatba ejté. A veres tornyon át Oláhországba menekült törököket Hunyadi innen is kiüldözé, s csapataival egész Thraciáig barangolt. Azalatt pedig Vláddal s a moldvai vajdával a magyar király hűbéruaságát elismerteté.

Mezid nem remélt kudarcza a divánban is nagy rémületet okozott. Habár „Jankó” – így nevezék Hunyadit – az ozman előtt is rettenetessé leve, Murád,

*) Egy része a történetíróknak hagyományokra támaszkodva, Szent-Imrét tartja a diadal színhelyének. Mindazt, mit e vélemény mellett elmondani lehet, szépen összegyűjté Veszeli K. gyulafehérvári isk. program 185⁸/₉. A másik vélemény pártfogói Chalcocondylásra támaszkodnak, ki világosan Szebent ír. S valóban alig hihető, hogy e görög író ily fontos csatahely neve körül csalatkozhatott volna.

hogy neve félelmetességének varázsát fenntartsa, menél gyorsabb boszut határoza el. Erőltetett sietéssel vezették a készüléket, s Sahin basa rumeliai begler bég felajánlá jó szolgálatát az ozman neven ejtett gyalázat megboszulására. A következő év elejére 80,000 ember állott talpon, kiket 1442-ben maga a szultán egész Sofiáig kísért. A roppant tábor akadálytalanul kelt át a Dunán s pusztitá Oláhországot, mignem a Vaskapunak vette utját, hogy azon átnyomuljon Erdély elfoglalására. Hunyadi itt 15,000 emberével – nagyrészen válogatott, nehéz fegyverzetű harcosokkal – és segítve Ujlakitól, utját állotta. Ő támadott a helyen, melyet mint arra alkalmast maga szemelt ki. A csata Hunyadi fényes pályájának egyik legfontosabb percze volt. Hosszasan, vitézül, elkeseredett erőfeszítéssel küzdöttek, mignem az ozman sereg megszaladt a Duna felé. De csak kevesen menekültek meg, s a tábor roppant zsákmánynyal a magyarok kezébe esett.

Ujabb ámulat volt Európának, Hunyadi magyar Achillesnek neveztették, az ozmanok elleni vállalatok mindenféle lelkesült részvétellel találkoztak, s nem csak meg vala Erdély mentve, hanem Ulászlónak, ki már honn is rendezte ügyeit, lehetővé lett támadólag föllépni. A vállalat lelke Hunyadi volt, ki ezzel a töröknek Balkánon tul üzését tűzte ki czélul. Fényes hadjáratát a szegedi béke, s azt a várnai kudarcz követték. Ulászló a csatatéren maradt, s a csodásan menekült Hunyadi megtartván Erdély s a tiszai részek kapitányságát, országkormányzóvá lett. Egy Erdélyből intézett támadással Drakulát letette s a vajdaságot Dánnak adta. De midőn Drakula a török segélylyel próbát tett, országa visszafoglalására, Hunyadi a töröcsvári szorosnál a Bucses hegyén átszállott véletlen támadással leverte őt, s a török elleni vállalatokra nézve oly fontos országot biztositá a magyar koronának. Szüksége vala erre a török ellen intézett harmadik támadó hadjárata végett, mely azonban a rigómezei csatavesztéssel végződött. De ha

Hunyadinak nem is sikerült a törököt a Balkánon tulara üzni, legalább távol tartá Magyarországtól, s ha Konstánczinápoly bukását fel nem tartóztathatá, Belgrád megvédésével legalább a dunai vonalt épen fentartá.

Hunyadi kormányzósága alatt több ízben fordult meg Erdélyben, hol rokonai voltak, hová való volt maga is, s hol kisebbik fia Mátyás született. Sok birtoka, sok rokona volt főként Hunyadmegyében, mely számtalan kenézségeivel, daczára, hogy két erős vár – Déva és Hunyad – által fékezteté, eddigelé fészke volt a forradalmaknak s réme a szomszéd városoknak. De már néhány évvel az utolsó paraszt lázadás után, a megye egészen csendes, s a kenézek bár egyfelől a szászokat uton utfélen verik és fogdossák s területökből a mit lehet lefoglalnak, de másfelől hiven követik Hunyadit az ezen vidéken vivott harcaiban. És Hunyadi is bőkezű irányokban. Még száz évvel utóbb is említi egy történetíró*) hogy ő a hátszegvidéki oláhokat – kétségen kívül a kenézeket – nemesekké tette, s ily módon a kenézségekkel rakott vidék forrongásainak okát megszünteté. Rokonait a Csolnakosiakat, kik eddig kenézek voltak, nemcsak felruházta a nemesi jogokkal, hanem birtokaikkal együtt a szokásnál nagyobb szabadalmakkal látta el: jobbágyaik adómentesek voltak, ezek főbenjáró pereit maguk látták el, melyek tőlük a királyi táblára lettek főlebbezve, s a kir. rendeleteknek e vidéken csak akkor vala kötelező ereje, ha az idősebb Csolnokosi is megpecsétlé**).

Midőn végre Hunyadi kormányzóságáról lemondott, László király Besztercze vidéket önálló ispánsággá emelte, s mint örökös grófságot neki adományozá. Besztercze, mint szász örvidék, a székely ispánok hatósága

*) Verancsics Antal Szalay kiad. I. k. 143. A kenézek foglalásairól, melytől ezek letiltattak, lásd Kurz Mag. II. 332. l.

***) Fejér Genus Joannis de Hunyad: 91. 99. 111. V. ö. Hunyadiak kora I. 26. l. jegyzet.

alatt állott, azonban maga a város a korábbi királyoktól nevezetes szabadalmakat nyert. Ezek azonban csonkítatlanul maradtak, s maga Hunyadi sietett a király második 1453. jan. 30-iki adományozása után Besztercze és Radna kiváltságait megerősíteni, melyről kiadott okmánya jul. 22-éről nemcsak fizetéseiket és havi szolgálataikat hagyá meg a régi mód szerint, hanem Besztercze azon szokásos jogát is megerősíté, hogy részt vehet a szászok és megyék gyűléseiben s kikérheti alkalomszerűleg a hét szék tanácsait is*). Ily módon a vidék Erdély új megyéjévé lett, melynek nagy grófja egyenlő rangu volt a szász és székely ispánnal. Ugyanakkor László király egy másik okmányával Déva és Görgény várait hozzátartozandóival Hunyadinak adományozá. Mind a mellett a beszterczeiek a király adományozásában jogaik csonkítását látták – annyival inkább, mert László egy okmányában, melyben a szász földeket, a hét széket, Medgyest és Selyket s Kolozsvárt és Vinczet felszámálván elidegeníthetetlennek nyilvánítja, Beszterczéről nem tesz említést. Ez fölkelésre birta őket, melyet Hunyadi fegyverrel vert le, s hogy a hasonló merényeket jövőre lehetlenné tegye, Besztercze közelében egy vár építtetését rendelé el, melyből a vidéket féken tarthassa.

Hunyadi megjutalmaztatásának s az udvartól elvonulásának éve egyszersmind Konstánczinápoly bukásának is éve volt. Az esemény általános rémületet okozott, s az főként a szászokat biztosságukról gondoskodásra birta. Legelőször Szeben jajdult fel, s a veszély közvetlenségét mélyen érezé. „Azért kiáltja – írá a szebeni polgármester a bécsinek – az átkozott török gyakran és keményen, ifja és örege untalan Szeben! Szeben! mert reméli, hogy ha e várost elnyeri, nem csak a ma-

*) Hunyadiak kora X. k. 347. kiadott okmány és Windisch Magazin I. 60. lapon Seviert által közölt oklevél. V. ö. Eder irataival Felmerhez 130. l. Schaeseushez 230. s köv. ll.

gyar királyságra, hanem az egész keresztyénségre veszélyt hozhat.” És egy más levél is említi, hogy a török Szebent utjában álló akadálnak tekinti, melynek elhárítása után egyenesen Bécs alá készül. A jó szebeniek városuknak a valónál több fontosságot tulajdonítottak, de aggodalmuknak meg volt az a haszna, hogy legalább komolyan hozzá láttak a készületekhez. László királytól kieszközölték, hogy Talmács vára a szász ispánságnak adatott, oly feltétel alatt, hogy azt lerontani Lot-horvárt és Verestornyot megerősíteni, a közlekedési utat pedig falakkal és erődökkel ellátni tartoznak. Ezenkívül magának Szebennek is erődjeit jobb karba helyezék, s 1455-ben Hunyadi János a király nevében engedélyt adott a brassóvárosiaknak, hogy erődjüket – helyesebben fellegvárukat – lerombolhassák s mint biztosabb védelmi helyet, magát a várost erősíthessék meg*).

Az előre látott veszély nem maradt ki, de ezuttal nem a szászokat fenyegette, habár a fényes belgrádi nap szorongatásainak nem vetett véget. A havasalföldi vajda Vlád a Dán fia – habár nem állandóan, sőt néha még alattvalói, s török csapatok által is raboltatta Erdélyt – ez idén annyira hive volt, hogy Hunyadi amaz emlékezetes diadal napjaiban a végek őrzését egyenesen rábizta**). A hős halála után ez a Vlád is megbukott s egy másik Vlád, a Drákul fia, ki kegyetlenségeért maga is megnyerte az ördög melléknevet, nyerte el a vajdaságot. Midőn a Hunyadi család kegyvesztetté lett, még azt is felhányta László, hogy a kormányzó hozzá hűtleneket tett vajdákká, Vlád Drákula pedig nyomban rá, mintegy czáfolatául e szavaknak 400 magyart és

*) Két egykoru jelentés Konstánczinápoly bevételeéről. Ve-reins-Archiv neue Folge II. 161, 163. Schlötzer Kritische Sammlung I. Urkunden: 50. Engel Gesch. der Nebenländer IV. I. Abth. 173. Provinzial Blätter 1. k: 4: 1.

***) Hunyadiak kora X. 489. 528. II. Vlád=Vladiszlav László.

erdélyit – kik a Magyar- s Oláhországok közti igen gyakori kereskedelmi s más nemü érintkezések folytán voltak ott – megégettetett, a barczasági kalmárokat pedig karóba huzatta. A szász vidékeknek követei Vlád dühét nem engesztelék meg, sőt ez hadával egyenesen a Barczaságot lepte el, feldulta Brassó külvárosát, megrablá a templomokat s néhány falut felégetett. Brassó ügyét most a szebeni ispánság magáévá akarta tenni, az oláhországi alattvalókon visszatörést gyakorolt, s a milyen nagy volt a felek elkeseredettsége, háborura lehetett kilátás. De időközben Vlád Szilágyi Mihályt a kormányzót meg tudta nyerni s ez a szászoknak kártérítést, fegyverletételt, s békénmaradást parancsolt*).

VI.

Erdélyország a magyar trón következésre ezuttal másodszor, bár viszont közvetlenül, döntő befolyást gyakorolt. Hunyadi László gyalázatos kivégeztetése intéssel szolgált a nagy kormányzó családjának s pártjának, hogy mi sors várakozik reájok. Nem annyira boszu volt az, mely őket sorakozásra birta, mint inkább önvédelem. Szilágyi állott a dolgok élére, s sok bölcseséggel vezette azokat Mátyás megválasztásáig. Helyes tapintattal Erdélyt szemelte ki működése alapjául. E föld, hazája a Hunyadiaknak, leginkább is ragaszkodott a Hunyadiakhoz, s Szilágyi ide vezette sergeit. A megyék és székelység tárt karokkal fogadták, a várak meghódoltak, a királyi jövedelmeket bányákat, sóaknákat s a királypárti szászokat azonban részben legalább fegyverrel kelle meghódítani. Csak Besztercze állott ellent s verte vissza falai alól Szilágyit, fel akarván e mozgalmakat függetlensége visszaszerzésére használni. A

*) Engel Nebenländerjében IV. 174. l. Eder által közölt okmány.

szerencsés kezdetet, László halála után, Mátyás királyválasztása fejezte be.

Az ifju uralkodónak sok előítélettel, s sok rossz akarral kelle küzdeni. Erdélyben még más nehézség is volt, a szászok, kik a német vérü uralkodóhoz szítottak, s kiket csakhamar – 1458. aug. 20-án – megnyugtattott Mátyás, hogy ősi szabadalmaikban nem fognak háborgattatni. Csak Kolozsvár, ezen már ekkor is félig magyar város, melyben a magyarság már is külön utczában lakott, s külön egyházzal birt, volt elébb Szilágyinak s testvérének, most Mátyásnak hive, melyért ezuttal még csak (1458. jun. 8.) régi kiváltságai megerősítését nyerte. De a király születése helyéről, hol gyermekkorát tölté s először vitték iskolába, később sem feledkezett meg; nem csak a szőlőmives gazdag ember irányában, kinek óvári házában született, volt bőkezű, hanem „örök emlékezetre – mond Heltai*) – megajándékozta a várost is igen nagy és jeles privilegiummal, és szabadsággal, melynek a drága levele mostan is ugyan volna: hogy minden kolozsvári ember egy-egy kalangyától kihányja a két-két kévét a dézmába és az ő gabonáját felrakja az ő akaratja szerént és haza vigye ott hagyván a dézmát. Szüretbe kedig kádba töltse a sajtóknál a szőlő alatt az ő dézmáját és ki ki mind hazavigye az ő mustját.” De Kolozsvár fényes multja s gazdag kiváltságai daczára egy idő óta – attólfogva t. i., hogy a magyarság is elszaporodott – válságos helyzetben volt. A szászok a körülmények e változásáról tudomást sem akartak szerezni: s a város kormányzásában nem voltak hajlandók részt adni a magyarságnak. Ezek viszont követelék, s a dolgot kormányzó Szilágyi elé vivék, ki elhatározta, hogy a szász-ságból álló választott polgárságnak, s a tizenkét tagból

*) Magyarország históriájában az 1575-iki kiadás 83-dik levelén. Ezen adománylevél közölve van a Hunyadiak korában oklevéltár XI. k. 376. l.

álló tanácsnak egyik fele a magyarok, másik a szászok közül választassék, valamint bíró is egyik évben magyar, a másikban pedig szász legyen. De mind azon hivatalos irományok, melyeket akármelyik nemzet is nyert a másik ellen, érvénytelenek*).

Nem lett ily jó vége a beszterczei zavaroknak. E város nem feledheté függetlenségének elvesztését. A kormányzó még élt, megtartá kiváltságaiban, de halála után örökösének Mátyásnak várnagyjai, úgy bántak vele mint jobbágybirtokkal: a férfiakat tulon tul sanyargatták, a nőket pedig meggyalázták. A beszterczeiek már egyszer visszaverték falaik alól Szilágyit, s midőn Mátyás király 1458-ban az egész grófságot Radnavölgyével, Kolos és Dobokai uradalmaival épen ezen főurnak ajándékozá, az első siker által bátoritva fellázadtak s megrohanták fellegvárát. Szilágyi a királylyal folytatott viszálya miatt máskülönbem sem volt jó hangulatban, ez épen felbőszíté. Az alföldről hirtelen Erdélybe termett s legelébb Szebent támadta meg, mely Beszterczének segélyt adott. Szebent azonban reménye felett erősnek találta: épen ez időben vonult be ide egy hadcsapat, mely egy 3000 főből álló török serget csak nemrég vert szét, s fosztott meg zsákmányától. Ezért időt sem veszve alatta, Besztercze alá ment, azt megvivta, a lakosoknak egyrészét felkoncizoltatta, másoknak kezét, orrát, vagy fülét vágatta le. A bíró Thümel, e szerencsétlenségek okozója, Mármoson át megszökött, s a város népessége annyira alá szállt, hogy az alkapitányoknak általános bünbocsánat hirdetése által kelle az elszéledt lakosokat visszaédesgetni**).

Az erőszakosdás Szilágyinak szabadságába került,

*) Az erre vonatkozó okmányt közölte gr. Kemény Fundgruben I. 76.

***) Lebel Memorabiliaiból vett közlemények Schaeseushoz Eder által irt Appendix 422. l. s a Fuchs krónikája 37-dik l. V. ö. Aeneas Sylviussal Hunyadiak kora III. 98. l. ki azonban Lebel állítása ellenére elsőnek Besztercze megtámadását írja. De az

de azért ez a háborgó erdélyi közvéleményt nem csendesíthette le. 1459-ben Medgyesen egy igen népes közgyűlést tartottak, melyben a három nemzet képviselői, a legfőbb papi hivatalnokok, Kolozsvár és Brassó küldöttei megjelentek, s mindenek fölött a három nemzet régi unióját megerősítették, és némely pontjaiban szabatosabban körülírták. Eszerént minden régi kiváltságait s szabadalmaikat közösen fogják védelmezni. Mint-hogy pedig a törökök rablásai megint elszaporodtak, s ezuttal mindig sokan jutnak fogságba, álljanak jövő-re nyitva a szászok városai a menekvő székelyek és magyarok előtt, s ezek viszont a szászokkal közösen menjenek a benyomult ellenség ellen*). Ugyan e gyűlésen végeztek két székelyszék, Sepsi és Miklósvár közt fennforgó perben. Sepsi ugyan is az utóbbit magába akarta kebelezni, de ezen szándékától eltiltatott.

A véd-és dacz-szövetség, mely a három nemzet közt most harmadízben kötött meg, most sem biztosítá az ország nyugodalmát. A Drákula által elűzött Vlád Fogaras földjén vontá meg magát, mely Mircse óta az oláh vajdák hűbér birtoka volt ugyan, most azonban a bujdosó vajda uradalmát s menhelyét képezé. Drákula, ki már azelőtt Szilágyi Mihályt megnyerte magának, Mátyás király pártfogását is biztosítani akarta, sokáig nem lépett fel az uradalom ellen, melyhez a magyar koronának világos jogzime volt, de midőn úgy hitte, hogy azt büntetlenül teheti, 1460-ban feldulta és kirabolta Omlást és Fogarast, elfogta Vládot a Dán fiát aug. 24-én, s nem sokára lefejeztette**).

egykoru s erdélyi Lebel szava a körülményekkel is inkább megegyező.

*) Gr. Kemény Árpádia III. 41. l. külön értekezést ígért ez unióról – de az fájdalom elmaradt. Szabó K. barátom szivességéből az unióra vonatkozó nevezetes okmányt egész terjedelmében a függelékben közlöm.

***) Engel Geschichte III. k. 239. Dánt mondja de hibásan a Dán fia Vlád helyett. Már Nebenländjeiben IV. k. 172. l. kimu-

dulás csak közvetlenül érinté is Magyarországot s Drákula Mátyás ellenében mindenkép barátságos állást igyekezett elfoglalni, a királyt mégis boszantá. Nem lépett ugyan fel tettelesen ellene, sőt 1461-ben külön fegyvert is kötött vele, melynek értelmében egyedül a magyar király fensőségét ismeré el, s a maga számára a török ellen segílyt is biztosított, de oly védelemben sem részesíté őt, melyre az méltatlan volt. Az eszeveszett zsarnok már hat év óta volt ostora saját tartományának s réme szomszédainak. Oláhjai hóhérnak, a törökök karóvajdának nevezték e nem embert, kinek hidegvérü gyilkolásai, karóbavonatasai, égetései minden képzelhető felülmulnak. Midőn végre Mohamed szultán 1462-ben megtámadta, Mátyástól sürgetőleg kérte a segílyt, mielőtt azonban azt nyerhetett volna, már megveretett s birodalmától megfosztatott. Vlád most árulásra gondolt: levelet irt a szultánnak és nagyvezérnek melyben „kegyelmet kért s ajánlá, hogy Erdélyt kezeibe szolgáltatja. Nem csak ez országot ismeri, hanem a magyar királyságot is, s ha azt elnyerte, ezt könnyebben elfoglalhatja. Követei erről többet fognak szólni.” A levél nem a szultán, hanem a Mátyás kezébe esett*), ki nem sokára sept. 17-én maga is Tordán volt, s itt értesült, hogy a törökök Oláhországból már visszavonultak, és új vajdát is – Radult a Drákula testvérét – nevezték ki. Mátyás az áruló visszahelyezésére anynyival kevésbbé gondolt, mert Radul bojárjaival megjelent előtte és hódolatát bemutatta. A rém vajda pedig fogva vitetett Nándorfehérvárra és onnan Budára. Mátyás az év többi részét Erdélyben tölté, csak Havasalföldére tett egy rövid kirándulást, megismerkedendő az új vajdával s ennek viszonyaival.

A török ezuttal elvonult, anélkül, hogy Erdélyt

tatta, hogy Dán elébb halt meg, s hogy ennek fiát Vládót végeztette ki Drákula a 173. l. habár itt kivégeztetését más évhez teszi.

*) Zinkeisen II. 175. közli a levelet.

háborgatta volna. Nem annyira Mátyás készülétei rettenték vissza, mint másfelé elfoglaltatása birták viszsztatérésre, s ezt a király és Erdély jól tudák. Ez országra nézve fenyegetőbbé lett a veszély, mióta a havasalföldi vajda bevallott hűbérese a szultánnak, bár mily erős hittel kötelezte is magát Mátyás iránt. De maga a király is, mióta Fridrikkel békét kötött, gondolkodni kezdett egy török ellen intézendő hadjáratról. Nem csak érdemet akart ezzel szerezni megkoronáztatásához, hanem gátot is akart vetni Mohamed terjeszkedésének, ki Hunyadi halála óta nagy hódításokat tett, s ha nem fenyegette is közvetlenül Magyarországot, rá nézve mégis veszélyessé vált. E czélból 1463. marcziusában a tolnavári országgyűlésen – melyben Erdély is résztvett követei által – széles alapra fektetett hadfelkélési szabályokat hoztak a rendek, mely személyes fölkelést s a hadcsapatok nagymérvű kiállítását az ugy nevezett közserget (exercitus generalis) rendelé el.

A király még e gyűlésből az erdélyi vajdát Bazini és Szentgyörgyi Gróf Jánost*) a végzésekkel Erdélybe küldé. A vajdának a végrehajtást s az erdélyieknek az engedelmességet nagyon szivökre köté „annyival inkább – irá – mert mind e rendszabályok rátok nézve még szükségesebbek mint birodalmunk bármelyik más részére nézve.” „Különben, folytatá, a vajda, kit főként védelmetekért küldünk oly sietve vissza körötökbé, elő fog némely dolgokat hűségteknek adni.”

Bazini János megérkezése után mind három nemzet rendeit tartományi gyűlésre hívta össze. Bemutatta a tolnai végzéseket s ezeket átadomittatá Erdély szükségletéhez. Maga az általános fölkelés is sokkal szélesebb alapra lett fektetve. A tolnavári végzések szerént csak a nemes kelt föl, s tizen felül levő minden tiz jobbágyá-

*) Mátyás ezen levele: Katona XIV. k. 664. l. egyszerüen Gróf Jánosnak nevezi. Másutt is gyakran ugy írja. Akad. Évkönyvek. VIII. 24. 25. ll.

ból egyet vitt magával akkor, midőn köz sereg rendeltetett el. Erdélyben ezen esetben fölkel minden nemes és birtokos személyesen, kiknek aztán egy negyede (az ellenségnek kitett Hunyadban egy harmada) otthon maradt megyéje őrzésére, fölkel minden jobbágy tehetségéhez mért fegyverrel, kiknek egy ötöde maradt honn határőrül. Kivételt mindkét végzés öregség, osztatlanság s betegség esetére enged meg, de míg amaz egyszerűen a fő- vagy alispánokat bizza meg a felültetéssel, itt a megye első tisztviselője rendeletet kap, hogy őt e célra választott nemessel lajstromot írjon össze a nemesekről s jobbágyokról, megvizsgálja a fegyvereket, hogy midőn a vajda levéllel vagy véres kaddal fölkelést parancsol, készen legyenek. De a várak őrzésére a várnagy, a főrangúak kuriái védelmére az udvarmester birtoktalan nemesekkel s magyar jobbágyokkal hon marad. A székelységnél marad minden a régi mód szerint. A nemzetnek két harmada fölkel, ha a véres kardot körül hordozzák vagy ispánjok rendeli, egy harmada hon marad. Midőn azonban tömeges felkelés kívántatik, a nép száldobokkal vagy a tűzhalmon élesztett máglyákat hivatik össze kapitányaik által. Különben Zsigmond banderialis szervezete épségben hagyatott.*)

Az ilyen közfelkelés, mely csak három hónapig volt fegyverben s a birodalom határain túl nem tartozott menni, alkalmas volt a beütő török csapatok ellen, de támadó háboruban Mátyás még csak a banderiumokat s jószágok után kiállított serget használhatá, vagy a megszavazott segélypénzből zsoldosokat fogadott. S nincs is nyoma, hogy még ezen év végén exercitus generalissal ostromolta s vette volna be Jajczát s ezzel foglalta volna vissza Bosnia nagy részét. De már annyit muta-

*) Mind a két végzést először a Kovácsicsok adták ki: az első József Monumentaiban (I. Segm. III. 55.) s Sylloge Decr. Com. I. k. 178., az utóbbit Márton Scriptorum minores II. 384 l. s utána Kemény József és Schuller.

tott, hogy Mátyás a banderiumok mellett más erőről is akar gondoskodni.

Mátyás boszniai diadalát 1464. márcz. megkoronáz-tatása s az országos alaptörvényeknek megerősítése kö-vette, melynek egyik pontja Erdély kiváltságairól is megemlékezik. Épen ezen a napon, t. i. april 6-án, a szá-szoknak egy nevezetes kiváltságot adott: „Habár, mondá, régi joga és szokása a magyar királyoknak, hogy a nagy-szebeni királybirót, a ki első a hét szék birái közt, maga nevezi ki” – s ezek ez alapon több izben magyart is tették szász ispánná – daczára ennek a szebeni király-birót jövőre válaszsza Szeben város községe*). E neve-zetes kedvezményt mások követték: jun. 4-éről a besz-terczei várat, azonban hadi készletek nélkül, eladta maguknak a beszterczeieknek 6000 frtért., oly módon, hogy azt tartoznak jó karban tartani. De már a követ-kező évben megengedte, hogy a várat leronthassák, köveivel saját városukat erősithessék, s mi ennél is fon-tosabb volt, eltörölte az örökös ispánság nevét s hely-reállítá régi jogaiban**). Fogaras földje is ezen időben került vissza véglegesen a korona hatalma alá: 1464-ben Geréb Jánosnak s fiainak adományozá, s habár a ma-gyar országgyűlés három évvel utóbb elrendelé is, hogy a fogarasi, omlási s radnai uradalmak mindig kéznél tar-tassanak, – hogy ha valamikor szükség lesz rá, a mold-vai s havasalföldi vajdáknak adathassanak azon országok visszafoglalására – Fogaras és Omlás az oláhok által a szászoknak okozott károkért ez utóbbiaknak adomá-nyoztattak (1472-ben) s attól fogva birtoklásuk a Geréb család és szász székek közt több éven át pertárgyát ké-pezek.

VII.

Erdélyt kiváltságai a XV-ik század folytán kétszer keverték forradalomba. Mintha a századok intő szavát

*) Kurz Magazin II. k. 167.

***) Hunyadiak kora XI. 92. és Eder Schesaeushoz 244.

nem akarta volna megérteni, az elavult jogokért mindig fegyvert fogott, valahányszor azok megsértettek. Róbert Károly óta joguk volt meg nem engedni a jobbágyoknak a szabad költözködést, s e jog foganatosítása egyik tényezője volt az 1437-iki forradalomnak. 1324, s főként 1366 óta az adómentességnek oly teljességét élvezték, melyet Horvátország kivételével a magyar koronaországok egyike sem. Ettől fogva (mint láttuk) a nemesek nem szolgáltattak élelmi szereket, nem fizettek kamarai nyereményt, mely már ez idétt is nem pénzbeváltást, hanem minden nemű adót jelzett (s így a Róbert Károly által behozott telekadót is). Még nevezetesebb volt a görög vallásu oláhok tizedmentessége, mely az árpádházi királyok alatt is fenn állott s egyházi elven alapult. Ez elvet maga a törvényhozás nyíltan bevállás e szavaival: „Maga a tized a Megváltó patrimoniumául levén felajánlva, csak a Krisztus hiveitől szedhető s nem szakadároktól”*)). Ha nem is egész teljességében, de valóban megvolt Erdélyben s kivétel csak azon szakadárookra volt téve, kik tizedfizető lakosoktól elhagyott helyen telepedtek meg, úgy hogy az oláhság, azon fizetéseket s munkálatokat kivéve, melyekkel földesurainak tartozott, más adót mint a quinquagesimát – azaz mindennemű barmainak egy ötvenedét**) – nem fizetett, ez pedig bizonynyal csekélység volt. Az erdélyi kincstáradó többi részét tették a székelyek ökörsütése, mely valóban csekélység volt, s a szászok censusa, mely épen nem vala vagyoni állásukhoz mért.

Minthogy pedig az adózás Magyarországon is rosz lábon állott legfőként a számos mentesítések által, Mátyás elhatározá az ország pénzügyét gyökeres reform alá

*) Corpus Juris Hung. Uladislai Decr. II. A. 1495 Art. 45. „Quae prius a christianis cultae sunt” mondja Ulászló, Batthyáni Leges Eccl. III. k. 636. l.

**) Így határozzák meg Verner és Bornemisza Erdély jövedelmeiről irt nevezetes jelentésekben Engel Nebenländer II. k. Voracten 9. l. V. ö. Náprági jelentésével Kurz Magazin II. 392. l.

venni. Nehéz feladatát az 1467 elején tartott országgyűléssel oldotta meg. Ez eltörölte a kamarai nyereséget és királyi bért – hogy ily módon minden jobbágyi adómentesség megszűnjék – s helyette egy új adómentet a királyi kincstári bért (tributum fisci regalis) állította fel, melyet minden jobbágy, jobbágytalan várnemes, a papnemesek nagy része, a királyi bért fizető jobbágyok, kiváltságolt nemzetek (a székelyek s szászok kivételével) s ekkép az oláhok is tartoztak fizetni. Ezen kívül az erdélyi szakadár oláhok dézmafizetés alá vonnattak, de ezt nem a papságnak, hanem a kincstárnak fizették. Másik pénzügyi intézkedése e gyűlésnek a harminczad szabályozását illette, mely hasonlóan eltöröltetett, s helyette koronavám (vectigal coronae) hozatott be, mely alól, a nemeseken kívül, senki sem volt kivéve. A szászokra nézve valóban csak a név változott ez új törvénnyel s nem kiváltságuk lényege. Ők hatvanadot s harminczadot csak a külföldre vitt vagy onnan hozott áruktól fizettek, az ország határain belül valamint elébb, úgy most is vámmentesek maradtak. *)

A mily készséggel és gyorsan fogadták el a rendek az országgyűlésen ez újításokat, oly nagy ellenszenvvel találkozott a kiváltságolt mellékországokban, Tóth- és Erdélyországban. Főként itt támadtak fel a sertett erdek: a kik az új adó alá esendők voltak, mint a jobbágyos nemesek, a kik tizedfizetőkké lettek, mint az oláhok, a kik a koronajóságok visszavétele által megkárosultak, mint a főurak nevezetes része, a székelyek, kikre tervbe volt véve kiterjeszteni az új adót s a szászok, kik félték, hogy a szentmártoni összeg – így nevezték collectiv adójukat – kapuszám szerint fog kivettetni. A vajda Szentgyörgyi Gróf János tekintélyes és népszerű ember volt. Bonfin – ki e mozgalmakról terjedelmesen, de nem kimerítőleg beszél – vitéz és

*) Az országgyűlés végzéseit töredékekből s levelekből gróf Teleki állítá össze.

eszes embernek is írja, azonban a bekövetkezett események sem vitéznek sem eszesnek nem mutatják, s az egész őrült mozgalomban legeszeveszettebbül alkalmazsint ő viselte magát.

A megkárosodott főurak addig panaszkodtak, addig tüzelték egymást, míg lázadókká nem lettek. Egyikök Farnosi Veress Benedek volt a főizgató. János vajdát Erdély gazdagságára s erejére figyelmeztette. Elmondta neki, hogy Mátyás már zsarnokká lett s elhitette vele, hogy őbelőle különb király lenne. Azután összeült egyik másik főúrral Zsuki Lászlóval, Dezső Antallal, Vörösmarti Geréb Péterrel a szász ispánnal, magyarázta nekik, hogy Erdély nem szorult Magyarországra, magában is megél s oly jeles embert, mint Szentgyörgyi, ugyancsak meg kell becsülni. A mit nyilvánosan beszéltek, még gonoszabb volt. Küldötteik bejárták a városokat, falvakat bujtogatva mindenfelé, párhuzamot vonva Mátyás a zsarnok s János a békekedvelő közt. Az első háborúi kedvéért adókkal terheli, jogaiktól, kiváltságaiktól fosztja meg őket, az utóbbi pedig nemde mindig atyjok volt? Az azonban, hogy János vajdából királyt akarnak csinálni, csak a mozgalomba avatottak titka volt még, kik ideiglenes kormányt is szerveztek az ország főhivatalnokaiból s főnemeseiből s ezeknek fegyveres oltalmat esküdtek (aug. 18-án), – a nemesek jogaik megvédésének ürügye alatt gyülekeztek táborba.

A mozgalom naponkint nőtt, magyarországi főurak is, mint a Zápolyák*), hozzá állottak, s nemesek, oláhok, szászok, székelyek mind tömegesebben vettek benne részt, és már a városok nagy része is mellettök nyilatkozott: Szeben, mely nem rég is nagy kiváltságot nyert, Besztercze, melyet imént vett ki a szolgaságból a király, s még ennek születési helye Kolosvár is. Csak Brassó maradt hű, egy derék lelkésze működése következtében, ki a polgárokat kötelességeikre s esküjükre figyelmeztette.

*) Hunyadiak kora: Oklevéltár XI. 285. l.

Mind ebbe hetek multak. Sem a vajda, sem Veress nem volt forradalmi ember. Csak beszélni tudtak, de nem cselekedni is. A dolog vontatva ment, nem mintha Erdély nagy része ne vett volna részt a bűnben, hanem a vezetők tehetetlensége miatt, s mi rájuk nézve leggonoszabb volt, nagy zajjal. Még alig kezdtek mozogni, Mátyás már tudta, még alig gyűltek táborba, Mátyás más elindult, még alig volt idejük a szorosokat elállani s Mátyás már azok alatt termett. Mátyásnak, midőn Debreczenből sept. 1-én megindult, nyolczezer lovasa s fél annyi gyalogja volt. A hegyszorosokat még nem erősíthették meg kellően a lázadók s hogy idejük se legyen azt tenni, gondoskodott róla a király. Mindamellett talált ott csapatokat, de a melyeket az uralkodó megjötté bámulással és rettegéssel tölte el. Az ily sereg nem harczolhat lelkesedéssel s Mátyásnak könnyű volt utat törni az ország szívébe*). Maga a derék sereg is épen úgy meg volt lepetve. Még alig gyülekezett össze, mégvárta is a moldvai segítséget, midőn a király jöttének vette hírét. „Mintha tüzes mennykövet láttak volna – mond Ranzan – szétszaladtak,” szidván a vajdát, hogy ők nem harczra gyülekeztek, hanem szabadságaik megvédésére. Azonban a szaladók üldözése nem ment minden vérengzés nélkül véghez.

Sokan a makacsabb főurak közül elszaladtak, hogy a királyi harag elől menhelyet keressenek. Nem a vajda s a hivatalnokok. A fennhangon kezdett s gyáván bevégezett lázadás után a királyjelölt egy meglepő lépésre határozta el magát. Egész kíséretével együtt a királyhoz ment kegyelmet kérni tőle s bűnbánólag lábaihoz borulva vallani be bűneit. Jól ismeré a lovagias királyt, hogy ez a földön csuszó férget nem fogja eltaposni. De

*) Bonfin Dec. IV. Lib. 1. írja le ez rendülést. Állítása szerint Mátyás beütött Erdélybe, mielőtt a szorosok meg lettek volna erősítve. Ellenében Ranzan Epitome XXXII. szerint a szorosok el voltak állva s Mátyás fegyverrel nyitott utat és harczolt a lázadókkal. S ha veszszük a sok büntetést, ezt el is kell hinnünk.

ha az, hogy a lázadók főnöke merete ezt tenni, csak neveli a király fényét, annyival gyalázatosabb színben tünteti fel őt magát. Ő tartá a mozgalom szálait keze közt, ismerte a főbkeket, a makacsabbakat s megkegyelmeztetésének ha nem is ára, de következménye volt pártjának elárulása. Biztosítá saját életét, de eladta ezeket. Ez az ő kain-bélyege.

A király táborából egyenesen Kolosvár alá ment, mely reszketve nyitotta fel kapuit. Intézkedéseket tett a szétszaladt lázadók kézre kerítésére s midőn többen elfogattak, a büntetések itt mindjárt kezdetüket vették. A főbb támadók kín-, vagy vérpadon végezték életüket, kerékben törettek, nyársba vonattak, vagy négyfelé vágattak. Ezalatt oct. elején a tordai közgyűlés is megnyílt, melyen a király személyesen elnökölt, s mely szentesíté és folytatá a büntetéseket. Sok elfogott nemes nemességét veszette el, de minden lázadó hűtlenségi bűnben marasztatott. Továbbá a megölt nemes vérdíja 200 frtról 66-ra szállítottott, hogy kevésse legyen több a nemtelenénél, s hogy megbélyegeztetése annál súlyosabb legyen*). Végül a pártütők együttesen 400,000 arany fizetésével rovattak meg. A lázadóknak, kik még bujdokoltak s nem kerültek kézre, határnaplón kitűzve, melynek eltelte előtt távozzanak az országból, magokkal vivén vagyonukból, a mit vihetnek. Veress Benedek menekült, de Zsúki, Geréb, Kerczi Szebenben vonták meg magokat, – hol, midőn a tordai napok után a király oda ment, nyolczad magokkal keresett kinzással végeztettek ki. Ehez járult a jószágelkobzások hoszú sora: a Veres, Losonczi, Iklodi, Dobokai, Kecseti, Drági, Bogáti, Fejérdi, Dezső s több más családoknak egy vagy több tagjai lettek földönfutókká**).

*) Verancsics Munkái VI-ik k. 164. I.Hogy Mátyás oct.-elején Tordán volt, bizonyítja egy oct. 3-án ott kiadott okmánya.

**) Kővári Történelme II. k. 97. I. a főkörmányszék levéltárából közli a notázattok lajstromát.

Mind ez mutatja, hogy a forradalom nagy mérvű vala, s hogy a kiütés perczében csak a király gyors megjelenése fojtotta el. De ez sem fejt meg mindent. Még eddigelé meg nem oldott talány, hogy a királylyá kiszemelt vajda hivatalán kívül mit sem vesztett el, még a királyi kegyelmet sem, sőt egy pár tized mulva vajdaságát is visszakapja. Bonfin és Janus Pannonius a költő kitűnő embernek festik*). De az „improba causa” zsi-basztotta-e meg karját, vagy csak hamar árulóvá lett? Annyi, bizonyos, hogy a kudarcz alól nem lehet fölmenteni. Épen oly kevésbé bűnhödtek, mint ő, az ideiglenes kormány többi tagjai: a vajda testvére Zsigmond, Elderbach Bertold, kik hasonlólag vajdák voltak, s a Zápolyák, kiknek Mátyás ügynökeit is elfogatta, de a kiknek neveit a nótázottak közt hijában keressük.

Ha Mátyás ez engedékenysége meglepő: szigora az alsóbb ranguak iránt épen bámulatos. „Erdélynek – mondja egy kitűnő bűvárunk**) Mátyáson kívül több fia nem ült magyar királyi székbén s Erdély még sem kelt ki egy királya ellen is annyira, mint e saját fia ellen. Viszont egy magyar király sem számüzött, fosztott meg jószágaitól annyi erdélyit, mint épen az erdélyi születésű Mátyás király.” Mi fejt meg ezt? Megoldást a történet lapjain hijában keresünk. Sem Mátyás ifjusága, sem az esemény váratlansága nem kielégítő megoldások, s a kulcs aligha nem a király jellemében fekszik, melynek egyik alapvonása a nagylelkűség. Családja és személye ellenségeinek, kiket mindig ilyeneknek ismert, könnyen megbocsátott. De jaj volt azoknak, kik szívéhez közel állottak, ha árulókká lettek, mert semmi sem keseríté el annyira, mint övéi hálátlansága. Azon ember, ki Ujlakinak és Garának mosolyogva nyújt kezét, Szilá-

*) Sit licet ille ferox, et sit bellare peritus,

Sit licet ille potens; improba causa sua est. Mondja Janus Pannonius Epigrammai I. k. 57.

**) Nagyajtai Kovács István derék értekezése, az erdélyi tört. kutfőkről. Akad. Évkönyv VIII. 10. l.

gyit halálra ítéli, Vitézt fogságba veti s Erdélyt eltiporja. S ki és mi volt szívéhez anyján s országa boldogságán kívül közelebb, mint e három? Nem a csalatkozás bőszté-e fel? nem a meggyőződés tette-e kérlelhetlenné, hogy még övéiben, szíve választottjaiban sem bizhatik? Ki fejében oly nagy terveket érlel mint ő, ha csak bukni nem akar, nem birhat egy szentnek jámborságával, s a szép maximát, hogy „mi is megbocsátunk az ellenünk vétőknek” uralkodói elvül nem mindig választhatja. Az mi Erdélyben forrt veszélyes előzményeken alapult s könnyen gyászos következményüvé lehetett volna. Nem kevesebb, mint birodalma épsége állott kockán, mert minden adat arra mutat, hogy a magyarok és szászok ez egyesülése által a koronától elszakadás volt czélba véve. S ha csak nagy terveivel nem akart felhagyni, gondoskodnia kelle, hogy hasonló merényeknek örökre utját állja. A megtért vajdáktól nem volt oka többé tartani, de a meg nem tért nemességnek fékezésére szükségesnek látta szigort alkalmazni.

Mátyás Tordáról Szebenbe, Segesvárra, Szászkézdre ment s innen egész sergével Moldvába készült István odavaló vajda megfékezésére, ki nemcsak a zendülő erdélyiekkel czimborált, hanem Erdély határszélein foglalásokat is tett. A nádoron kívül a két új vajda Csupor és Pongrácz is a haddal voltak, mely diadalmasan nyomult Moldva-Bánya városáig. István véletlen támadásával dec. 15-én zavarba hozta ugyan itt a Mátyás seeregét, de tulnyomó ereje daczára meg nem verhette. A véres ütközetben maga a király is sebet kapott, de István vajda anyira megdöbent, hogy jónak látta a következő évben meghódolni, mely alkalommal Balta és a Bethlen Miklóstól megvett Csicsóvárak iránt adománylevelet nyert.

Mátyás sebe miatt gyaloghintón hozatá magát Erdélybe. A karácsonyi ünnepeket s új év kezdetét Brasóban tölté, s e várost és a Barczaságot az erdélyi mozgalmak alatt s a moldvai hadjáratban tanusított hűsé-

geért az áruik után járó koronavám fizetésétől fölmenté. Azután Kolosvárra ment. A bujdosók közül ujabban többen befogattak, kik a király távolléte alatt Erdélybe visszatértek. Ezek közül Székely Mihályt, Vizaknai Aladárt és Miklóst kivégeztette.

Erdélyt nem akará elhagyni addig, míg szigoruságának nyomait nem enyhíti. A büntetésekből azt, mi nagyobb testületeket sujtott, elengedé. Még a tordai gyűlés alkalmával megbocsátá a kolosmegyei nemeseknek hűtlenségi büntetését, s Brassóban léte alatt megerősíté a beszterczeiek kiváltságait. Azután Torda, Fejér, Doboka. Küküllő és Belső-Szolnok megyék lakosait vette ki a nóta alól, s szülővárosának Kolosvárnak is megkegyelmezett, sőt régi kiváltságait, valamint Szilágyi Mihálynak e város igazgatására vonatkozó szabályzatát is megerősíté.

VIII.

A forradalom leverésével a pénzügyi intézkedések életbeléptetésének még nem volt minden akadályá leverve. Az oláhok dézmafizetését az új törvény nem szabályozta eléggé világosan. Ezeknek t. i. egy része oly földön lakott, mely catholicus jobbágyok birtokában volt, s mint ilyen tartozott dézmát fizetni. A káptalan régi jogai alapján nem hitte, hogy azokat az új törvény kivette volna, azonban a szakadárok – s talán kenézeik – másként magyarázták azt s egyenesen megtagadták fizetését. Talán e példától ösztönözve, talán a törvény szigorától tartva a többi oláhok is mozogni kezdettek 1468-ban, épen azon időben, midőn Mátyás Hradistye ostromával foglalkozott. Minthogy Szapolyai Imre nem birt velök, Mátyás diadalmas sergének egy részét Geréb Péter vezérlete alatt Erdélybe küldé, azután oct. elején Pozsonból egy rendeletével szabályozá a tizedfizetést. A catholicus földön lakó szakadárok

kötelezettségök szerint fizessék a tizedet a káptalannak*).

Az oláh mozgalmak s Mátyás ellenségének a lengyel királynak biztatásai rábirták a csak nem rég meghódolt István moldvai vajdát, hogy 1469-ben Erdélybe beütést kísértsen meg. Versenytársa Áron Péter, kit ő trónjától fosztott meg, Erdélyben tartzkodott s nem lehetetlen, hogy már ekkor czélozta ennek kézre kerítését. Midőn azonban Pongrácz János vajda az alvajdát Rhédei Jánost a szászokhoz küldé, hogy fölkeljenek, míg maga az ország többi részeiben szervezé a sergeket, eddig szerzett zsákmányával visszavonult, s más uton valóította tervét. Egy bojárjai által aláírt levéllel meghívatta a vajdaság elfoglalására s midőn a mit sem gyanító Moldvába beütött, megfogatta s lefejeztette, Erdélyt pedig az Áronnak adott segélyért ismét pusztította.

Ezen István tagadhatatlanul tehetséges de nyugtalan, nagyravágyó és kegyetlen uralkodó volt. Erején fölül törekedett birtokai szaporításán, s legközelebről Oláhország meghódítását tűzte ki célul. Kezdetben reménye felett sikerrel harczolt, s az általa elüzött oláh vajda a szultánhoz folyamodott segélyért. Havasalfölde visszavételére szerdárul Ali neveztetett ki, s miután ez megbízását végrehajtotta, Erdélyen át (1474) Nagy-Váradig nyomult, rombolva és pusztítva utjában mindenfelé s földig égetve e várost is. István nem remélve, hogy a szultánt kiengesztelheti, Mátyáshoz folyamodott segélyért, kinek ezalatt meghódolt, és tőle menedéklevelet kért, melylyel szabadon mehessen Magyarországba.

Épen ezen időben egy újabb erdélyi zavar is foglalkodtatta a királyt. 1473-ban Mátyás és Kázmér lengyel

*) Pessina Mars Moraviae 833. l. egyetlen író, ki e mozgalmat említi. De Szapolyait illetőleg kérdés, nem tévedett-e? hiszen tudjuk, hogy ezen időben ez bözsnya kormányzó volt. Geréb ez időben hadvezér csakugyan erdélyi. A szabályozást közölte Kemény Jós. Kurz Magazin II. 387. A tized kérdése meg azután is foglalkodtatta a törvényhozókat.

király közt háborn folyt. Ez utóbbi nemcsak István moldvai vajdát akarta Erdélyre küldeni, mi, úgy látszik, idézett is elő némi ellenséges surlódásokat a két ország közt, sőt ha a lengyel írónak hihetünk, Magyar Balázs erdélyi vajdának megveretését vonta maga után*), – hanem magában Erdélyben is, jelesül a székelyek közt, próbált zendülést támasztani, kik régi kiváltságaiknak csonkítása miatt zugolódtak. Panaszkozásuk főleg a közülök kiemelkedett primori osztály ellen volt intézve, mely az eredeti jogegyenlőség felbontásával, vagyoniilag kiemelkedve s a főhivatalokat kezéhez kerítve, elnyomá az egész nemzetet. A dolog már régebben forrt s Szentgyörgyi Gróf János még 1466-ban tartott Zabolán egy közgyűlést, mely nemcsak a székek szervezetét szabályozta, hanem panaszképen a főurak gyakori és súlyos elnyomásait is kiemelte. A vajda mint székelyispán, királyi meghagyás folytán megerősíté régi jogait s szabadalmaikat**). Mind hasztalan. A székely főur valami hasonlónak akart lenni a magyar mágnáshoz s a lovag és gyalog rendet csak úgy zsarolta mint elébb.

A két rend zugulódását siettek egyes bujtogatók s Mátyásnak bel- és küllellenségei telhetőleg kizsákmányolni. Egy nagy földrengés, mely 1473-ban Erdélyben országszerte nagy károkat okozott, a nép babonás kedélyét rendkívüli dolgokra még fogékonyabbá tette. Fáncsi Mihály – ki, mint a későbbi dolgok mutatják, gazdag és hatalmas főrangú székely volt – egyike azon bujtogatóknak, kiket zavaros idők mindig szoktak előhozni, felhasználta a nép izgatottágát, s lázítá a népet. Kázmér

*) L. a lengyel irók kivonatát Engel Nebenländer V. k. 138. l. De ezek a hadjáratot 1474-re teszik, sőt Istvánnal a székely földet is elfoglaltatják. Ez azonban, mint Teleki is megjegyzi, valószínűtlen. Hihetőleg a lengyelek az évre nézve tévedtek, mert az előbbi évekre nézve a dolog épen nem valószínűtlen – a székely föld elfoglalásán kívül.

***) Kár hogy ez okmányok csak töredékeit ismerjük. Eder Felmerhez 210. és 248. ll.

emissariusai tulvitték a dolgot a székelység határain, a nemesség pedig megint kész volt fölkelni, s a lengyel királyhoz a békétlenek követeket küldöttek.

Mátyás táborában a székelyek elégtelenségéről hirt vett. A maros- és udvarhelyszéki zászlóaljok panaszták el neki sérelmeiket, hogy pénzkivetésekkel terheltetnek, s három rendjük megtartására nincs semmi ügyelet. A király rögtön onnan a harcmezőről – épen Modra erősségét vivta – dec. 9-éről parancsot küldött Magyar Balász vajda és székely ispánhoz. Minthogy a székelység nemcsak hú de harcias nemzet is, többé semmi pénzadóval se terheltessék s csak a király házasága s gyermekek születése alkalmával van önkényes adományokra köteleztetve. Tartson az ispán haladéktalanul lustrát s írja össze a lovagokat, kik primipilusoknak (az-az lófő) neveztessenek s a gyalogokat is egy másik rovatba. Ezen rovat megváltoztathatlan a primorok által, s csak ha vagyonilag kiemelkedik és három sorsföldre tesz szert, emeltetik felsőbb rangba az ispán által*).

E szabályozás meggátolta ugyan a mozgalom terjedését, de végkép még sem nyugtatta meg a székelyeket. Várták, hogy mi eredménye lesz a Kázmérhoz küldött követségnek, s Fáncsi izgatásait szünet nélkül folytatta. De mire a követség Kázmérhoz ért, a béke – febr. 21. 1474 – közte és Mátyás közt már meg volt kötve s a mozgalom magától lecsendesült**). A Kázmérral kötött békébe a két oláh vajda is be volt foglalva, s Mátyás a hozzá folyamodó István vajdát kegyeibe fogadá. Nemcsak menedéklevelet küldött neki kérelméhez képest, hanem egy levelében meg is ígérte, hogy feltételeit

*) „Nisi tres sortes et facultates” Benkő Imago Nat. Sic. 52. l.

***) Az erdélyi mozgalom 1474-re nem tehető, mert a lengyel és silesiai írók – kik egyedül beszélnek róla, minyájan a háború s főleg a béke megkötése korára teszik, mert Mátyás róla emlékező levelének Katona XVI-ik k. 14. l. nincs kelte, s mert az azt szabályozó leirat is 1473 végén – tehát a lengyelek előadásával összevágó adattal kelt.

s kívánságait egy biztos embere által, tudatni fogja vele *).

Ugy látszik, hogy az itt ígért követ Magyar Balázs személyében megjelent a vajdánál, s a kiegyezést közte és királya közt teljesen létrehozta. S csakugyan ideje is volt, mert a szultán elhatározta István megfenyítésére komolyabban fellépni. Ennek megsegítése már ekkor el volt Mátyásnál határozva, s a szükséges intézkedéseket korán megtette. Fáncsy Mihály, különösen mióta a magyar és lengyel királyok közt újra kiütött a háboru, megint lázítólag működött a székely nép közt, s midőn Mátyásnak boroszlói bezáratása alkalmából holt híre érkezett, annak terjesztésével igyekezett fölkelést hozni létre. A megint helyreállott fegyverszünet bujtozásait megfosztá élűktől, s Mátyás elégnék tartá levelével megfenyíteni őt. Figyelmeztette, hogy ismételt lázításai tudva vannak előtte, eszébe hozta, hogy már sokszor megkegyelmezett neki. Ime most is a székelységet a hűségétől el akarja tántorítani. Ha tehát kegyelmet akar nyerni, csatlakozzék 300 székelylyel az István vajda seregéhez, különben a felakasztást nem fogja elkerülni**). Hihetőleg neki a János Mihály székely ispán seregéhez kelle csatlakoznia, mely ötezer emberből állt. Az összes erdélyi 16 ezer emberből álló had feletti főparancsnoksággal Magyar Balázs erdélyi vajda bizatott meg. István vajda diadala az ellene küldött roppant török erő felett teljes vala, melynek folytán Rádullal ki is békült.

Mind ez az 1475-ik év elején történt. S ez évben maga Mátyás is aratott fényes diadalt a törökön, mondhatni egyedül személyes tehetségei által visszafoglalta Sabácztot. Bármily érzékeny veszteség volt ez is, Mohammed szultán elébbvalónak tartá az István által okozott kudarczért állani boszut. Mielőtt azonban akár

*) Pray Annales III. k. 93. l.

***) E levélnek nincs kelete. Katona IX. 14. l. 1476-ra teszis, azonban hibásan, mint az események folyamából is látszik.

Mátyás akár a lengyelek a moldvait megsegíthették volna, ez már meg volt verve, s a törökök országát kedvök szerént rabolták, pusztították. Ezalatt Mátyás Báthori István országbirót sept. havában Erdélybe küldte, hogy ott serget szervezzen, melyhez ágyukat a szászok tartoztak adni. Az erdélyi hadak közeledtének hírére a török erő vissza kezdett vonulni, de az az utóhadat nem csak utólérte, hanem nagy részben semmivé is tette. Minthogy pedig a havasalföldi vajda Radul sergeivel a török sorokkal együtt harczolt, Báthori elűzte őt s székebe a fogságából elbocsátott Wládöt ültette vissza. Radul Brassóba menekült, de a lakosok elfogták s kiadták Istvánnak, ki aztán megölette. S e diadal helyreállítá Mátyás befolyását a két Oláhországra.

A törökök hódítási vágyát veszteségek csak éleszté. Ezután is minden alkalommal pusztíták a magyar tartományokat, sőt miután az alattvalóitól gyűlölt és rettegett Wlád megöletett, siettek a vajdai széket betölteni, a Rádul fiát – kinek hasonlólag Wlád volt a neve – állítván Havasalfölde élére. Nemesak a korábbi kudarczok megtorlása s egy hűbéres országnak tényleges visszafoglalása volt ez esemény, hanem bizonyos tekintetben jeledás is, hogy a szultán sergei nagyobbberővel és az eredményre biztosabb kilátással akarnak Erdély ellen támadást intézni. S valóban 1479-ben egy török sereg Dunántúlt pusztította, egy más pedig – melylyel az új oláh vajda is csatlakozott – Erdélynek tartott. Már késő ősz, october hava volt s annyival váratlanabbul jött a támadás, melynek ezuttal aligha csak pusztarablás volt a célja. A 43,000-nyi török had csupa lovasságból állt, s nagy nevű tapasztalt és rettegett basák parancsa alá rendelteték. Erdélyt és a szomszéd végeket egészen készületlenül találta, úgy hogy néhány alsó megyét háborítatlanul felprédálhatott, mialatt Báthori István összegyűjtheté népét s régi bajtársát Kinisit a temesi ispán segély adására szólíthatta fel.

Ezalatt az a erdélyi sergek Fehérvár körül össze-

gyültek, honnan Szászváros alá vették útjokat, hogy a Vaskaput elzárják s Kinisivel csatlakozhassanak, kinek jöveteléről már tudomások volt. Ali bég azonban jól tudván, hogy mennél tovább vár, annál nagyobbra nő a magyar sereg, támadásra határozta magát, s már oct. 12-ére Felkenyer és Gyalmár közé érkezett, foglyokat és zsákmányt ez utóbbi helyen hagyván hátra.

Másnap oct. 13-án reggel Kenyérmezején mindkét sereg harcckészen állott. Báthori misét tartatott, mely alkalommal földdel pótolta a szent ostya helyét s sergét megesketé, hogy győzni vagy halni fog. A balszárnyan a szászok és oláhok, a jobbon a székelyek, középen a megyei dandárok s a vajda és püspök banderiumai állottak. A tartaléksereget két csapat lovasság képezte. De e tábor, mely a romozi hegyektől a zsbóti patakig terült el, nem állott arányban a török erővel s már mindkét szárnya megveretett, és maga a vajda is leesvén lováról – melyet egy lövés a földre terített – sebet kapott. Három óráig küzdött már a félig megvert sereg, midőn végre Kinisi Pál dandárai megérkeztek, s egyesülve Báthori sergeivel kiragadták a diadalt a törökök kezéből. Maga Ali is csak álruhában menekült s egész táborra roppant zsákmánnyal a győzők kezébe esett. A keresztyének elkeseredését s a diadal mámorát semmi sem jellemzi jobban, mint az esti lakoma az ozman tehemek felett s Kinisi táncza szájában török hullával. Legnagyobb eredménye e győzelemnek az volt, hogy egy időre a törökök felhagytak foglalási terveikkel, s csak apróbb beütésekre szorítottak, mint az 1480-iki, midőn Verestornyon át nyomult be egy csapatjuk, melyet azonban maga a szászság is ispánja vezérlete alatt, az Oltba szorított s zsákmányától megfosztott. De már 1481 telén Mohammed szultán újra készüléteket tett nagy mérvű hódításokra. Maga is táborba szállott, mialatt Ali bég Havasalföldre igyekezett, hol Vlád vajda népével együtt felkészülve várta, oly czállal, hogy együtt nyomuljanak Erdélybe s támadják meg a szász városo-

kat. Báthori István megtette ugyan szükséges védelmi készüléket*) de a beütés elmaradása nem ezen múlt el. Mohammed szultán táborában maj. 3-án meghalt s fiai Dsem és Bajazid között villongás támadt a trónkövetkezés felett.

S így lőn hogy Erdély Mátyás uralkodása utolsó tizedében meg az apróbb török beütésektől is megkímélve maradt és egy oláh lázadást kivéve, semmi na gyobb mozgalom által nem zavartaték. De mi alatt ő németekkel folytatott háboruban országa nyugati határait német tartománnyal szaporítá, a délkeleti részekben az addig zilált állapotban levő német elem teljesen consolidálta magát. Azon szászirók, kik Mátyásnak ellenségei s azt hiszik, hogy ez ellenére ment véghez, épen úgy tévednek, mint e király elfogulatlan barátai, kik ezt vele hajtják végre. Tudjuk hogy Mátyás pártolta a szászokat a méltányosság határáig, s néha még azontul is, midőn pl. az eladó szomszédos nemesi fundusoknak megvételét csak nekik engedi meg (1484) és daczára egy pár árulásuknak, nem vontá meg kegyeit ezen értelmes és azon időben használható néptől. Ezt azonban nem kiváltság, nem adomány, hanem a viszonyok, körülmények idézték elő, annyira hogy ma a constituálás évét sem tudjuk meghatározni s legfennebb egyik másik kiválóbb fejlődési ponton akadhat meg szemünk.

A szászok consolidálásának legfőbb tényezője a három nemzet unioja volt, e nevezetes véd- és daczsövetség mely egyaránt volt kül- és beltámadások ellen irányozva. A szászság itt mint compact testület jelent meg s még azon részei is, melyek akár a megyei akár a székelly ispán alatt voltak, a hét székkal bizonyos solidaritást tartottak. S minthogy kiváltságok annyiféle volt, a hányféle beköltözésök, legelébb is a kiváltságok egy-

*) Báthory István vajda levelei Altenberger Tomás szebeni polgármesterhez, melyekben a szászok felülését s hadiszerek küldését elrendeli. Hunyadiak kora XII. 164, 173. ll.

formásításán kelle igyekezniök. E részben irányadóvá a libertas cibiniensis lett, mert ez egy nagy már consolidált tömegnek kiváltsága volt. Ennek elnyerése eleinte még nem volt egy jelentésű a szász ispánságba olvadásal s azzá nem hamarabb csak Mátyás alatt lett. Tulajdonkép nem jelentett többet, mint hogy Szeben kiváltságai erre vagy arra a területre is kiterjesztetnek. Így Besztercze 1366, Vincz 1399, a két szék 1402-ben, Kolosvár 1409, Brassó 1422-ben megnyerik ugyanazokat, de végleges egyesülés nélkül. Még két lényeges dolog vala hátra, mely nem járt a libertas cibiniensissel s melyet külön kelle megszerezni, u. m. az adó és hadi kötelezettség és a törvénykezési ügy. A hadügyre nézve az unio egyik eszközévé lett a nemzeti egyesülésnek, miután abba – nem az oláhoktól és szászoktól vegyesen lakott szász ispánság – hanem a szász nemzet lépett be, azonban ha előmozdította is azt, a hadszervezet akkori állásában midőn mindeniknek szigoruan meg volt szabva hadi kötelezettsége, végérvényre nem emelte. De midőn bizonyos szász területekre collective vettetett ki az adó, azok, melyek a Mártonnapi fizetésbe bevonattak, már nevezetes részben egy területté lettek, legalább volt egy nagy jelentőségű közös ügyök. Utoljára törvénykezési tekintetben a szász ispán lett felebezési forummá a már pénzügyi tekintetben egybeolvadt területen, s ekkor többé kétségbe sem vonthatott annak végbement egyesülése.

Az ekkép megalakult ispánság a három nagyobb területet: a szebenit, brassait, beszterceit foglalta magában. A városok mint Vincz, Kolosvár, kimaradtak, miután többé kevesebbé elmagyarosodtak, s fekvésök és helyzetök azokat a megyékkel hozta összeköttetésbe. A pénzügyi egyesülés nyoma 1475-nél felebb nem megy. A hét és két szék, Brassó és a Barcaság, Besztercze vidéke, a kerczi és egresi apátságoknak, valamint a szebeni prépostságnak falvai szegénységi és tehetlenségi tekintetekből megnyerik a királytól, hogy adó-

juktól, ezuttal együttesen 10 ezer arannyal megválthassák magukat. A mi ez évben kivétel volt, a következőkben rendszerré lett. Két évvel utóbb megszűnt a kerczi apátság s falvai a szebeni prépostságba kebelezettek bizonyos egyházi kötelezettséggel.

Nem sokkal utóbb 1481-ben a törvénykezési ügy két szász kerületet meghasonlásba hozott. Zsigmond 1405-ben kiváltságot adott a kolosvári polgároknak, hogy ha az ottani bírák ítéletével nincsenek megelégedve, ügyöket elébb Beszterczére s onnan Szebenbe felebbezhessék. A kolosvári polgárok az utat hosszasan találták s aug. 24-én kinyerték a királytól, hogy perök egyenesen Szebenbe felebbeztessék. A beszterczeik panaszára vizsgálatot rendelt ez évi nov. 15-éről, de nincs nyoma, hogy a király előbbi engedélyét visszavonta volna – s így Besztercze törvénykezési foruma csak saját vidékére szorított*), Szeben tekintélyének nevelésével, mely végre az Endre-féle adománylevélnek megerősítését – 1486 febr. 21-én – Mátyástól is megnyerte.

A városok emelkedése jóllét és vagyonosodás tekintetében, kiváltságaikkal arányban állott s ha korábban egyes kenézek és oláh csapatok által rendszeres és csaknem folytonos támadásoknak voltak kitéve, most bár ritkábban, a köztük vagy szomszédjokban lakó oláhok fölkeléseivel kelle küzdeniök. 1474-ben Selyk és Medgyes – az ugynevezett – két székben oly erős volt azok fölkelése, hogy leverésére magának a királynak kelle parancsot adni. Átalánosabb volt s az egész szász és magyarföldre kiterjedt tizenkét évvel utóbb, 1486-ban az oláhok lázadása. Ekkor megint Szentgyörgyi volt a vajda, s a rablás és gyujtogatás kezdetben csak a besztercze-vidéki nemesek jószágaira szorított, midőn a

*) Eder Schesaeushoz 204. a szász Archiv I. k. 2. füzet 194. 1. Hunyadiak kora XII. k. 193. és 305. Az okmányok a két első helyen csak kivonatban vannak közölve.

király elégnék látta az itteni városok lakosait felültetni, de ősre már országszerte elharapózott, sőt ekkor a birtokosokat öldökölni is kezdték. A dolog politikai színezettel is birt, legalább az oláhság bizonyos jogokat követelt magának.

Erdélyben kétszeresen veszélyesek voltak az ily mozgalmak, mert itt az oláhságnak egy nevezetes része fegyverben állott. Több határszéli vár volt oláh katonasággal megrakva, s a jobbágyok is – nem csak a királyi kenézek alatt, hanem a földesurak jószágain részesei voltak a népfölkeléseknek. Épen ezért a megyék ritkán végezhetek velök s most is a nemesség Kemény Gergelyt, a szászság Fibul Gottfridot a királyhoz küldék, ki épen Egenburg ostromával volt elfoglalva. Nov. 15-éről parancsot küld Szentgyörgyinek, hogy a lázadást fegyveres kézzel is verje le s a lázadókat fejjétellel büntesse*). De vajjon mekkora hatáskörrel birt Szentgyörgyi, midőn e hivatalt Báthory István és Geréb Péter folytatták s még kívülök is épen ez évben, Apor István s továbbá Sarmasági Antal és Váragyai Ferencz is mint vajdák említettnek**)? Mátyás főként a forradalom óta kiváló gonddal válogatta meg a férfiakat, kiket az ország élére állított. Azóta csak egyetlen egyszer – 1471-ben – látogatta ugyan meg személyesen, de vajdává csak azokat tette, kiket teketségeik mellett jó hadvezéreknek s szigoru embereknek tartott. Mig ő élt, féken tudá ezeket tartani s ha Báthory Kecskésvárból rabló tanyát csinált a püspök uradalmi ellen, kinek még biráskodási jogkörét is korlatolá, Mátyás rendre is utasítá. De épen e diadochok fordultak halála után kijelölt utódja ellen, s buktatták meg üdvösen kezdett de be nem fejezett reformjait.

*) Hunyadiak kora XII. k. 305. l. és egy Kemény Jos. által közlött okmány Tud. Gyűjt. 1830. III. 104. Hogy ez nem tarthatik más évre, mutatja a kelet helye Egenburg.

**) Kósa de Administratione 62. l.

IX.

A trónkövetkezés kérdése Mátyásnak még életében komoly aggodalmakat okozott. A nagy király ezt már félig-meddig elintézettnak hitte, de alig hunyta be szeméit, kitünt, hogy az elértnek hitt eredmény nem egyéb egy nagyszerű csalódásnál. Egy sereg követelő állott elő s kisebb nagyobb pártot mindenik tudott teremteni. Egy sem volt az olygarchák közt, kiket vagy ne ő emelt volna fel, vagy le ne kötelezett volna, s ezek most csak egy dologban értettek egyet, hogy lehetőleg ki fogják zsákmányolni önhasznukra a királyválasztás kérdését. Mintha árverést akartak volna tartani a többet ígérő részére. Csak egy kis töredék járt, a közép nemesség egy részével, hazafias úton, de bármily tekintélyes párt volt is ez különben, nem jutott diadalra, mert jelöltjében éppen azon tulajdonok hiányoztak, melyek atyja trónját consolidálták.

Erdély szavazata nem kis fontosságú volt s itt is nagyban folyt a párt-szerzés munkája. Vajdája Báthory s a székelység kezdetben Albert pártján voltak. E zászlós urnál nagyobb kísérettel senki sem jelent meg a királyválasztó gyűlésen, számos erdélyi főúr volt vele s banderiumához sok nemes csatlakozott, úgy hogy ő a székely fegyvereseken kívül 3,500 lovast állított fel a Duna partján. Bár a vajda Albertet már ki is kiáltatta, de Beatrix özvegy királyné által meg lön Ulászlónak nyerve, s ez nyere el a magyar koronát. Megválasztása után a püspököt s Veres Pétert Erdélybe küldé, hogy ez országot magának föleskettesse míg a szászokat levelével s kiváltságaik megerősítésével bírta hódolatra*). De testvére és versenytársa Albert is – ki hasonlólag a Rákoson tanyázott – biztosokat bocsátott a székelység közé, kik alkotmányuk megtartására letegyék az esküt. A székelység eddig inkább Alberthez szított, de midőn

*) Schuller Urkundenbuch I. 19.

ugyanezen esküt Ulászló biztosai letették, egyhangulag mellette nyilatkozott. Erre a püspök és Veres mind azoknak, kik Mátyás halála óta zavarogtak vagy Albert mellett fölléptek, általános bünbocsánatot hirdettek.

Ulászló ekkép megnyerte Erdélyt s csak hamar versenytársait is kielégíté vagy visszalépésre bírta. Ez egyezkedések, az ország veszteségei már is mély súlyedést mutattak, de még élesebben nyilatkozott a visszahatás az 1492. febr. 2-iki országgyűlésen, midőn Mátyás nevezetesb reformjait eltörölték, az adóügyben helyreállíták a régi adónemeket, jelesül Erdélyben az ötvenedet, a harminczadot a régi kiváltságokkal s a banderiumokat leszállíták az eredeti 400-as létszámra, s midőn mindenekfelett a Maximiliánnal kötött megalázó béke kihirdettetett. Hiában szólt mellette a hatalmas vajda, a nemzet színe elfordult tőle s a király többet nem vihetett ki, mint hogy egyes főurak és városok, főként magát az örökösödési pontot aláírják. Így állítottak ki Báthory nevével egy okmányt, – mert maga írni nem tudott, – így irt egy másikat Geréb László, a püspök még a gyűlés folyama alatt, s fogadta el utóbb a hét száz szék is közgyűlésileg*) s utóbb még több erdélyi város is.

Midőn még nem volt eldöntve a királyválasztás ügye s a teendőkre nézve Báthory is habazott, ő maga kimondá, hogy „olyan királyt fog tenni kinek üstökét markában tartsa.” De bár mily tehetetlen ember volt is, Ulászló üstökét nem egyedül Báthory fogta: Szopolyai-val s Bakácscsal kelle osztoznia. A király választási ügy bevégezte után lement Erdélybe, hol teljesen független ur volt. Keményen zaklatta a szerencsétlen országot, főként a székelyeket, kiknek határtalan gögjében kimondá,

*) E három okmányt kiadta Eder Schesaeushoz 205–12. ll. De ebből azt következtetni bármi fennhagyással, hogy csak e három elemnek volt e nagy fontosságu (s annyival inkább más) dolgokban befolyása, Felmerhez irt jegyzetek 165. l. Eder tudománya mellett ehhez Eder malicea kívántatott.

hogy nemcsak vajdája, királya is ez országnak. De bánásmódja nem királyi, hanem zsarnoki volt. Fegyveres erővel ment közējök, az Albert-pártiakat, daczára a köz-bocsánatnak üldözte, sokat kivégeztetett vagy megcsontkittatott, javaiktól s családjuktól megfosztott. Nemcsak jogaikból forgatta ki őket, hanem hogy annál féktelebbebbül garázdálkodhassék, várdát emeltetett köztök. „Két feje legyen annak, monda, aki a királyhoz megy panasza, hogy ha leüttetem az egyiket megmaradjon a másik.” Ez erőszakoskodással fölértek zsarolásai, melyre a várdaépités bőséges alkalmat szolgáltatott. Hitetlenül kezelte a beszedett ökör-adót, s egyes helységekre vett szolgálattal s élelmi szerekkel roppant összegeket szedett fel. Épen ily lázítóok voltak törvényszegései, s az egyeseken elkövetett erőszakoskodásai. Elfogatott sokakat, nőket, gyerekeket, hogy homagiumot zsarolhasson, házakat romboltatott le, többeket számúzetett s kis koru székely fiu-leányokat (az-az az örökösödő székelynőket) saját embereihez erőltette. És emberei épen úgy zsaroltak távozása után, s mi legroszabb volt, azt hirdette, hogy ő – ellenkezőleg az eddigi szokással s törvénynyel örökösen birja hivatalát*).

Nem lehet mondani, hogy Báthorynak e kegyetlenkedése egészen cél nélkül való lett volna. Gyűlölte a székelység kiváltságait, s minden kihágás nála az utolsó időben rendszerré vált, hogy azokat jogaikból kiforgassa. Inkább szeretném mondogatta, ha a székelyek földjén undok pusztaság volna, mint hogy a székelyek lakják, mert sem hasznot nem tesznek, sem nem szolgálnak a királynak. De sem fenyegetései, sem állítása, hogy ő hivatalában örökös, nem tarták vissza e vitéz nemzetet, hogy Ulászlóhoz folyamodványt ne nyujtsanak be, melyben hivatkozással hűségökre és hadi szolgálataikra, hiven lefesték a vajda kegyetlenkedéseit. „Patakok folytak

*) Engel Voracten 41. s köv. II. A Nebenländer III.-ik kötetében.

vérükből, halmok emelkedtek csontjaikból, s ők minden felé követték a királyi zászlót. Mily rengeteg összegbe kerül másutt a határörzés, a hol pedig meg sem tudják védeni az országot. De ők készebbek elhagyni családjukkal az országot, mint sem tovább is a vajda alatt maradjanak.”

A folyamodó székelyeknek az udvari ármány segítségére jött. Az ország kormányára Budán Bakácsnak volt legnagyobb befolyása s e miatt Báthoryval összeütközésbe is jött. E férfiu hatalmának legnagyobb forrása erdélyi vajdasága volt s a főpap tanácsára ettől fosztatott meg*). Helyébe Losonczy László és Drágfy Bertalan nevezettek ki 1493 jan. első napjaiban „anélkül, hogy – mond Ulászló a kinevezési okmányban – kegyünket és jó akaratunkat Báthory Istvántól megvonnók.” Nem sokkal utóbb maga is meghalt. De mielőtt az új vajdák államásukat elfoglalhatták volna, Ali bég Havasalföldről febr. hóban a Verestornyon át beütött Erdélybe s öt napon át pusztította ezt. Az alvajda Telegdi István hirtelen fölkelte sergivel – mely inkább népfölkelés mint rendes had volt**) – útját állotta, szétverte és zsákmányától megfosztotta. De az új vajdáknak is kellett küzdeni egy másik török csapattal, mely ez év őszén a havasalföldi vajdával egyesülve, a Barcaságot lepte el.

E diadalok mutatják, hogy Erdély honvédelme még nem bomladozott, mint Magyarországé, hol a fekete sereg, az állandó katonai szervezetnek ezen magva,

*) Bonfin csak egyszerű elmozdításról beszél, de Tubero V. k. Bakács csele által buktatja meg. E nagyra vágyó főpap azzal, hogy öt nélkülözhetetlenek rajzolta, rávette, hogy miután Ulászló vajdatársat nevezett melle, mondjon le hivataláról. Abban hogy egy másik vajda is neveztesse mellé, mi épen törvényes dolog volt, csak Báthory gögje láthatott sértést, de a ezel sikerült.

**) „Ab agrestibus ejus regionis” mondja Tubero Schwandtnernél II. k. 186. l.

már semmivé volt téve s épen azon férfiú által, kit vitéz soraik nem egyszer követtek győzelemre. De azért az ottani viszonyokon is látszottak a hanyatlás nyomai. A párhavi időköz Báthory letételétől az új vajdáknak megérkeztéig, kik 1493 apr. végén indultak le, elegendő volt arra, hogy a zavar és pártküzdelem ez országban megint kiüssön, melyeknek ezek megérkezése sem vett véget. Köztök nem volt egyetértés, sőt mi még ennél is rosszabb, untalan egymás ellen dolgoztak törvénykezésben és közigazgatásban egyaránt. Emberek emlékezete óta mindig két vajda volt egyszerre, s egygyel csak ritka esetben lőn e hivatal betöltve, de ily nyilván és botrányosan soha sem törtek a régiek egymás ellen, mint e két új vajda. Ugy látszik, azok megosztottak a teendőkön, a mit ezek nem akartak tenni. Tehetetlen uralkodók idejének egyik legszomorobb jelensége, hogy minden hatalmas a leghatalmasabb akar lenni s ezért a jeles emberek önérzete féktelenkedéssé fajul. Azon emberek, kikkel Mátyás legszebb uralkodói és hadvezéri diadalait vivta ki, halála után a haza ostoraivá s rabló lovagokká vagy türhetetlen zsarnokokká lettek. Annak helyébe mit ők az uralkodó önkényének neveztek, az olygarchak önkényét léptették.

Bonfini és az okmányok Erdélyről ez időben szomorú képet rajzolnak előnkbe. Az elsőből tudjuk, hogy a vajdák versengése nem csak a régi viszályokat táplálta, hanem újakat is élesztett, sőt a hatalmasok is büntetlenül folytatták rablásaikat. Ulászló egy okmányában az oláhok felkeléséről emlékezik, egy másban pedig, 1494 majusában kelt, miután 1493 nov. 21. a szászok arany bulláját megerősítette, – biztatja ezeket, hogy a vajdák által elkövetett jogsértéseket orvosolni fogja, s egyikökkel Drágfival már értekezett is e tárgyban. S egyszersmind tudatja velök hogy nemsokára Erdélybe menend.

Ez országba a király 1491. óta több ízben készült, s midőn három évvel utóbb csakugyan oda ment, utazásának fő oka nem a háboruságok lecsendesítése volt.

Kiválóan pénzzavara s a magyarországi haderő elégtelensége vonták oda. April havában Lőcsén testvérével a lengyel királylyal találkozott. A következő hónapban Kassán országgyűlést tartott, mely minden jobbágytelekre egy aranyforint adót vetett ki. De az új adót Magyarországon is csak erőszakkal lehetne fölvenni, Erdély pedig fizetését egyenesen megtagadta. Annak behajtása azonban ezuttal annyival inkább szíven feködt Ulászlónak, mert egy érelyes lépésre, egyik hatalmaskodó főurnak megzabolázására, határozta el magát.

Junius havában Nagyváradra, s innen aug. elejére Kolosvárra ment. Szebenbe e hó végére összehívta a rendeket, hogy az adó behajtását eszközölhesse s a hadak felülésére vonatkozó rendeleteket tehessen. A gyűlés elég zajos és elég költséges volt, s az új adó kivettetett. Erdély hét megyéjé 31,442 ftot, a szászok a szentmártonnapi census felett – mely 7650 ft. volt – 21 ezer forintot, Kolosvár ezer, Torda hatszáz frtot adtak. A székelység nincs ez összegben benne, de hogy az is fizetett, nyoma van az összezésnél, az oláhok ötvenedéről pedig más számadás készült*). Minthogy pedig a gyűlés hosszúra nyult, a székelységet időközben haza bocsátotta, kik aztán egyes képviselőket választottak maguk közül. Végül hadfölkelés rendeltetett el, melyhez a székelység fegyveres erejének egy tizenhatod részével járult, s mely a vajda Drágfi vezérlete alá rendeltetett**), ki külön is megbízott az erdélyi zavarok lecsendesítésével, s miután társa Losonczy 1470 frtnak

*) Bonfini az Erdélyben fölszedett pénzösszeget 60,000 frta teszi. S ha a fennebb felsorolt összeghez hozzá tesszük az egyesektől felvett összegeket, büntetéseket, az összeg ki fog ütni. Az 1494. és 5-iki bevételi s kiadási lajstromot kiadta Engel Nebenländer I. k. Voracten De a bevételek összege, „totalis snmma tam taxarum civitatum, quam sicularum stb. nem csak Erdélyre szól. Ebben a magyarországi városok is stb. befoglaltatnak.

**) Egy gr. Kemény Jos. által kiadott oklevél Kurz II. 129. l.

kifizetésével kielégítettett és hivatalától fölmentetett, egymaga lón a vajdai hivatal folytatásával megbizva*).

Ulászló – ki az erdélyi nemességnek szebeni költekezéseieért 1500 firtot utalványozott – e városból, hol időközben a havasalföldi vajda követeit fogadta, a föl-szedett adóval s az erdélyi hadakkal Temesvár alá ment, Ha már egyszer feltette magában, hogy szigorú lesz, ezuttal állhatatos is tudott lenni. Terveit csak akkor leplezé le, midőn a végrehajtás ideje elérkezett. Maga Horvátországba ment, Drágfit Ujlakira küldé, ki annak néhány várát elfoglalta. A hadjárat végeztével ez visszament Erdélybe, hol intézkedései, szigorú fellépése s halálos büntetések által véget vetett a rablók és fosztogatók s az oláhok garázdálkodásainak (1495).

Drágfi erélyes férfit volt, s az általa kezdetben alkalmazott szigorúság használt is. Legalább semmi nyoma, hogy többé vajdasága alatt lázongott volna Erdély, s hogy a nyugalmat valamely belmozgalom megzavarta volna. Sőt miután a törökkel három évre béke kötöttet e részről is nyugodt lehetett ez ország. E békébe Radul Kalugyer oláh vajda is, kit az elmozdított Vlád helyett 1493-ban nevezett ki a szultán, s ki ez évi török dúlásoknak részese volt, – be lón foglalva. Vlád Erdélyben tartózkodott mint Ulászló vendége s ettől évpénzt is huzott**), pedig mint láttuk egy pár évtizeddel elébb csak azért nyerte el székét, mert a magyaroknak ellensége volt, sőt aligha nem az erdélyi vajdák tudtával és engedelmével, beütéseket is tett régi birtokaiba. Ez az új oláh vajda megtorlását vonta maga után, kinek né-

*) Hivatala kezdődött 1494, nagy boldog asszony napján. L. ez évi számadásokat Engel Nebel I. 129.

**) Az Engel által kiadott 1494. és 95-iki Regestrumban háromszor fordul elő Vládnak fizetett 25 – 25 firt adomány, u. m. 1494 febr. maj. és nov. hónapokban. Ulászló István vajdával is jó viszonyban volt, ki 1492-ben tőle hűségéért megnyeri, hogy Küüllő birtokában s 1503-ban hogy, Csicsó birtokában megerősített.

pei a gazdag szászok közt elég rabolni valót találtak. Ulászló ezek panaszára többször, a többi közt sept. 29-én intő parancsot küldött Vládhoz, hogy hagyja el Erdélyt jöjjön Magyarországba. De midőn mind ez nem használt, nov. elsejéről komoly és szigorú parancsot küldött, hogy rögtön Som Josa temesi főispánhoz menjen, különben engedélyt ad a szászoknak, hogy ellene és övéi ellen úgy védjék magukat a mint tudják.

Drágfi Bartok – ez volt azon időben a Bertalannak magyar neve – vajda hivatalától 1498 derekán mozdított el, s helyén az év végén már Szentgyörgyi Pétert a János fiát találjuk. Ugyanez évben még mielőtt az új vajda elfoglalta volna hivatalát, a catholicus földeken letelepült oláhok dézmafizetése szőnyegre került. Az 1495-iki törvények utolsó fejezete, az ország határszélén lakó szakadókat, kik főként a király és hivatalnokai biztosításai folytán települtek le birtokaikon, fölmenti a tized fizetés alól. Minthogy a törvény végfejezete*) nem oly szabatos, mint az előre bocsatott értelmezés, az erdélyi oláhok megtagadták a dézmát. 1498 febr. 24-éről még Drágfi kap parancsot hogy a cath. földeken lakó szakadóktól a káptalan részére szedje fel a dézmát. Két évvel utóbb, mert a megtagadások azóta is megújultak, egy új rendelet Péter vajdát bizza meg a fölszedéssel.

Szentgyörgyi Péter nem volt erélyesebb ember atyjánál, s Erdély alatta is egy véres forradalmat állott ki. A különbség csak annyi, hogy ezen vajda ártatlan a dologban, s része még leveretésében sem volt. Aztán most az ország hanyatlása idézte elő és kiváltságolt helyzete táplálta, valamint a felelősség is egyedül és kiválóan magát a kormányt illeti.

Ulászlónál tehetetlenebb ember soha se ült királyi széken. Boetius „legjobbnek” nevezi verseiben, de aljas

*) „Quibuscunque terris Christianorum residentibus” – mondja a törvény.

zsarnokság sem idézhetett volna elő annyi szerencsétlenséget mint e kárhozatos jószág. A törvényhozás kormánya kezdetén valóban úgy indult, hogy a nemzetnek átkává legyen. Mátyás emberei irtó-háborút izentek Mátyás legjobb intézkedéseinek. A hadügy tönkrement, az adó terhe a kis birtokiak nyakába csavartatott s midőn az olygarchák jobbágyai fizettek is, csak uroknak fizettek. Minden ország Magyarország szomszédságában emelkedőben volt, csak ez hanyatlott maga s veszítette el jelentékénységét.

Nyolcz év kivántatott hozzá Mátyás halála után, hogy a nemzet észrevegye azt, mi kebelében történik. De ekkor kitünt, hogy még is haszna van, hogy a nagy király a kisebb birtokiaknak a törvényhozásban szélesebb tért engedett. Ezeknek kebelében kelle olyan ellenzéknek támadnia, mely ha nem is fordíthatta el a nagy szerencsétlenségeket, legalább a haza megmentésének tényezőjévé legyen. Ekkor 1498-ban a törvényalkotásban fordulat állott be, mert a hazafias és nemzeti irány tulsulyra vergődött. Ez naptól fogva, a nagy catastropháig – mely mindent kiengesztelt – az olygarchia és nemesség közt küzdés állott be, s ha az első 1498-ban már hátrálni kényszerült, határozottan megveretett 1505-ben, a Rákosi napokon, midőn a trónkövetkezés rendje az idegeneket kizárta a trónból.

Az 1505-iki példa hatást gyakorolt Erdélyre is. Sokkal erősebb volt a küzdelem, hogy sem vajdája, püspöke, a székelyek ispánja Tarcsai János – ki tőle Algyógyot nyéré – továbbá olygarchái egész erőjökkel részt ne vettek volna benne. Erdély magára maradt, kitéve a fejtelenségnek. Rendes időben főhivatalnokai távolléte – mi különben is gyakori eset volt – semmi s hátrányt sem okozott. Most fennakadt a törvénykezés, az erőszakoskodásnak, önkényes végrehajtásnak számos példái fordultak elő. Viszály, gyűlölség, kölcsönös kártételek mindenfelé. Magyarország példája, – hol a törvények alkotása egymást érte – ragadós volt, s mint-

hogy a szentmihálynap i gyűlésre távozott főhivatalnokok még sem jöttek vissza, dec. derékán Tordán a három nemzet gyűlést tartott, melyen bizonyos számú képviselőket választottak. Ezen képviselők a következő év febr. 9-én Segesvárt tartottak tanácskozást, ahol Erdély statutarius jogát teljes mértékben igénybe vették. Azon kívül, hogy a három nemzet unióját megerősítették, tisztán a törvénykezési téren maradtak, s egyedüli feladatuk az ítélőszék ujjá alkotását tűzték ki. A legfőbb bajok kutféjének ennek hiányos szervezetét tartották, ez okozza a nemzetek gyűlölködését, a fejletlenség elharapózását, s ez által azt is, hogy a szomszéd török és tatár a várakat és helységeket felverhette. Ennek következtében „hogy az ország ő felségének jobban szolgálhasson, s ellenségei ellen is védhesse magát” egy új törvényszéket szerveztek, melynek tagjai legyenek egy káptalanbeli és külön minden nemzet közül választott 14–14 összesen 45 bíró, s mely a három nemzet közti ügyeket döntötte el*).

Alig pár héttel a tordai gyűlés előtt nov. 23-án – a törvénykezési rendetlenségek megszüntetésére a székeltek Udvarhelyt tartottak gyűlést. Az ilyen népgyűlés a három nemzet egyikénél sem volt szokatlan, s a maga körében mindenik hozott többé kevesbbé jelentékeny végzéseket, még oly dolgokban is, melyek sarkalatos törvénynyé lettek, mint 1451-ben, egy családi magszakadás folytán, a férfiág kihalásának esetére a leány örökösödésnek kérdését eldöntötték. Daczára hogy a zabolai gyűlésen még 1466-ban szervezték a székeket, az igazság kiszolgáltatás hiányos és részrehajló volt. Az udvarhelyi gyűlés egy 17 tagu bíróságot állított fel.

De a székelység igyekezete, hogy valahára rendbe hozhassa ügyeit, más uton hajótörést szenvedett. Nagy baja volt, hogy a vajda Péter gróf az államügyekkel foglalkozott, s a helyett hogy Erdélyt becsülettel igaz-

*) Közölte az okmányt gr. Kemény J. Arpadiá III. 5. s k. II.

gatta volna, a Maximiliannal kezdett alkudozásokat folytatta, ispánja Tarcsai pedig, ki 1505 végén 12,000 frtban Algyógyot nyerte, ezuttal hivatalától fölmentet*). 1506 jul. 1-én Ulászlónak fia született, s hivatalos szokás szerint erre a székelység közt megkezdett az ökörsütés. Régi szokás szerint a király számára megbélyegzendő ökrök közül az első kiválasztás a gazdát illette, a második pedig az adószedőt. De az ilyen ritka s akkor tetemesnek nevezhető adófizetés soha sem ment nagy zsarolás nélkül véghez oly időben, midőn a biztosok kapzsiságát a király erélye s a főhivatalnokok lelkiismeretessége nem korlátolá**), mihez az adó szokatlansága s terhes volta is járult. Mind ez néhány véres jelenetet idézett elő. A székelyek sok helyt ellenállottak s a bélyegzőket megölték.

Ez ügyben Ulászló biztosa Tomori Pál volt, ki a székelyföldre bizonyos számú katonasággal utazott. Akkor tájban a mindig harcra kész székely fegyveresek könnyen összegyűltek, s ezek és Tomori csapata közt Székely-Vásárhely mellett ütközetre került a dolog. Tomori aránylag csekély erővel volt, egy véres ütközetben megveretett, katonái szétszórattak s maga is számos sebet kapott. De egy ellenök küldött ráczokból, oláhokból s magyarországiakból álló nagyobb erő semmivé tette a fölkelőket s az ökörsütés végrehajtatott. A leczke használt ezuttal. Ez év végén Agyagfálván tartottak közgyűlést ily czélből, hogy a forradalmi mozgalmaknak véget vessenek s el is határozzák, hogy senki a király, vajda és székelyispán ellen fölkelni ne mer-

*) Ulászló okmánya Katonánál XVIII. k. 413. l.

**) Istvánfi a zendülés okának azt mondja, hogy a székelyek, minthogy Zsigmond, tehát két század óta nem fizették, ezen adót megtagadták, s azután ment Tomori katonasággal közéjük. Már Eder, Felmerhez 172, megjegyzi hogy ez adat nem pontos. Okain kívül tekintetbe veendő, hogy az ökörsütés más alakban mindig előfordult. De Oláh előadása – Attilája II. k. 18. fejt. hitelsebb, mert ez atyjától vette adatát, ki maga is ott volt Tomorival.

jen, részgyűléseket ne tartson „hogy a pártütés kovása végkép kiveszszén közülök.” Sőt ha a király nevezett hivatalnokai valamely törvénytelenséget követnének is el, a sértettnek ne fegyveresen fogják pártját, hanem kérelemmel járuljanak az uralkodóhoz. Az áruló büntetése legyen örök száműzetés s kegyelmet csak a királytól vagy az egész nemzettől kaphasson*). A mozgalomnak ezzel vége lett, a levert székelyektől felvették az ökröket, s megkezdett zsarolásait még a szász földön is folytatták, hol elhajtásukért pénzt szedtek be. Két év múlva midőn Lajos 1508-ban megkoronáztatott, a király a székelysége újra kivette ökörsütést, s behajtása megkezdett, azonban a király a székelyeknek sokszoros részvételét hadfolytatásaiban tekintetbe vévén, kétségtelenül ezek folyamodására, az ökörsütést ezuttal elhalasztotta. Azonban 1511-ben sokszoros szükségétől indítatva biztosokat küldött közéjük, kik ez adót fölszedjék**).

Az 1508-iki ökörsütés elhalasztásának valódi oka az volt, hogy a budai kormány a törökökkel még fennálló fegyverszünet daczára, attól tartott, hogy ezekkel épen a székelyek szomszédságában fog Oláhország miatt háboruba elegyedni, s ez esetben kiváló szükség lett volna e vitéz nép karjára és kardjára. Radul oláh vajda ezen évnek mindjárt kezdetén megfordult Budán s egészen a magyar kormány hűbéresének vallá magát. Szivélyes viszonya volt Bakácssal, Szentgyörgyivel s a legfőbb urakkal és gazdag ajándékokkal tért haza sőt jószágát Erdélyben a Tarcsaitól visszaváltott Algyogyot nyerte. De otthon csakhamar azután meghalt. Minthogy a magyar kormányra nézve nem volt közömbös, hogy kilegyen utódjává, Somi Józsa temesi ispán már marcius elején, midőn t. i. a király a vajdának még csak betegségéről értesült, parancsot kapott hogy rögtön a Barcza-

*) A székely nemzet constitutiói Pest 1818. 33 l.

**) Schuller Urkundenbuch II. 190. és Eder Felmerhez 175. l.

ságba menjen sergével s mihelyt Radul meghalt, nyomuljon Havasalfödjére. De a vajda csakhamar meghalt és Somi bár megjelent a Bárczaságon, de későn. Kapott ugyan Ulászlótól újabb rendeletet, hogy most már haladéktalanul nyomuljon be, és a Radul fiát Czipellest, mint a koronához hű bojárok jelöltjét, ki ez időben Szapolyai Jánosnál tartzkodott, ültesse be, azonban a törökök megelőzték és Michnet, a magyarországi Oláh család rokonát tették vajdává. A végrehajtott tény után a magyar kormány nem akart a törökkel háborút kezdeni, sőt eddigi politikájához hiven igyekezett hűbéri jogait az új vajdával is elismertetni. Ez sikerült is, de a szigorú Michnét két év múlva, bojárjai támadására elűzték a törökök, és ő Szebenbe menekült. De még ezen 1410-ik évben, nem sokkal utóbb, itt e városban Jaksich Demeter a Czipelles fiával s egy más bojárral egyesülve, nyílt helyen, midőn templomból Oláhval és Horváthtal vendégségre menne, orozva meggyilkolta őt. A tény miatt haragra lobbant szebeni polgárság a gyilkosokat felkonczolta, Péter vajda pedig a lakosokat, mint egy gyalázatos büntetnek s a menedékjog megsértésének boszulóit felmentette. A király özvegyét s fiát pártfogásába vette s 1510 maj. 15-éről oltalmazásukat a szebeni tanácsnak meghagyta *).

X.

Ez időben, 1510 végén vagy 1511 első havában az erdélyi vajdaság az alig 24-éves Zápolya Jánosra bízott, ki, mondhatni, mint gyermek több megyének főispánja volt, s alig serdült fel, már is a magyar király leányának keze után járt. Pedig atyja István közép birtoku magyar nemesből lett Magyarország egyik első olygarchájjává s. leggazdagabb birtokosává, egy tescheni her-

*) Engel Nebenländer IV. 191 köv. II. négy e tárgyra vonatkozó okmányt közöl.

czegnő férjévé és nádorrá. Emelkedését eszének és vitézségének köszönhette ugyan, azonban a magasabb államférfíui tulajdonokat Mátyás iskolájában szerezte meg. De azt mit itt tanult, Mátyás halála után roszt használta: senki nálánál jobban nem törekedett a nagy király intézkedéseit halomra dönteni. Midőn meghalt, fia János 14 éves volt, gyermek még ugyan, de az akkori idők szokása szerint elég nagy arra, hogy a pártok küzdelmeibe bevonassék. A nemesség nevezetes része már ekkorra ellenzékké alakult, néhány előkelő csatlakozott hozzájuk s minthogy az özvegy herczegnét nemcsak magas miveltségű, de éleseszű hölgynek ismerék, körüle csoportosultak ők a Zápolya-ház barátai.

A magyar közélet ezen palaestrájában, a hazafias ellenzék között, beavatva terveikbe, részt véve küzdelmeikben, nevedett fel János. S mind ennek befolyása volt egész életére. A gyermek már családját egy párt élén látta, s ha igaz az, hogy anyja naponként imádkozott, hogy érje meg fia megkoronáztatását, neki már akkor éreznie kellett, hogy azzal bizonyos missio fog összekötve lenni. Mátyást is anyja és a hazafias ellenzék léptette fel, de egész nagyságát annak köszönheté, hogy a hazafipártra támaszkodott. S midőn most ő jutott e pártnak élére, nem vont-e önkénytesen párvonalt az akkori viszonyokkal? nem lett mintegy életfeladata eldöntve? s nem érezte erejét egész nagyságában, midőn látta, hogy ennek befolyása a még alig 24 éves ifjut az ország egyik cardinalis hivatalával ruházta fel? De maga a vajdaság is az ő kezében kétszeresen fontossá lett. Egy külön ország, melynek erejével rendelkezik, s melynek harczosai 72 vár fegyvereseivel csatlakoznak, együtt megdöböntő erővé nőtte ki magát, s valószínűvé és sok esetben kétségtelenné tette diadalát a pártnak, mely mögött állt. Mert már ő is, mint két elődje, osztatlanul birta hivatalát, huzta jövedelmeit s hadügyi tekintetben mindhárom nemzet felett állt. Nem csoda, ha bájairól híres nővérét lengyel király vette el.

Ellenében Bakács Tamás hasonlóan Erdélyből igyekezett új erőt toborzani, főként roppant pazarlásaihoz, mely arányt tartott nagyravágyásával. A milkovi püspökség, Sigmond helyreállítási törekvései dacára, teljesen csak pusztá czimmé olvadt le, mióta főként a moldvai s havasalföldi oláhoknak megtérítésére a török előnyomulása következtében minden remény elveszett. Volt ugyan ez időben is czimzetes milkovi püspök, de Bakács kivitte hogy ez egy másik püspökséget nyert, s azt Julius pápa által magára ruháztatta (1512). Bakács itt nem czim s nem is jövő remények után sovárgott. Czimnek a bibornoki és már megnyert primási mellett szerény volt ez, s reményei másfelé vonzották. A szebeni és brassai dekánusok, azóta hogy az erdélyi püspök alól kivétettek, függetlenek voltak a püspököktől s csak egyházi tekintetben tartoztak az esztergomi érsekség alá. Valaha ezek a milkovi püspökségnek voltak részei, s ezen jogon kérte maga számára mint a milkovi egyházhoz vagy annak püspöki asztalához tartozókat Bakács. Julius pápa adománya hát nem kevesebbet tett, mint hogy a szász egyházak gazdag dézmáikkal Bakács érseknek fognak jövedelmezni. De minthogy nem hitte hogy ezek önnállóságukat könnyűszerrel feladják, ugyanezen év dec. 27-én egy más engedélylevelet eszközölt ki a pápától, mely az esztergomi érsekség minden jogait rájuk is kiterjeszti. Nem is csalatkozott. Már az első adománylevel ellen tiltakoztak a szászok, s ügyüket 1513-ban Ulászló elibe vitték, ki az egész dolgot jogai-val összeütközőnek találván, beleegyezését megtagadta. Mindamellettt hogy Juliusnak nem sokára bekövetkezett halála után, ennek utóda X. Leo megújítja az adományt, a szászok folytatták ellenállásukat, az ügy sok részben elkeseredetté lett, s egy milkovi püspöknek 1518-ban történt kinevezése sem hozott létre teljes kienegesztelődést *).

*) Az ide vonatkozó okmányokat kiadta Pray Hierarchiaja I. végén s Benkő Milcovia I. 169–227 ll.

Bakács még a per folyama alatt visszatért Rómából, hol oly mesés fényüzést fejtett ki, s reményében oly keserűn csalatkozott. Nagyravágyó törekvéseinek más irányt adott, más munkatért keresett. Ha nem lehetett a keresztyén világ fejévé, annak kardjává szándékozott lenni. A törökök ellen intézendő közös vállalat eszméje sokáig lelkesíté Európa népeit, de Európa fejedelmeit, összehozni soha sem bírta. Már régóta senki sem gondolt rá. Most Bakács Európa összes északkeleti népeit akarta összehozni s e célból pápai legatussá nevezette ki magát e világrészre, ellátván magát pápai engedélylyel kereszteshad hirdetésére.

Daczára hogy az új török szultánnal Szelimmal három évre már fegyverszünet volt kötve, nem gátolta meg a kormánytanács annak kihirdetését, mely oly egyszerre oly erősen felkorbácsolt minden szenvedélyt. Kilencznapal a kihirdetés után 1514 april. 25-én a pápai legatus Várdai Ferencz erdélyi püspöknek levelet irt, mely kötelességévé teszi a kereszteshad kihirdetését Erdélyben, s minden lehető ellenállókat előre is pártütőknek bélyegez. Már nevezett is ki az érsek Erdélyre nézve biztosokat s ezek vezetését és az ügynek szervezését itt a püspökre bizta.

Tudjuk hogy a kereszteshad pórlázadássá fajult. Egy századnegyed óta elnyomatás volt a pór sorsa, és sérelem sérelemre gyült. Igazságot sehol sem talált s törvény számára nem létezett. A mit felkorbácsolt szenvedély, lángra gyújtott boszuvágy, borzadalmas megtorlás útján visszafizethetett: a kegyetlenkedés és kínzás keresett nemeivel vette foganatba. Nem kimélt semmit, nem ismert semmi határt. Mátyás reformjainak megbuktatása rettenetesen boszulta meg magát az irtó háboruban, mely a nemesség ellen kezdetett, s mely a pórok felülkerekedését s azzal az ország alapjainak megváltoztatását tűzte ki célul.

A lázadásnak Erdély adott vezért a székely születésű Dózsa Györgyben, ki kétségtelenül vitéz katona

és tehetséges demagog volt, s még némely alsóbb foku hadvezéri tulajdonokkal is birt. De leveretése is Erdélyből jött ki, melynek vajdája Zápolya jobbadán erdélyi-hadakkal semmisítette meg azt. A mozgalom már átcsapott ez országba is: de nem birt oly veszélyes alakkal, mint a magyarországi s Zápolya biztosan számított akkor, midőn a kutforrás ellen ment, melyből indult ki az és vette táplálékát. A hadműködés vezetését itt Tornay Jánosra bízta, s maga hadait átvitte a Vaskapun.

Míg Tornay készülődött, azalatt az erdélyi keresztetek dultak, raboltak, kizsákmányolták s felégették a valkai, toroczkai várakat, csanádi kastélyt s az uri lakokat, a hol csak szerét tehették. Nehány főur hozzájuk csatlakozott, vezérökké egy barát lett, s most még nagyobb vállalatra is képesnek érezték magokat. Épen azon czéllal, melylyel Dózsa Temesvárt ostromlá, ezek a nyár folytán Kolosvár alá mentek, roppant tömegben táborba szálltak. Felszólíták a várost, hogy bocsássa be a hadat s csatlakozzék velök. A városiaknak erre nem volt semmi kedvök, de minthogy tartottak a megrohanástól, a tanács a keresztetek kapitányát csekély kísérettel bebocsátotta. Ezek azonban felkutatták a nemeseknek e városban elrejtett vagyonát s lefoglalták minden ellenállás nélkül, minthogy a pórnépet itt is sikerült fölkelteni.

Ezalatt – ez már ősz kezdetén volt – az erdélyi hadak azon része, mely nem követte Zápolyát temesvári táborába, a nyugton maradt székelység Barlabási Lenárt vezérlete alatt és a szászság az e perczben földönfutó nemesekkel egyesült s a lázzadóknak kolosvári hada ellen ment. A keresztet had kétségbeesetten védte magát Zápolya megbízottja Tornay János ellen, kivel a Drágfi János és Bánfi János csapatai is egyesültek, de megveretett, s sorsa ez ütközetben eldőlt. A kolosváriak a városban levő kurucz-kapitányt 22 társával, s továbbá magok sorai közül is azokat, kik a kuruczokkal tartottak, kiadták Tornaynak, ki ezeket a többi elfogot-

takkal együtt kivégeztette *). Büntetése a fülkelteknek mindenütt egyforma kegyetlenséggel hajtatott végre, a vezér-barátot Zápolya Kolosvártt süttette meg, s a jobbágyság sorsa mindenütt egyaránt elnyomottá lett szabad költözködésök teljes elvesztése miatt.

Zápolya hatalmának és befolyásának tetőpontján állott. Míg a király a dulások egész folyama alatt egy tétlen néző szerepét játszta, a haza megmentetését egyenesen annak köszönheté, kit a nemzeti párt a maga vezérének tartott. A párhuzam köztök ennek már is nagy népszerűségét emelé, miből a megyék ovatiói épen nem csináltak titkot. Sőt Zápolyának leghatalmasabb ellensége Báthory is lekötelezettjévé lett, s az ezzel kötött barátság a két hatalmas pártnak kiengesztelését valószínűvé tette. Szin volt az egész. Egy politikai ellenség semmit sem bocsát meg oly kevéssé, semmit sem tūr oly nehezen, mint a leköteleztetést, és semmitől sem igyekszik annyira szabadulni, mint a hála kötelékétől, melyet kétszeresen lealazónak tart. De a mennyivel kevesbbé lehetett azt e perczben kimutatni, annyival élesebben tört ki utóbb. A mi most történt, az Zápolyának s a nemzeti pártnak kedvezett. Nyilvánvalóvá lett, hogy a küzdelem az urak reactiója ellen jogosolt, s a forradalom az anarchia megszüntetésére üdvössé válhat. Az ezen év végén tartott országgyűlés végzései, s Verbőczynek törvénynyé lett nevezetes munkája, a Hármaskönyv, befolyt a kisebb nemesség politikai jogkörének szélesítésére.

De Zápolya a középnemesség vezére, a székelyek közt nem volt népszerű ember. Gyaníthatólag kiváltságaik egyike másika ellen tört, mikre mindig oly féltékeny volt a nemzet. Nehány évvel a parasztlázadás után fegyvert fogtak ellene, néhányat emberei közül felkon-

*) Nagyajtai Kovács István derék értekezése Akad. Évk-VIII. k. 11. l. s oklevelek 20–23. ll. Taurinus Stauromachiája Engelnél Monumenta 177. s köv. ll. Verancsics munkái II. 10. l.

czoltak, s csakhamar oly erőre kaptak, hogy magának Zápolyának kelle Budáról ellenök menni. Egy véres ütközetben Darócz és Szent-Pál közt leverte őket, s országukat – mint magok hívták földjüket – rabolta, pusztította, a lázadás fejeit pedig kivégeztette. Midőn azonban a mozgalom lassan csendesült volna, még szigorubbá tette a megfégkezés rendszabályait. Lefoglalta a kiválóbb zendülők jószágait s ellenére a székely jognak s fennálló törvényeknek, mely az örökösök megfosztatását nem tűrte – azokat másoknak adományozta*).

Hogy vajdaságában béke és nyugalom uralkodjék, azt a moldvai és oláhországi viszonyok s a törököknek e tartományokra növekedő befolyása is kívánatossá és szükségessé tette. Már nagyon is látható volt, hogy a kapocs, mely e két országot a magyar koronához fűzte, naponként lazul. Ulászló 1510-ben parancsot ad a szászoknak, hogy a tatárok ellen adjanak segílyt Moldvának „mint a magyar korona ágának”, 1511-ben pedig, midőn a tatárok Moldvát fenyegették, a határőröket ülteté fel, hogy Zápolya vezérlete alatt siessenek ez ország segítségére „mint a mely nem függ senkitől mástól mint tőle”, melynek folytán 800 erdélyi be is ment. Pedig még ekkor is osztozott a főhűbéruraságban Lengyelországgal, néhány évvel utóbb Törökországgal, sőt ez volt a valódi hűbérur, s a másik kettő még egy tizedig csak névleges.

Erősebb volt a küzdés Oláhországban a hűbérura-

*) Mikor történt e lázadás? nehéz meghatározni, s ugy látszik, többször ismétlődött. Miles Würgegele 11-ik l. Sigler a Bél Adparatusa I. k. Fuchs Chroniconja I. k. 1518-ra, Brutus Históriaja V. könyvében (kiadta Eder Felmerhez 188) 1519-re, a brassai feliratok 1521-re teszik. A jószágelkobzások ezen utolsó évben történtek. A forradalmat Oláh is említi Attilájában II. könyv XVIII. fejezet, de év nélkül. Eder az 1519-ik évet fogadja el, bár a többi adatok mellett is elfogadható okok harcolnak. Az hogy a jószágelkobzás 1521-ben történt, annyit mindenesetre bizonyít, hogy ha 1519-ben tört is ki a mozgalom, a szigorú rendszabályok még 1521-ben is szükségesek voltak.

ság felett. Zápolya épen akkor lett erdélyi vajdává, midőn Wladucet a török oláh hospodárrá tette, s e körülményt ő saját kitüntetésére igen alkalmasnak látta. De az Oláhországba küldött erdélyi hadak megverettek, azonban Wladuce bojárjaival hűséget fogadott Ulászlónak azért, mert őt megerősíté s a közvélemény ez eredményt Zápolyának tulajdonítá, kinek az 1512-iki Szörényi beütés már némi katonai tekintélyt is adott.

De Wladuce csakhamar 1512-ben meggyilkoltatott s helyét a törökök Nagullal töltötték be. Ezen ember már adófizetője volt Szelimnek, de a magyar királyt is hűbérurának ismerte el. Utódjává kis koru fiát Theodosiust tűzte ki (1521), midőn pedig néhány bojár ennek megbuktatására serget gyűjtött, Lajos király megbizta Zápolyát, hogy Theodosiusnak segítséget vigyen. Az ellenvajda a törökökhöz fordult s Mohamed bég felhasználta ez alkalmat, Oláhország elfoglalására s a hospodárságot magára ruháztatni kérte. A vad és szenvedélyes Szelim nem késett volna megadni a kívánt czimet, de utódja Szolimán sokkal tisztábban látta a viszonyokat, hogysen uralkodása első évében ily kétes és nagy ingerültséget támasztható lépésre határozta volna magát. Nem adta meg az engedélyt, de Mohammedet sem tiltá le.

E közben Belgrád elesett s a török hódítás uj korszakába lépett. A vártól nem volt messze sem a nádor Báthory, sem a vajda Zápolya, de segílyt egyik sem vitt. Ez már Lippáig ért, midőn a hirre hogy egy török portyázó csapat Erdély széleit pusztítja, egy másik pedig Mohammed bég alatt Oláhországba nyomult, hol a bojárok uj hospodárt választottak, visszafordult. A török pusztítás még 1522 elején is tartott, midőn Lajos febr. 22-éről biztosítá a szászokat, hogy a vajdát segítségökre küldi. Valóban a török csapatok Erdélyből visszavonultak s Zápolya beütött Oláhországba, magával vitte az uj vajdát Radult, ki Mohammed bég elől Erdélybe menekült. Zápolya egy reggeltől estig tartó viadalban leverte Mohammed béget, Radul pedig kivégeztette azon török hi-

vatalnokokat, kiket Mohammed új szándzsákságába beállított. Lajos király tetszését nyilvánítja a vállalat felett, de alig hogy Zápolya hazatért, Mohammed megint elfoglalta Oláhországot s Radul megint Erdélybe menekült, hol Zápolya közbenjárására Alvinczet és Borbereket nyerte, ő pedig Zápolyát egy oláhországi várral (Povayer) ajándékozta meg. Zápolya most 30,000 emberrel nyomult Oláhországba s a bég el is vonult előle. „De hasztalan” – mondja a Leibitzi krónika. Radul Zápolya visszavonulása után érezve, hogy többé nem fogja magát fenntarthatni, török pártfogás keresése végett Konstantinápolyba utazott – vesztére, mert itt fogságba vetették. Utána egy év alatt két vajda öletett meg s ekkor ő visszanyerte székét. Most már 1524-ben Zápolya mint ellensége nyomult be, s kényszeríté a magyar korona iránt tartozó hűségét elismerni *).

De minő gyakorlati értelme volt ezen hűségi eskünek? Valóban már semmi. Maga Lajos király mondja egy okmányában, hogy „a törökök tartományunkat Havasalföldét már meghódították**)”. Naponként több tért foglaltak ezek, míg nem a mohácsi vészszel a magyar haza ügyeibe döntő befolyást nyertek. Az erdélyi vajdának viszonya a királyhoz s az olygarcha-párthoz e csapást megelőző időkből fontos és sokaknak – bár túlzott – véleménye szerint döntő.

Zápolya előtt, czélzataiban, cselekvéseiben, sokszor és sokfélekép Mátyás király példája lebegett. A két párt, mely a mohácsi vész után két királyválasztási tényben érvényesíté intencióit, nagyon régi keletű volt. Most más volt neve mint ekkor: s az olygarchia és köznemesség pártja aligha egész hiven jellemzi azt. A Hunyadiak előtt az egyik Magyarországnak a cseh király-

*) Engel Nebenländer IV. és V. köteteiben közölt okmányokkal és e tárgyra vonatkozó feljegyzésekkel terjedelmesen tárgyalja e dolgokat. V. ö. Pray Epistolae Procerum I. k. 160. l.

**) Eder Felmerhez 187. Ez okmányban a szebenieknek pénzverési jog adatik.

sággal s osztrák herczegségekkel egyesülését tervezte, tehát németnek, – a haza önállóságát kívánta a másik, tehát hazainak mondható. Mátyás király szétrebbenté az elsőt, s embereit megnyerte vagy semmivé tette. Már hinni lehetne, hogy nem is létezik. De Mátyás halála után fölelevenedik, szervezi magát s erőre kap. Sőt az udvart is megnyerte. Ez volt az igazi ok, miért nem nyerhette el Zápolya a királyleány kezét.

Ha e párt oly nyilvánóságosan nem tör a haza érdekei ellen, ha ildomos és hatalmas emberekhez illőleg nem mellőzi a nemzetet, nem akarja semmivé tenni a közép nemességet, ha csak kevésbé is áldozni kész ropant vagyonából, mely az ország vagyonának legalább felét képviselte, ha pár év alatt nem mutatta volna ki, hogy a haza hatalmát fenntartani képtelen, uralkodni nem tud, s az ország sülyedésében főtényező: bizonynyal a köznemesség nem sorakozik oly heves ellenzékké s nem teszi a küzdelmet oly élethalálharczczá. Így e küzds sok tekintetben az idők követelése volt. Mátyás intézvényei ellen az olygarchák küzdöttek, kik nehézkedési pontjukat a német udvarnál keresték. Diadaluk visszaesés a nemzet életében, s a beállott sülyedésnek részvétet kelle kelteni a megtámadott, letiprott eszmék iránt. A nemesség pártja kezébe ragadta, a reformok zászlóját, maga akarta eszközölni az ország ujjá-teremtését, mégpedig egészen önmagából indulva ki. De épen oly meggondolatlanul rohant elé, mint a másik hátra.

Sok függött a vezértől, ki, mint tudjuk, Zápolya János volt. Salamon Zápolyát ildomos és koczkáztatni nem szerető embernek festi. Az állítás uj, meglepő, s a ki a rákosi gyülések történetét olvassa, merésznek fogja tartani. Pedig Salamonnak igaza van. E két gyülésen az ellenzéki működés tetőpontját érte el s diadalra is jutott. Mind az, mi azokon történt, forradalmi szint visel magán. Mindkettő czélzatai szerint átalakítja az ország kormányát, s e felett az első egy főtörvényszéki ítéletet változtat meg, és az Ujlaky-féle jószágokat, melyeket

ez a fiscusnak ítelt, a Zápolyáknak adja, a másik pedig nádort tesz le, s a nádori széket egy középrangu nemésre ruházza, ki új ember, soraikból nőtte ki magát, s bár az ország legjelesebb szónoka, legnagyobb törvénytudója volt, semmi olyan kellékkel nem bírt, mik Magyarország nádorában mulhatlanul megkivántattak, Ime Zápolya nem azért mozditja el az ország első hivatalnokát, hogy helyét maga foglalja el, neki elég volt, ha lehivebb emberének engedi át a tért, ki eddig legbuzgóbb agitatora volt s ki itt vezetését nem fogja nélkülözhetni. Soha nem történt hasonló eset Árpád birodalmában s következményei előre kiszámíthatatlanok voltak. Zápolya elég ildomos vala a nemességet e ténnyel még jobban lekötelezni s elegendő belátással birt nem tenni ki személyét annyira, mely könnyen azzal végződhetett volna, hogy pártja előtt ő is lehetetlenné legyen. S hogy helyesen cselekedett, azt a következmény megmutatta.

A forradalom csakhamar más fordulatot vett. A megtörténtek ellen a kalandosok társulata oly reactiót képezett, mely Verböczy letételét s Báthory visszahelyezését keresztülvitte. De Zápolya személyileg pártja előtt semmit sem vesztett, habár ellenségei épen az ő megbuktatását tüzték ki legközelebbi célul. Zápolya ekkor Erdélyben volt, s ez magyarázza meg leginkább a kalandosok könnyü diadalát, kik most már egyenesen azon munkáltak, hogy őt vajdaságából kiforgassák. Előkészület volt erre, hogy török czimborasággal vádolták, – hir, melyet minden képtelensége mellett is ellenségei felkaptak.

Ekkor jött a hir, hogy Szolimán támadni készül. Maga a király ugyan mindenfelé irt segélyért s Moldvába Batthyáni Orbánt küldé – de mind ez keveset használt. Soha kormány hitványságát, tehetetlenségét jobban ki nem mutatta, mint ekkor az újra diadalra jutott párt. Az a kölcsönös óvás, melyet a király és rendek tettek, s melylyel a haza bukását előre is egyik a

másikra akarta háritani, mutatta, hogy ezek miatt ugyan elveszhet a haza. Ha még van valahol elem, mely azt megmentheti, az ugyan nincs az ő táborukban, keressék azok közt, kikre törnek. Épen ily nyomoruk voltak intézkedéseik is. Meghívták ugyan Zápolyát a kormánytanácsba, de hogy fővezérré tegyék, az perczre sem jutott eszökbe, sőt egymással ellenkező utasításokkal, rendeletekkel fáraszták. Először Budára hívták, azután parancsolák, törjön Oláhországba s az oláh és moldvai vajdákkal egyesülve támadja meg a szultánt, végre az utolsó perczben a király elindulása után újra Budára rendelék.

És e párt ingadozó bizonytalan rendszabályainak egész ellentétét képezé Zápolya erélye s ügyessége, melylyel Erdély hadi erejét készíté. Mindjárt tavasz kezdetén, midőn még a budai kormánynak sejtelve sem volt a közelgő veszélyről, a vajda már készült. Április elején Enyeden országgyűlést tartott, melyben a nemesek és szászok vettek részt. Ezen egyetemes fölkelést rendeltek el: minden egyházi és világi harczképes ember személyesen jelenjen meg. A világiak közül csak a háztűz védelmére szükségesek maradnak otthon, az egyháziak közül minden két faluban egy pap. A többiek felülni tartoznak mindnyájan. Rögtön gyűlés után e végzések értelmében, ápril 17-éről körlevelet bocsátott szét a vajda, hogy a meghatározandó napon mindenki készen legyen. Azután az enyedi hadügyi szabályzatot az ápril 27-ére hirdetett rákosi gyűlés elébe terjeszté, hol is annak felolvasását (artic. XII) s megerősítését elrendelék. Ez volt az egyetlen kedvezmény, mit Zápolya diadalra jutott ellenségeitől nyert, kik a torzsalkodással még azután sem hagytak fel.

Bármily világosan látta Zápolya e párt célzatait, melyeket a gyűlésről Erdélybe hozzá menekült Verbőczy, mint annak első áldozata, eléggé híven festhetett, most nem volt ideje részt venni az udvari és kormányzati ármányokban. A szultán elindulása jeladásul szolgált, hogy ő is szervezze sergeit, s e célból mindhárom

nemzettel külön gyűléseket tartatott. A táborozás ideje négy hónapra lön szabva, ennyi időre tartozott mindenki zsolddal s a szükségeseikkel ellátni magát. A levél keltétől számított 10 nap alatt tartozott mindenki Kolosvárt megjelenni*). S így lön, hogy 40,000 ember s azok közt 5000 szász gyűlt táborába.

E készülődései közt találták Zápolyát a sok egymással ellenkező rendeletek. Az utolsót fogadta meg, elindult, hogy a királyi sereghez csatlakozzék, mert az oláh hospodárral különben sem egyesülhetett volna, ennek fia már kezes levén Szolimán táborában. Nem a vajdán mult, hogy sergeit nem csatolhatta a királyéhoz. Ő intette követei által a királyt, hogy maradjon vesztég Budán s Statileot, Lajos hozzá küldött biztosát is azon utasítással ereszté vissza, hogy legalább várja be seregeit. Nem rajta mult, hogy nem érkezhetett meg a maga idejében, ő eléggé korán elindult s Szegedig érkezett. Sem tanácsát nem fogadták meg, sem őt magát nem várták be, pedig ő volt az egyetlen ember, ki a közelgő veszélylyel szemben higgadt maradt. A vád, hogy a mohácsi vértanuk vére az ő fejére hull, épen oly méltatlan, mint aljas. Három hónappal elébb készül mint a budai kormány s oly erélylyel, mely valóban arányban állott a veszély nagyságával. Az ő tanácsai voltak legjobbak, az ő serge legépebb. Egyetlen adat sincs, mely azt mutatná, hogy pártja buktatóin boszut akar állani, ellenkezőleg mindenben rendelkezésök alá adja magát. A király nevében és parancsával tesz mindent és soha perczig sem gondolt engedetlenségre. Ambitiója kihaltnak látszik a közös veszély irányában, s ellenfeleinek még gyanúra sem ad okot. Ezek dühe is csillapultnak látszik, s Tomory mellé – a vajda és Frangepán megérkeztéig – Zápolya Györgyöt rendelik. Még ekkor sem várták be a vajdát, pedig ez már Szegednél táborozott.

*) Az első rendeletet közölte Seivert, Windisch Magazin IV. 190. l. a másodikat gr. Kemény Jos. Árpádia III. k. 61. l. Ez utóbbi kelt in profesto ad vincula beati Petri Ap.

A magyar sereg Mohácsnál semmivé tétetett páratlan vitézsége daczára. Sok jeles ember ott lelte halálát, soktörpe államférfi megmutatta, hogy legalább küzdeni és meghalni tud. Kétséget sem szenved, hogy a vajda korán értesült a kettős szerencsétlenségtől, mely őt érte, hogy t. i. testvére a mohácsi vértanúkkal egy sirban fekszik. Szokott ovatosságát és higgadtságát ekkor sem veszte el. A budaiak várták, hogy fölmentésökre fog sietni – de ő nem hajlandó egy diadalmármoros hadat megtámadni, s óvakodott, sergét egy aránytalan ütközet kockájára kitenni. Tudta, hogy mig az ép és együtt áll, Szolimán ellen is tartalék. S e támaszszal, ugy hívé, a haza meg lesz menthető.

XI.

III. Endre halálától Zápolya János királylyá választásig a vajdai hivatal, vagy méltóság, ha ugy tetszik, mert volóban mindakettő volt, sok változáson ment át, de a korszaknak elején és végén jelentékenységére nézve feltűnően egyenlőnek fogjuk találni. László a két első királytól épen nem függött, s a harmadiknak le kellett hogy verje. Zápolyát is kevésbé korlátolta a budai államtanács s ez kevéssel azelőtt, hogy a vajda királylyá lett, azon törte fejét, hogyan foszthatja meg legkönnyebben hivatalától? Csak a végczél volt más a két embernél, az első el akart szakadni, vagy legroszabb esetben hűbéres herczegséggé kívánta Erdélyt alakítani, a másikonak vég gondolata a magyar királyi trón volt. De mindkét ember a hatalomnak azon teljességét, melyet élvezte, egyforma körülményeknek köszönheté: az anarchiának, mely az ország belsejében dult, s a királyok tehetetlenségének. És mégis minő feltűnő különbség az idők között, mi más szinezetű a zavar, mely Ottot és Venczelt megbuktatá s a pártvillongás, mely Zápolya céljainak szolgált? Pedig a dolog László alatt azzal kez-

dődött, mivel Zápolya alatt végződött: az nem akart társat ismerni, ennek nem mertek társat adni*).

László leveretésétől az utolsó anarchiáig nem volt eset, hogy hosszabb ideig csak egy vajda ült volna székeben. Mindenik király egyenlően fontos állomásnak tekintette, megbízható tapasztalt emberekkel töltötte be, de az előzményekből már tanult annyit, hogy kétónél kevesebbre nem bizta. Sőt, ritkán bár, hárommal négygyel is találkozunk egyszerre s néha a lelépett vajda megtartja mint czimet. Aztán nem is volt halálíg tartó hivatal. Gyakran és tervszerűen változtatták. A fölemelés mindig bizalom jele, az elmozdítás soha sem szégyen, talán a zendülő Szentgyörgyiét s társaiét kivéve, kiknek ez volt büntetése. Egy eset van, hogy vajda tizedeken át, fölemeltetésétől királya haláláig, birta székét: Tamás, Robert Károly alatt, de társai ennek is változtak. E kitűnő férfiú sok tapintattal tudta királya terveit, intézvényeit létesíteni s azon körülmény, hogy az országot reorganizálni kellett, a viszonyok részletes ismeretétette kívánatossá, mert a vajdának a szervezet végrehajtásában urával lépést kelle tartani.

Ugy látszik, Zsigmond koráig egyik vajda némi elsőséggel birt társa felett: legalább a szolnoki ispán czimét ez ideig csak egy viselte, melylyel tetemes jövedelem volt összecsatolva, de Zsigmond már megosztá az ispánság jövedelmét a két vajda közt, mi hatáskörük egyformásítására mutat. A három nemzet uniójának is volt befolyása a vajdai hivatalra. Ennek megtörténte előtt kivételes eset, hogy vajda székely vagy szász ispán legyen, azután lassanként rendszerre válik s végre a vajda már hivatalánál fogva egyszersmind székely

*) Benkő Transilvaniájában és Kósa „De Administratione” – című munkájában a vajdai sorozatban 1518-ból Zápolya társául Ujlaki Lőrinczet említik. Minő alapon? nem tudom. Annyi bizonyos, hogy a tolnai végzéseket 1518-ból mint vajda csak Zápolya írja alá. Ujlaki neve is ott áll – de csak mint herczegé. L. Kovácsics Supplementum II. k. 417. l.

ispán is – szász ispán nem, a nemzet kiváltságos állásánál fogva, de hadászati tekintetben a szászságnak is ő a vezére. Mátyás alatt azonban a vajdák megszűnnek a szolnoki ispán címét viselni. De ez sem befolyásukból, sem jövedelmökből nem vont le semmit s az 1495-iki állambevételek közt ott találjuk, hogy Drágfy Közép-Szolnokmegyéből erdélyi vajdai fizetésében kap 804 frtot, mi arra mutat, hogy e megye uradalmi neki adóztak. Végre a vajdaság minden törvény nélkül, tényleg, egyedül az események hatalma következtében egy ember kezébe jut, anélkül, hogy ez a későbbi időre nézve is irányadó maradt volna. Báthory Mátyás uralkodása vége felé, másodmagával Gerébbel együtt birja a vajdaságot – de csak kezdetben. Utóbb egyedül marad. Miután elmozdított, utódja Drágfi Losonczival együtt lesz vajdává, de ez utóbbi felmentése után János királyig e hivatalt egy ember viseli.

A vajdai hivatalnak illetően átalakulásai mellett is a vajda hatásköre semmit sem változott: ugyanaz maradt, minek az Árpádok uralkodása alatt már láttunk. Még azon meglepő törvénynek is, melylyel az 1502-iki végzések sorában (art. VIII.) találkozunk, hogy vajda csak magyar lehet, nincs ide vonatkozó értelme. Hisz az egész lefolyt fél ezred alatt példa sem volt ellenkezőre s a rendeknek okuk sem volt tartani, hogy az eléfordulhasson. Erdély e törvényben csak azért szerepel, mert végvidéknek tekintették, s e törvény az összes végvidékekre lőn alkalmazva. S épen ebben állott az ország élére állított főhivatalnak fontossága s gazdag ellátásának megfejtését is ebben találjuk.

Ha e törvény nem hozatott volna is, sőt ha a kétségnek még némi nyomát hagyná is fenn, világosan mutatják azon pénzügyi számadások, melyek a XV-ik század végéről s a XVI-ik elejéről fennmaradtak. 1486-an kezdve több lőn már közzé téve, melyekben az elhelyezés rendje szerint a határőrsegek élén fordul elő, de legvilágosabb maga az 1486-iki, hol egyenesen végvi-

déknek iratik Temesmegyével, Horvátországgal s a bánóságokkal*). A vajda tetemes fizetését s gazdag ellátását is épen e körülmény magyarázza ki, mert minden magyarországi hivatalnok közt ő volt legjobban dotalva. Fizetése a fenn irt egész időszakban 9000 frt készpénz – kapja az erdélyi huszadból és szebeni pénzverdeből – és 3,000 frt értékben só, tehát két annyi mint a nádoré s két ezer frttal több mint a horvát báné. Ezenkívül Szolnok jövedelme, a törvénykezési díjak és mint rendkívüli a székelyek ökörsütéséből 200 db. Végül neki jövedelmeztek bizonyos uradalmak, melyekkel mindig bizonyos várak fenntartási kötelessége járt, de a melyek koronként változtak. Hogy korábban készpénz fizetése mennyi volt? azt semmi, eddigelé nyilvánosságra hozott adat sem illusztrálja, de arányban állott ezzel: az kétségtelen, mert sem kötelességei sem hivatása nem változtak**).

*) L. Kovácsics Supplementum III. k. 310. l. E kötetben még több számadási könyv is látott világot, melyek csak a banderiumok s végvidékek költségeire vonatkoznak. Teljes pénzügyi regestrumot Engel adott a Nebenländer I. k. forrásaiban s egy kiadási könyvet Monumentáiban. Egy kimutatást Pray is tett közzé Epist. Proc. II. 224.

**) L. a fennebbi számadásokat Nebenl. I. 129. Suppl. II. 310. Pray Hist. Regum I. k. bevezetés, CXVII. l. idézett okmány. A pénzügyi kezelés módjáról, a kivetés eszközléséről Erdélyben a tizenhatodik század közepéből maradt fenn egy jelentés, mely azonban a régi kezelést írja le a czélból, hogy átalakíttassék. De a vajdai uradalmakról s azok jövedelméről ebben sincs szó: úgy hogy az erdélyi várak kezelési s felszerelési ügyeiről alig tudhatni valamit. Ezen várak koronként változtak: a korszak végén Déva és Görgény 27 falujával, maradtak vajdai kézen, melyek 1453. Hunyadi Jánosnak adományoztattak. E várak közül Déva már egy századdal előbb is volt vajdai uradalom, jelesül 1359-ben: midőn kivüle még négy vár, u. m. Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő tették András vajda uradalmait. L. Cod.D. IX. 3. 131. l. De e négy vár egymásután mind elesik a vajdák kezéről s részben a szomszéd oláh fejdelmek kezébe kerülnek. Mindez arra mutat, hogy a vajdai uradalmakat a király tetszése s a körülmények szerint adományozta. – Az Árpádok korában divatozott fizetés a

De legfontosabb feladata és kötelessége a vajdának a hadügyi volt. Közigazgatási tekintetben a magyar megyéknek s utóbb a székelyeknek élén állott; azon a korszak elején egypárszor ismétlődött kísérlet, hogy a százsokat hatásköre alá vonja, e nemzet szívósságán mindig megbukott, ellenben hadügyi alárendeltségét ez mindig természetesnek találta. Sőt a három nemzet több ízben ismétlődött uniójának egyik legvilágosabb célja a haderőnek közös használata volt. Minthogy az ország nyugalmanak külmeztámadások, belzavarok idején, biztosítása az ő körébe tartozott, ennek összes haderejével is ő rendelkezett.

E haderő, egy Mátyás király korabeli pápai nuntiusnak 1463-iki felszámítása szerint 40,000 ember, s ugyanannyit állít ki a mohácsi vész idején Zápolya. Verancsics valamivel később tizezerrel kevesebbet számolt, de ne feledjük, hogy Mátyás erélyes ember volt s Zápolya tudott fegyelmet tartani, a nuntius pedig a tartományt általában népesnek mondja, s ez még a hanyatlás korában is legtöbb ép erővel rendelkezett. A seregszervezet a három nemzet természete szerint háromféle volt. Egész banderiumot csak a vajda, székely ispán, püspök állítottak ki, fél banderiumot a káptalan. Senki sincs a főurak közt, kinek neve a magyarországi banderialis sorozatban, vagy a törvények kivételében előfordulna – mert ezeknek felültetéséről a vajda gondoskodott. A nemesség katonáskodása a magyarországi szabályzat szerint történt, a mennyiben a tartományi gyűlések ezeket nem változtatták az ország viszonyaihoz. Ezek hadi jelvénye egy sas volt, s sashordozókat az ország előbbkelői közül választottak. Szemlét koronként a vajda tartott, de ez nem volt oly gyakori mint a székelyeknél, hol a lustra vagy seregszemle erős hadi fegyelmet hozott létre, s minthogy éppen azért

tributum vajvodatus e szakaszban nem fordul elő, mi bizonyosága annak, hogy már elévült.

czélszerűnek bizonyult be, Mátyás az országra nagyobb mérvben akarta kiterjeszteni. Kezdetben azonban, hihetőleg hogy ellenszenvet ne keltsen, csak rendkívüli veszély idején mint népfölkelési szabályzatot érvényesíté, s bizonyos hogy utóbb is csak ily esetben használtatott, nem oly rendszeresen, mint a székelyeknél, hol mindenki katona volt. A gyalog és lovas osztályhoz ezek közt egy új, a primori rend járult, s míg azoknak bizonyos száma a következők rendje szerint kelt fel, ezek kisebb nagyobb dandárokot vezettek. Ilyforma kivetés szerint – de megelőző lustra nélkül, s a menyinyiben 1507. divatba jött, saját védelmükre szorított, – mentek a szászok is harczba, még pedig tetemes erővel. A kifejlett községi élet náluk a kivetést könnyüvé tette, mindamellet divatba vették a vajdák, hogy legelőbb őket szólították hadba*), talán mert ők szerették soraikat zsoldosokkal pótlani, szerették magokat megváltani – egy emberért az utolsó időkben 30 fírtot számítottak – s ezt Mátyás annyival inkább megengedte, mert ő állandó serget akart teremteni. E három nemzet mellett az oláhság, nem mint nemzet, hanem mint egyes területeken lakó nagyobb tömeg vett részt a sereg szervezetben. A kik szászok közt laktak, szászokkal, a magyaroknak jobbágyai magyarokkal harczoltak. Külön vannak a kenézek, kik maguk csatlakoztak népeikkel a vajda táborához. Fogaras, Radna, a hunyadi kenézségek tetemes erővel rendelkeztek, kik aztán béke idején sem szívesen tették le fegyvereiket, s rablásaikkal sokszor károkat okoztak. Az ilyen oláh csapatok saját vezéreik alatt még belháborukat is folytattak, összeköttetésben állottak a szomszéd oláh fejedelmekkel, s megszorítás esetében ezekhez menekültek. Királyi

*) Ulászló rendelete 1508-ból: mandamus ut Saxones nostros non prius ad arma consurgere faciatis, quam ceteri Nobiles sive Siculi ad hujusmodi expeditionem proficiscantur. D. Badae in feria 6. Petri et Pauli App.

vagy vajdai adománynyal kezelt váraik voltak tám-fészkeik.

Sokkal nagyobb mérvű volt a haderő, midőn az ellenség az ország határain beütött. Ennek elfordítása végett a szászok kötelessége volt kémeket tartani, de ezek azonkívül is mindenféle összeköttetésben állottak a vajdával, királyi udvarral s rendes tudósításokat küldtek az oláh vajdákról, törökökről. A Mátyás korabeli népfölkelés szabályzatait már ismerjük, de a megrohanás ellen hozott intézkedések korán sem fordíták el a megrohanásokat. Az Árpádfiak alatt a tatárokkal, Zsigmond óta a török portyázókkal csaknem szakadatlanul folytatott küzdelem szükségessé tette, hogy a várak mindig hadi állapotban legyenek. E miatti kiváltságolt helyzete ezeknek rabló-várakat hozott létre – milyen volt Kecsekő. A folytonos kivételes állapotnak kinövése volt ez, mert csak néhány vár állott vajdai s királyi felügyelet alatt s a főurakat sem lehetett gátolni erődök építésében.

Mint hogy a török dúlásoknak leginkább a szászok földje volt kitéve, azonkívül hogy a déli szorosokat őrző Törösvár és Verestorony az ő kezökben volt, még városaik is erődökké lettek. Rendes őrségök, ágyúik, bombáik voltak, melyeket külső háborúkra is elküldöttek a királyi sereghez*). De egész szervezetök hadi vala, fővezérök a bíró, s a tanács tagjai hadnagyok. 1491-ben Brassó védelmi szabályokat tesz közzé az esetre, ha a város ostromlatnék. E szabályok gyaníthatólag a többi szász helységeknél is miutául szolgáltak s példás fegyverről s a városok jó szervezetéről tanuskodnak. Minden polgárnak kötelessége fegyverrel ellátni magát. Minden czéh hittel van kötelezve a város védelmére. Kellő őrsége van a kapuknak s a szöglet-

*) Hunyadiak kora XII. 164. s több helyeken. V. ö. a segesvári 1522-iki városi számadáskönyvvel a szász Archivban új folyam I. 152. l.

tornyoknak egy városi kapitány-tanácsos vagy hadfi vezérlete alatt, s a falak is kellően ellátva őrséggel. Az egész ostrom alatt egyetlen harang szól, s ez is csak az előre meghatározott jeladásokat konghatja. De a falra kitűzött vörös vagy fehér zászlók is támadásról vagy tüzről tesznek tudósítást. A védelem vezetése egészen a bíró terhe. Egy csomó fegyelmi rendszabály a rend fentartását czélozza *).

A mily fontos provinciája volt Magyarországnak Erdély, épen oly nevezetes pénzügyi tekintetéből is. Vagyona főképen só- és ezüstbányáiban állott, de jelentékeny volt aranymosása is, melyek kormánykezelés alatt állottak, de a hiányos kezelés miatt sokféle megcsonkításnak voltak kitéve**), míg az aranybányák magánosok birtokában voltak. És mégis, mindamellett hogy mindahárom nemzet s maga az oláhság is csaknem példátlan adómentességet élvezett, a már egyszer felhozott pápai nuntius az ország egy évi jövedelmét százezer aranyra teszi. Midőn aztán Mátyás az adófizetést szabályozta, évi jövedelme kétségtelenül tetemesen fölhágott. Halála után adórendszere eltöröltetvén, Erdély jövedelme is megcsökkent. Lényegében azonban mit tett ez eltörlés? Valójában nem eltörlés volt ez: a név és lényeg változott. Ezután évről évre szednek subsidiumot, t. i. királyi biztosok mennek a tordai gyűlésre, s ott bizonyos segélypénzt kérnek, mely egy jobbágytól 1 frtnál többre nem ment, de a mely igaztalanul vettetett ki, a leghatalmasabbakat nem terhelte, s 24,000 frtnál többre nem hágott. Az 1494/5-iki számadásiköny az Ulászló alatti gyalázatos gazdálkodást feltűnően illusztrálja. Sűrűen nyomott 24 ivet foglal el, s e két évről a legnagyobb csekélységig mindent felölel. Meglepő bizonyosága az olygarchak elaljasodásának,

*) Közölve az okmány Grundverfassung der Sachsen 2-ik kiadás 49. s köv. ll.

**) A kormány csak ezüstbányákat birt, az offenbányait és radnait. Engel Nebenländer II. k. 6. 7. ll.

kik nem csak szívták, de fecsérelték is az ország véréit, a mellett hogy magok minden pereputyaikkal kivonták magokat a terhek alól. A bevételnek két rovata van: taxák és megyék. Erdély mindkettőben szerepel. A taxa 1494-ből 37,155 frt, 1495-ből csak 1000 frt. A megyék az első évben 17,057 $\frac{1}{2}$ frtot fizettek be, hátramaradt jobbadán zászlósoknál 13,917 frt. Az utóbbi évben fizettek 19,615 $\frac{1}{2}$ frtot hátramaradt 10,965 $\frac{1}{2}$ frt. A 37 ezeret meghaladó taxából 15 ezernél több rendesnek nem vehető: ennyi osztható be az alább elősorolandó jövedelmi forrásokba, a felesleg zsarolásra s az 1494-iki országgyűlés megajánlására esik. Így hát Erdély jövedelmét 35, 36 ezer bevett és 12–14 ezer be nem vett frtra tehetjük *). Összevetve Mátyás uralkodásának kezdetével, legalább 60,000 aranyforint hiány mutatkozik – ennyit Ulászló alatt nem adtak a bányák.

Minő adónemek divatoztak hát Erdélyben? Az Árpádok kihalása óta ez is nagy változásokon ment keresztül, gyökeresen átalakult, habár a három uralkodó és negyedik, némi kiváltságokkal még mindig bíró nemzet szerint négyféle volt. Róbert Károly 1324-iki kiváltságolásáig s fiának a nagy királynak 1366-iki engedményéig az erdélyi és magyarországi megyék közt egyforma adózás létezett – ettől fogva az előbbieket az utóbbi helyen szokásos adókat nem fizették. Mátyás megint egyformává tette, halála után a törvényhozás a régi alapot állítá helyre: de csak a törvényhozás, mert a gyakorlati élet másként alakítá. A régi visszaállított adó a nemesek ötvenede – quinquagesima nobilium – volt, a királyok rendes jövedelme, melyet husvét és pünkösöd közt a nemesek oláhaitól szedtek, kiszolgáltatásokra a király a nemeseket meg-

*) Az 1495-iki taxák közt egyetlen tétel volt erdélyi: Kolosvár 1000 frt. A többi vagy előlegeztetett, vagy hátralékban maradt. Engel Nebenländer I. 18. 19. ll.

kereste*) s a barmok ötvenedéből állott. Kezelését a királyok haszonbérbe adták s 1525-ben 400 frtot jövedelmezett**). Azon adó, melyet az Andreanum rótt a szászokra, megmaradt ugyan s rendesen szent Márton-napi fizetés neve alatt fordul elő, de az összeg változott. Mátyás az egész szászságra 1475-b. tizezer arany frtban veti ki, Ulászló alatt 1494-b. 7650 frt s Lajos korában 1525-b, 6700 frt. A székelyek egyetlen adója az alkalmoszerű ökörsütés. A városok, azok t. i., melyek nem estek az egyesült szász föld kebelében, nagyságukhoz mért taxát fizettek. Törvényen vagy szokáson alapuló direct adót ezeken kívül nem fizetett Erdély s bár ezeknél jóval tetemesebb és terhelőbb volt a subsidium s a taxa extraordinaria, a királyok ezeket rendkívüli idők követelményeinek kívánták tekinteni, s évről évre gondoskodnak megszabásáról. A megyék porták szerént vetik ki; a szászok egy bizonyos összeget, pl. 1494-b. 21 ezer, 1525-b. 16 ezer frtot fogadnak el, de egyszer Lajos alatt Dóczi János főkamaramester megvesztegette az előljárókat s 30 ezer frtot vetett rájuk; a székelyekkel nagyon ritkán s akkor is jelentéktelen összegű segélypénzt fogadtathattak el. Ily esetben Vásárhelyt tarták a gyűlést, hogy ezek követői utasítás hiányával ne menthessék magokat.

Ez egyenes adózás Erdély jövedelemforrásait távolról sem meríté ki. A nem egyenes adók, huszad, aranymosás, bányák és só jövedelmeit is tetemes összegre lehet tenni, erélyes és rendtartó királyok idejében, míg gyenge uralkodók alatt mindenik hihetetlenül csökkent. A harminczadot Mátyás király megszüntette s más név alatt állítá fel (vectigal coronae), de Erdélyben sem azelőtt sem azután nem divatozott. A szász kereske-

*) „Sed quasi precario concedi Regibus a nobilitate” mondják Bornemisza és Werner. De az Árpádok alatt valóban a királyoké volt. Lajos átengedé a nemességnek, de annak a kiváltsága igen hamar elenyészett.

***) Pray Epistolae Procerum I. 225. l.

dők bármerre mehettek az országba áruikkal, anélkül hogy abból vámot vagy ennek megfelelő fizetést tartoztak volna adni. Erre vonatkozó kiváltságaik a legrégebb időkből szólnak s azt legszélesebb alapon Mátyás erősítette meg*). A külföldről behozott áruk azonban – bárki hozta is be – huszad alá estek. Állandó huszadszedés három helyt volt, Brassóban, Szebenben és Beszterczen, a többi városokban csak vásárok alkalmával szedték a kamara huszadszedői. Rendszeresen, kivált az utolsó időben, haszonbérbe adták ki, még pedig mindenik város kivette bérbe saját huszadát, s Brassó Töröcsvárnál, Szeben Verestoronynál huszadoló hivatalt tartott. E két szoros volt a legjárta közlekedési út, de a verestornyai még 1473-b. is oly keskeny, hogy csak egy terhelt ló mehetett el rajta, mignem Mátyás a szászoknak megengedte hogy saját költségükön szekéruttá igazítsassák, azon kötelezettséggel, hogy mennyiben az ellenséges sergeknek is járhatóbbá lett, vigyázzanak rá. A huszadért a kamara 3–4 ezer aranyat kapott rendszeresen, utóbb a háborus idők miatt annyit sem, mennyit a fenntartási költségek igénybe vettek s végre Lajos két florenczi kereskedőnek zálogba vetette**).

Mindazon dolgok közt, mik a kormánynak jövedelmeztek, semmisenem volt annyira elhanyagolva, mint az érczbányászat. A rézbányákat mivelésre sem tartották érdemesnek, az ezüstöt mit Radna és Offenbánya adott, olvasztási nehézségek miatt nem az országban verték pénzzé, s az aranybányákat magánosok birták. Mégis ez utóbbi lett volna legjövedelmezőbb, mert a pénzverés a kormány joga volt. Ezért az ércztörést a kormány

*) Mátyás adománylevele Quartalschrift, Hermannstadt 1801. VII. k. 308 l. „quod licet ipsi per Geisam, Andream, Carolum, Ludovicum ab omni solutione tributorum et theloniorum in perpetuum exempti sint et liberati...”

***) Szeben 1000, Brassó 2000, Besztercze 200 frtot fizetett rendszeresen. 1494-b. együttesen 4000 frtot jövedelmezett. Engel. Nebenl. III. 8. l. I. 19. l. Kovácsics Suppl. II. 426. l.

eszközölhette csak, s mindenki tartozott készletét a kormány ércztörő intézetébe vinni. De oda vitte-e mindenki? valóban nem, s hogy nem, annak leginkább maga a kormány volt az oka. A törőintézetnek nem volt székhelye, ott volt ez, hol a kamaraispán lakott, többnyire távol a bányáktól s nem csak a veszélyes utak miatt, hanem hogy a kormánynak adandó részt is megtarthassák, titkos pénzverdét állítottak fel. Hasonló akadályai voltak a nagyon elterjedett s főként oláhok által folytatott aranymosásnak is, kiktől az aranyat legtöbbszörre csempészek vásárolták össze. Utolsó időben egyiket úgy mint a másikat haszonbérbe adták, a pénzverést szebeni polgároknak, kik, valamint a Fuggerek is a sóbányák kibérlésével, jövedelmező üzleteket csináltak.

Ugyanaz a hanyatlás, mely a kamarai pénzügy kezelésében a két utolsó Jagello uralkodását oly szomorú színben tünteti fel, ekkor már Erdély politikai életén is meglátszik. Mióta 1495-ben határozatba ment, hogy az anyaállam országgyűlésein, mint Zsigmond és Mária előtt divatozott, ujlag minden nemes megjelenhet, s nem volt erős kéz, mely ezeket fékezze, zajos és fegyveres népgyűlések jöttek divatba, melyek erős pártküzdésekkel s tömeges törvényalkotással tüntették ki magokat. E divat Erdélybe is elkezdett harapózni, s a három nemzet gyűlése széles magyarázatot adott statutarius jogának és a székelyek gyakori conventiculumokra jöttek össze. De mindez rövid ideig tartott. Zápolya megfékezé a hasonló törekvéseket, fenntartá a régi viszonyt vajdasága és az anyaállam között, mely még mindig elég tág volt s annak eléggé széles alapu jogkört engedett.

E viszonyt helyes szempontból akkor fogjuk megítélhetni, ha tekintetbe vesszük, hogy Erdélyt Magyarország végvidéknek tekintette, s mint ilyennek, szüksége volt, véletlen események fölmerülése folytán is, önálló intézkedésekre. Kétség kívül Erdélyt kötelezték a ma-

gyarországi törvények bizonyos fenntartással, sőt az anyaállamnak joga is volt, s több ízben élt is e joggal, javára vagy terhére törvényt hozni. És viszont Erdélynek joga és kötelessége volt saját gyűlésein kihirdetni a magyarországi törvényeket, vagy azokat saját szükségéhez alkalmazni*), ugy azonban, hogy ez esetben is a magyar országgyűlések végzéseibe ne ütközzenek. Az is tagadhatatlan, hogy Erdély részt vett a magyarországi törvényhozásban: jelen volt vajdája, püspöke az országgyűlésen a főpapok és zászlós urak sorában, s elküldötte oda megbizottjait. De minő alakban jelentek meg ez utóbbiak?

Az Árpádházi királyok alatt minden nemesnek joga volt az országgyűlésen megjelenni. Ez az Anjouk alatt is a törvényes gyakorlat. Láttuk, hogy III. Endre korában a magyar országgyűléseken részt vettek az erdélyi nemesek, székelyek, szászok. Nem hiszem, hogy ez egyedül azért történt volna, hogy e királynak a közép osztály volt főtámasza, s föltehetjük, hogy a régi gyakorlatnak is volt része benne, annyival inkább, mert ugyanezen jelenséget látjuk Róbert Károly alatt is. Az 1318-iki rákosi gyűlésre a meghívó levelek beküldettek Erdélybe a király és kalocsai érsek által, hogy a nép és papság

*) Mellőzöm itt, a mit Verbőczy mond P. III. Tit. 2, 3, 4., hol Erdély, Horvátország, Dalmatia s a székelyföld statutarius jogát elismeri. Ezek közönségesen ismert dolgok: de hogy a statutarius jog olyan alapu volt, mint fennebb mondám, tehát szélesebb, mint a Verbőczy meghatározása, az nem szenved kétséget. Mindaz, mi Erdély koronként hozott statútumaiból vagy épen, vagy töredékesen fennmaradt, megczáfolyhatatlanul bizonyítja azt: az 1342-iki épségben fennmaradt szabályzat, mely részben Károly intézkedéseinek kihirdetése, részben azok módosítása, s a Mátyás-féle népfölkelési szervezet, mely a magyarországi törvényeknek alakítása. De Erdély koronként is mindig nyeri a kiváltságokat s azoktól csak erővel engedi magát megfosztatni. Ezek is mellőzhetetlenné teszik az önálló intézkedést, s kétségtelen, hogy Erdélyben az új magyarországi törvények, koronként csak annyiban lőnek fogatba véve, mennyiben ennek municipalis törvényeibe nem ütköztek.

számára kihirdettessenek s a meg nem jelenőkre kiátkozás volt szabva*). De az ily alaku népes gyűlések oly ujitásokra, melyeket Róbert a haza emléseire mulhatatlanoknak tartott, nem voltak alkalmasok s a rendeket nagyon ritkán fárasztotta. Ez inkább ildoma volt a reformatornak, s téved, a ki Károlyt ezért absolutisticus hajlamokkal vádolja. Fia alatt az országgyűlések hasonló szervezetűek voltak, de már Mária hitlevelében megyei képviselőkről szól. Midőn Zsigmond alatt az országgyűlések új szervezetet nyertek, úgy látszik, Erdélyre nézve is fordulat állott be.

Daczára hogy a nemesség több ízben akarta érvényre hozni a korábbi gyakorlatot s egy párszor – 1458, 1495 – érvényre is emelte, az országgyűléseket tulajnyomólag követek alkotják a más két rend mellett. Megyék és városok követei. Ettől fogva azon gyűléseken Erdély is másként szerepel. Nem megyéi jelennek meg követeik által, hanem maga az ország küld megbizottakat, mint a meghívó levelek nevezék, oratorokat, teljes megbizással, de oly hivatással, hogy Erdély érdekeit képviseljék. A magyarokról, szászokról biztosan tudjuk, hogy ezeknek egyeteme szólittatott fel követküldésre, a székelyek mellett nagy valószínűség szól**), s mindenik

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 164. és 169. ll.

**) Erdély befolyása a magyar országgyűlésekbe befejezett kérdésnek látszik. Eder és Schuller vázlatosabb tárgyalásain kívül terjedelmesen tárgyalják Kemény József, Árpádia III. és Bedeus Erdély alkotmányában. Véleményök oda megy ki: részt vettek a magyarországi törvényhozásban. Ez igaz, de ez a kérdésnek még csak első oldala. Ők a dolgot úgy vették, hogy mint Magyarország pl. akármelyik megyeje teljesen, s a kérdést tovább folytatni azzal, hogy mennyiben vett részt, ezért feleslegesnek tartották. Erdély mint ország vett részt s nem megyéi vagy székei voltak képviselve, hanem a három nemzet külön-külön, azon kívül hogy főpapja és százlásai tagjai voltak azon gyűléseknek. Azon meghívó levelek, melyek a szászokhoz küldettek s melyeket legteljesebben Bedeus 22–24 ll. állított össze, mindenütt a szász egyetemet szólítják fel követküldésre. Az 1505-iki rákosi gyűlés névsorát ismerjük (Kovácsics Suppl. II. 332. s köv. ll.), ezen sorozat-

nemzet – a szászokról és magyarokról biztosan mondhatjuk*) – saját tartományi gyűléseiből küldötte követeit.

Ilyen tartományi gyűléseket mindahárom nemzet szokott tartani, s mindeniken saját vajdája vagy ispánja elnökölt. A székely és szász nemzetek külön állásuknál fogva szélesebb jogkörrel bírtak ezeken, mint a magyar. Koronként láttuk, minő fontos végzéseket hoznak, mint a székelyek fiú-leányítása, az elévülésnek 32 évre szabása, a nemzet kegyelmezési joga. Hasonlag a nevezetes szász jognak sok szála ide megy föl. Mindkettő népgyűlés volt, a székelyeké mind végig, a szászoké II. Ulászló idejéig, midőn választott polgárok ülésévé alakult. A megyék gyűlése inkább csak a magyar törvényhozás tényeit alkalmazta saját süzségleteihez, s kormányzati dolgokban csak sürgetős süzség esetében végezett, hadi intézkedéseket hozott és segélypénzt szavazott meg. Ezen kívül törvénykezési tárgyakkal, peres ügyekkel foglalkozott. E tartományi egyes ülések mellett, a három nemzetnek közös gyűlései az unió ki-

ban nincs egyetlen erdélyi megye is, de igen erdélyi püspök, vajda, zászlós ur, székelyispán. Az 1525-iki tolnai végzések ott, a hol a hatvani gyűlést kihirdetik (Kovácsics Sylloge I, 364), különbséget tesznek a megyei követek és a horvátországi s erdélyi oratorok közt. Hasonlag az 1526-iki meghívó levél is –Windisch Magazin IV. 367. – az erdélyi követeket oratoroknak nevezi. A mit gr. Kemény Arpadia III. 15. l. közöl, ő ellene bizonyít, mert Ártándi biharmegyei nemes volt, ellenben Apafi erdélyi. Az 1463-iki példa – u. o. 13. – nem bizonyít semmit, mert Horvátország is ott van (v. ö. Kemény szavait u. o. 25. l. Horvátország viszonyáról), mert ennek csak elvei kötelezték Erdélyt s ez egészen át is alakítá ama végzéseket.

*) A szászok meghívó levelei mindenütt az egész egyetemet szólítják fel. Midőn 1441-ben I. Ulászló a brassai bírónak s tanácsnak küld, ebben kimondja, hogy az egész vidéket, t. i. Barcaságot illeti az. Marienburg Geogr. I. 159. l. A többi meghívó a a hét széket szólítja fel. A magyarokhoz intézett meghívó levélnek csak töredékét ismerjük. Fölhivja az összes nemességet s birtokosságot „*quatenus potiores ex vobis cum plena facultate et mandato*” Budára küldjék. Schuller Umrissé I. k. 36. l.

mondása óta fontosabbakká lettek naponként s bár az unió eleinte közös védelemre alakult csak, később a közös nemzeti ügyek elintézését is jogkörébe vonja e gyűlés, s a subsidium megszavazása és a haderő szervezése is jogkörébe tartoznak. A mit az unió kezdeményezett, a nemzetek egyesülése ily módon teljese-
désbe ment.

De csak a három nemzeté: mert a negyedik, a meghódolt oláh, még azon javadalmakból is, melyeket korábban birt, naponként vesztett tért. Mindenek fölött vallásának köszönhette ezt. Azon térítési kísérletek, melyek a XIV-ik században Europa délkeleti részét nem egyszer lángba borították, Erdélyben is feltűnnek, de mindannyiszor nyom nélkül enyésznek el. Nagy Lajos kísérletei és rendszabályai épen úgy meghiusultak, mint Zsigmond törekvései*). Marchia buzgalma nem kevesbbé idézte elő az 1437-iki pórlázadást, mint Róbert Károly szabad költözködést gátló kiváltsága. De ettől fogva a térítés is háttérbe szorul, s pár tized mulva kárpótlásul a politikai hanyatlásért rendezettebb egyházi élet nyomaival találkozunk. Az egész időszakon át a szakadárak egyházi feje a konstantinápolyi pátriarcha volt: de a távolság miatt e függés alighanem csak névleges. A popák valójában a szomszéd Oláhországokkal voltak összeköttetésben, melyeknek püspökei Erdélyt is czimeik közé vették, s magok e popák is többnyire onnan jöttek át. A vidékeken, hol tömörebben lakott az oláhság, kalugyeriák (kolostorok) emelkednek, melyek főpapokat bocsátanak ki magokból s már Ulászló egyik okmányában erdélyi oláh érsekről tesz említést**).

Ily módon nem csudálhatni, ha a hitélet nem virá-

*) Mindkettőről l. Zsigmond 1428-iki okmányát Batthyani Leg. Eccl. III. 406. l.

**) Jo. Ant. Maginus Patavinus Geographiaja Padua 1597. 160 l. ki adatait egy Paduában tanuló erdélyitől Hortyliustól vette. Hintz Geschichte des Bisthums der gr. n. unirten Glaubensgenossen 10. és 68. ll.

gozhatott az oláh nép közt, s a vallást sok esetben babona pótolta. Ragaszkodása vallásához a fanatizmus színét viseli magán s mindig összefüggött politikai okokkal. Ez aztán igen sokszor tényleges erőszakoskodásokra ragadja, s a magyar és szász vidékeknek kártételeikkel pusztításaikkal valódi ostorai voltak. De a hitélet a többi nemzeteknél sem volt háborgatásoktól ment. A fehérvári püspök a korszak kezdetén az alóla kivett szászokkal küzd, utóbb a világi hatóságokkal harcol bíraskodási jogköre felett s akárhány kegylevelet eszközöl is ki magának, a vajdák mindig találnak ürügyet annak megsértésére. Mindamellet a püspökség vagyona és tekintélye növekszik. A püspökök gondot fordítanak Fehérvár emelésére, gondoskodnak a város népesítéséről, a templom bevégzéséről, diszítéséről, megnyerik, hogy a földesúri kilenczedet ők is szedhesék*). A törököktől elvett zsákmány több esetben kegyes czélokra fordítatik. Szigoru egyházfegyelmi rendszabályokat eszközölnek ki, melyek egyuttal az alsóbb rangu papság fegyelmetlenségének s törvényellenes életmódjának bizonyosságai.

Épen így volt a szászoknál is. A tized szedése által gazdaggá lett papság visszaélései még élesebb megrovást találtak a népnél, mely kereskedése által jólétre emelkedett s számos népiskoláiból legalább elemi ismereteket merített. A szebeni prépostság megszüntetése erkölcsi okokból történt s valami ilyesmi folyt be a kerczi apátság hanyatlására is. Itt e viszony visszásságát maga a papság is érezte s valahányszor nagyobb, egyházreformálási hajlam mutatkozott, itt mindig talált viszhangra. A baseli eseményeket szász pap tolmácsolja a népnek s ottani levelek és iratok elterjedést találnak. Ez magában elegendő volt a hangulatot feszültté tenni, de ezuttal elenyészett maradandóbb nyom nélkül. A szász nemzetnek egyházi tekintetben is kiváltságolt állása

*) Cod. Dipl. X. 1. 529. 1.

volt, melyet épen oly féltékenyen őrzött mint politikai jogait. S midőn Bakács a milkovi püspökséget magának követelte s ezzel a szászok egyházi önállóságát fenyegette, oly roppant ingerültséget támasztott, hogy e perczben már hajlandóvá tette a megtámadottakat elszakadni Rómától.

Néhány hóval utóbb, hogy Luther megkezdte kemény harczát, a pápa egy milkovi püspök kinevezése által hajlandó volt a vitás ügyet befejezni, de nem az esztergomi érsekség, mely mindig keresett alkalmat a szász dioecesis ügyeibe befolyjni, s a gazdag tizedjövedelmet, ha lehet, kezéhez keríteni. E viszály, mely kiindulási pontul szolgált, az események fejleménye alatt csakhamar háttérbe szorult. Épen mint a baseli iratokat, a wittembergi könyveket is szász kereskedők hozták be, melyeket már 1520-ban a szászok mindenfelé tetszéssel olvasák. Ennek hatása nem sokára nyilvánvalóvá lön: Szebenben a polgárok több esetben megtagadták a tizedet papjaiktól s az engedelmséget az esztergomi érsektől és ennek vicarius, a szebeni dekántól, ki annak nevében az egyházi törvénykezést kezelte. A dékán Kálmán Mátyás, ki, mint egy krónikairó mondja, „már látta az ígélet földjét, mint Mózesé az uj vallásnak” nem lépett fel ellene, de halála után, utódja az érsek elé vitte az ügyet s ez 1522-ben a királytól parancsot eszközölt ki, melylyel a kellő engedelmségre intetnek*). Ezalatt már két szebeni plébános is meg lett nyerve az uj tudománynak s az Brassóban és más szász helyeken is terjedni kezdett. A két plébános az érseki szék elé idéztetett 1523-ban, s midőn a szászok ispánja Pemflinger számukra a királytól némi haladékot eszközölt, szökés által menekültek a törvényszék elől, mely vádlójuk volt s birájok is leendett.

Ezalatt a lutheránusok ellen Magyarországon ha-

*) Az okmány kelte Budae sabbatho proximo ante Dominicam cantate. Közölte Haner Hist. Eccl. 164. l.

tározott lépés történt. Az 1523-iki országgyűlés fej- és jószágvesztésre ítélte őket. A király Szebenbe s a többi száz helyekre parancs után parancsot küldött, melyekkel eltiltá az új hitet s az eretnek-könyvek megégetését elrendelé. Nem használt semmit. Gúnyiratok, gúnyversek készültek, s naponként adta elő magát valami botrány. Végre még szigorubb érseki rendeletek érkeztek s a papság igyekezett is azokat végrehajtani. Felkutaták s nyilvánosan bitó alatt égették meg az eretnek-könyveket (1524). Épen oly kevés eredménye volt, mint az 1525-iki híres törvénynek, mely elrendelé a lutheranusok megégetését. A százok grófja Pemflinger elvette a szigorú rendszabályok élet s Hecht János tanácsos evangéliumi iskolát állított fel saját házában. De midőn Pemflinger 1526-ban az országgyűlésre utazott, a káptalan összeszedte minden panaszait s Szalkai érsek elé terjeszté. Az üldözések már ekkor Magyarországon is megkezdődtek, s a vértanúk máglyái már ekkor itt fellobogtak. Lajos a politikai okokból támadt szigort Erdélyben is alkalmazni akará s Pemflingerre alig egy hónappal lalála előtt hivatal- és vagyonvesztés terhe alatt rá parancsolt, hogy az eretnekeket felkutassa és büntesse. Mire e parancs a gróf kezéhez jött, a mohácsi vész már elévültté tette.

Ime Erdélynek ez egész korszak alatt zaklatott volt vallásos és politikai élete. Két országos és egy sereg apró forradalmat élt át, szomszédai ritkán hagyák pihenni, s belső ellenségei még többet háborgatták. Vallásos élete szakadozott, az egyházi fők versengése meg nem szünő. Azt hinné az ember, hogy fejlődésére időt sem nyer s a primitív állapotokból kibontakozni módja sincs. Valóban nem úgy van. Mind e baj apróbb küzdelmek láncolata volt, nagyobb csapásokat állott ki a megelőző korszakban, s nagyobbak vártak rá a következőkben. Az ilyen kisebb szerencsétlenségeket könnyen kiheverte, s egyik sem volt képes a megkezdődött fejlődést csak rövid időre is megszakasztani. A

mindenfelé emelkedő kastélyok, udvarházak, templomok a nemesség vagyonszáma nélkül nem jöttek volna létre, s a székelyek patriarchalis alkotmányukkal erős és elégtelt közép-osztályt képeztek.

De egyik nemzetnél sem volt a jólét és gazdagság oly nagy, mint a szászoknál, kiknek sem katonakötelezettségi, sem adózási terhe nem volt megbirhatatlan. Némely okmányoknak ellenkezőt bizonyító szavai csak pillanatnyi szükségre mutatnak. Róbert Károly 1322-ben a szászok adózási terheit ingenter molestas-oknak nevezi. De ne feledjük mennyi küzdelme volt a szászoknak László vajda miatt ez évig. Mátyás 1469-ben a hétszéknek szegénységeért adaja egy harmadát elengedi. Ez nem sokkal volt egy nagy forradalom után s oly háború küszöbén, melyben Mátyás főként az ő erejökre számított. S midőn néhány szászföldi oláh falu a XIV. század végén, az ötvenedszedő előtt jelenti magát, hogy hajlandó a census helyett az ötvenedet fizetni, ez azért történt, mert az oláhok vagyonával nem állott arányban a census, mely egy iparos és kereskedő népre volt számítva*), azt pedig, hogy a quinquagesima oláh, a census szász adó, ürügyül igen is használhatták.

E nép jólétét és gazdagságát iparának s kereskedésének köszönheté, mely a magyar királyok pártfogása alatt valóban bámulatos fejlődést vett. Magának e népnek belső intézményei is előmozdították azokat. Nem voltak nemeseik, habár voltak földjeiket nemesi joggal bíró előkelők, nem voltak – a hétszék ispánján kívül – kinevezett hivatalnokaik, habár több helységben egy-egy hatalmas comes hivatalát örökülővé tudta tenni s gerébséget – grófság – állított fel, a választás pedig sok időn át a nép kezében nyugodott, habár a hivatalos viselő családok a hivatalokat családjaikban állandósítani tudták. De még az ilyen aristocratia is

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 328. – a szász Archiv I. 81. – Schuller Umriss II. k. 85.

össze volt forrva a néppel, melynél természetesen legnagyobb tekintély a vagyon volt. S nem természetes-e, hogy e nép vagyonosodásában a magyar király saját hatalma növekedését látta s azt kiválóan pártolta is?

Műipar és kereskedés egymást emeltek e népnél s czéhrendszerrel állottak kapcsolatban. Ennek már régi időkben nyomai vannak, Nagy Lajos 1376-ban az iparosok óhajására és érdekében a hétszék által e czéhrendszert megvizsgáltatta s egészen átalakította, mely szabályzat befolyt a czéhek emelésére. S valóban mesterelemek és gyárosok oly nagy számmal vannak, hogy egész helységek belőlök telnek ki. Emelésökre nagy befolyása volt Szeben és Brassó azon kiváltságának, hogy a keleti kereskedőknek majd minden nyers anyaggal – viasz, selyem, gyapott, bőrök, – e városokban néhány napig meg kellett állni, hogy első vásárlóik a szász gyárosok lehessenek. De ily módon még nem nyertek elegendő nyers anyagot. Velenczébe, Jádrába, Prágába és Bécsbe magok utaznak áruikkal s kereskedésre és cserére jogot nyernek. Ha Budán átutaznak, nem tartoznak lerakodni, s a vámszedők el vannak tiltva a birodalomban mindenfelé, hogy a törvényes vámnál többet vehessenek, s akár szekeren – ajanthas szekér, ludas szekér, mondja az okmány, melyek közül az első kicsiny, az utóbbi nagy volt – akár hajón mentek, fizetések szabályozva voltak. S hogy a vámszedők boszantásainak ne legyenek kitéve, a vámhivataloknál a kalmár tartozott áruját bevallani. Ha a vámszedő erre meg akarta az árukat kutatni, letett egy arany markát, s ha nem talált eltitkolt árut, a marka a kereskedőé lett, de ha eltitkolt árunak jött nyomába, ezt lefoglalta. Ellenben ők a magok iparát és kereskedését igyekeztek mennél inkább egyedáruvá tenni, s e célból (1378) engedélyt eszközöltek, hogy a kassai (s általán idegen) kereskedők csak bizonyos városokban s a székelyek közt kereskedhetnek vásár idején, a többi szász és bányahelyeken

soha, továbbá (1382) hogy az idegenek csak nagyban árulhatnak; sőt a házalás is nagy megszorítás alá esik.

Pontos és nagy jelentőségű volt a szászokra nézve a két Oláhországgal való kereskedés. A magyar koronának e hűbérországa felett az örökös, helyesebben azok szemmel tartása, sokkép a vajda kötelessége volt. A gyakori érintkezés Erdélylyel gyakori közlekedést idézett elő, és nem csak szabad legeltetést tudtak magoknak biztosítani*), hanem kereskedelmi kedvezményeket is. Ugyanis nyers anyagjaiért, fogyasztásaiért is nem volt közömbös a szászok előtt, hogy ott mennél inkább versenytárs nélkül álljanak. Valamint a behozataloknál módot találtak, hogy ők legyenek az első vásárlók, úgy a kivitelnél is egyedáruskodásukat fenntartani igyekeztek. S a magyar királyok és oláh vajdák egykép oszták nekik a kiváltságokat. Ennyiféle kedvezés következtében már a XIV-ik században jelentékeny kereskedésök volt, s egyaránt látogatták Smyrnát. Konstantinápolyt, Egyiptomot, Danzigot és magának az északi Hanzának nevezetesebb pontjait.

E kereskedés fontossága és terjedelme nem szűnt a következő században sem. Jótékony befolyással volt 1404-ben a királyi vámok eltörlése és a harminczadok felállítására, mit 1413-ban a szászok vámmentességének ismételt kimondása követett. S valóban idők és körülményekhez képest mindig új kiváltságokat nyernek s saját hasznukat mindig új és új megszorításokkal mozdítják elő. Ily módon oly vagyonhoz jutnak, hogy néha, saját bevallásuk szerint, 3 vagy 4 ezer frt áru s még ennél is nagyobb értékű árukat vittek magokkal. Az új felfedezéseket mindig hasznosítani tudják s az ipar semmi ágát sem hanyagolják el, melyből nyereséget reméltek. Így alig lőn a lőpor alkalmazásba véve, siettek lőpor és puskagyárat felállítani. Fegyverkészítésök s rézmunkáik már azelőtt híresek voltak.

*) Nemzeti Társalkodó 1832. II. 396. közlött oklevél ily nemű szerződést tartalmaz.

S nem volt e korszakban magyar király, kit e téren egy vagy más tekintetben pártfogóik közé ne számíthatnának. Nagy előnyük volt e részben, hogy csaknem versenytárs nélkül állottak a többi nemzetek közt, kiknél a műiparnak s kereskedésnek kevés nyomaival találkozunk. Székely-Vásárhely és Hunyad kiváltságai saját gyártmányaikra a XV-ik századba tartoznak s a nemeseknek II. Ulászló ad engedélyt, hogy saját eladó áruikkal kereskedhetnek, anélkül hogy azoktól tartoznának valamit fizetni.

XII.

Az irodalom és művelődés fejlődése nem tartott lépést az ipar és kereskedelem emelkedésével. Sőt a mi volt, az elszórt és hézagos adatokból, azt is csak hiányosan állithatjuk össze. Egyes össze nem függő nyomok, elvéve írásba téve, s véletlenség által megmentve. Mert mind az, mi Erdélyben akár a politikai akár a művelődési téren történt, végzetszerűleg feledékenységre volt kárhozthatva. Mint Magyarországnak provinciája, nem volt a történetírók figyelmének tárgya, kik különben is kiválólág a hadi tettek leírását tekintették történelemnek. Sem viszonyait a magyar koronához, sem beléletét nem tartották kutatásra érdemesnek. Intézményeinek különféleségét, küzdelmeinek erős rohamait, fejlődésének, alakulásának stadiumait nem is sejtethetnénk, ha az okmányok nem bizonyítanak. A kortársak látták, de jelentékenység nélküli dolognak vélték, hogy ez országnak missiója van a határszélen, melynek teljesítése annyival nehezebb, mennél vadabb barbarismusnak feltartóztatásában állott délen és nyugoton. Tanui voltak, mekkora megkülönböztetéssel bántak vele királyai, mennyi gondossággal ápolák jólétét, emelék virágzását, s kétségtelenül ennek okát is ismerték, de az utókorra nézve nem tarták emlékezetesnek. Kik könyveket irtak Magyarországnak dolgairól, vagy

semmit, vagy röviden, vagy ignorantiával beszélnek Erdélyről.

E rengeteg sötétségben csak okmányok és egyes nyomok nyújtanak némi világot. De mind ez bizonyít és biztos alapot szolgáltat, s mi már tudunk annyit, hogy politikai történetének fontossága figyelmet érdemlő, mivelődése nem állott az anyaállamé mögött, kereskedelme vetekedett ezével s irodalmi élettel is birt, mely az anyaállaméval párhuzamosan fejlődött. Szobrászati s festészeti munkákra a magyar királyok gyakran használtak kolosvári művészeket. Márton és György a váradi műveket öntötték s Miklós a festők atyja is idevaló. Irodalmi tekintetben is biztosan elmondhatjuk, hogy azon általános igazságok, miket Magyarországra nézve kitűnő nyomozónk Toldy érvényre emelt, Erdélyre nézve is állanak. Sőt kimutathatjuk, hogy a hazai nyelv irodalmi tekintetben itt is birt annyi érvénnyel, mint ott. Hogy a magyar husziták Biblia-fordítását ezek ismerék, alig szenved kétséget. A magyar nyelv nagy kárára a Demeter püspök alatt divatozott magyar Agenda elveszett ugyan s hogy a hegedősök énekei Erdélyben is divatban voltak, azt Liszti följegyzéséből tudjuk*), de nem eléggé világosan szólnak ezek? A fenmaradt latin emlékek pedig előhaladt tudományosságról tesznek bizonyosságot.

Erdélyi Boetius nevű domonkos-rendűnek jelentékeny philosophiai munkái maradtak fen. Mélyelmű philosoph, theolog és sokoldalú tudós volt, kit szerzetének évkönyvei méltó tisztelettel említnek s ki, mint Aristoteles magyarázója, Toldyt azon véleményre bírta, hogy a közép időben felsőbb iskoláink philosophiája

*) Kovácsics *Scriptores minores* I. 337. l. A kenyérmezei ütközetről írja Liszti, hogy ezt másként s igazabban éneklék az erdélyi hegedősök, mint azt közönségesen előadják. E szerint Kinisi és Báthori közt versengés volt, Kinisi sokáig és bántalmazólag nézte, anélkül hogy a csatában részt vett volna, hogyan veretik Báthori a harcban.

alatt egyenesen Aristoteles fejtegetése értendő. Egy munkájában a világ örökkévalóságát már nem annyira hittani mint bölcselkedő szempontból vitatja. De bizonynyal ő nem volt egyetlen, ki erdélyi kolostorokban philosophiával foglalkozott.

Ugyanezen korból, melyben ez erdélyi philosoph élt – Nagy Lajos fényes korából, a történeti téren is maradt fen egy nevezetes erdélyi író munkája: János kükullei esperes műve, mely Thuróczy krónikájának harmadik részében mint önálló van beillesztve. Tárgyalja Nagy Lajos életét koronázásától haláláig. Thuróczy nehol egyhangu, de sok helyt elevenebb, sőt olykor dagályos és czifra előadásától krónikásunk egyszerű irálya nagyon eltér. Amaz gazdag a hasonlatokban, ez kedélyes naivsággal sorolja elő az eseményeket, s nem szavakkal hanem a tények felsorolásával akar hatni, s ha nem is művészi, de forrási becses bir.

Zsigmond korából másnemű irodalmi nyomok maradtak fen. Aurifaber Mihály kis-csüri plebános misekönyvet szerkesztett a Theodoriké nyomán a szebeni káptalan hasznára. Egy török fogságból 22 év mulva kiszabadult szászsebesi tanuló – különben névtelen – leírta a törökök szokásait, erkölcsseit s igazságát s tárgyalja közbeszurva fogsága történetét is. Egy parisi gyűjteményben 1511-ben jelent meg először s utóbb németre fordítva Luther adta ki. Adatai annyival becsesebbek, mert a török uralmat, mondhatni, még alakulásában mutatja be. Tudjuk, hogy Zsigmond korában Magyarországon két egyetem virágzott, a pécsi és budai. Az erdélyi tudományosságnak emelésére kétségtelen hatása volt ezeknek, s az ismeretek a várak bástyái közé is találtak utat, s annyival inkább a városokba. Ezeknek belkormányzata német volt ugyan, de külérintkezéseiknél a latint alkalmazták s ez időből a szász nemzet egyetemes czéhrendszere latin nyelven kelt*), de már egy szá-

*) Windisch Magazin II. k. 281. kivonatilag közölte Seivert.

zaddal utóbb Szebenben német jogkönyvet s czéhrend-szabályokat találunk.

Ez Mátyás alatt volt, ki alatt mint egy csaknem egykoru mondja „magok a muzsák is Magyarországra költöztek*.)” A királyi udvar gyűlhelye volt a tudósoknak, kik itt Olaszország példájára tudományos egyeletet alapítottak. Az ezzel egykoru erdélyi valószínűen szász egyelet nem ennek, hanem a Bécsben székelő dunainak volt fiókja. De ezeknek nem annyira a tudományok terjesztése, mint lakmározás volt a czélja, s e miatt nevéknél fontosabb nyomot nem hagytak magok után. Nevezetes korából, hogy a magyar nyelv egyházi téren is tett foglalásokat, hihetőleg a magyar bibliafordítások hatása alatt. A királynál egy erdélyi követség sürgette, hogy a szentségeket többé ne diák hanem magyar nyelven szolgáltassák ki. A király pártolta ez óhajást, s Geréb László erdélyi püspök meghagyta káptalanjának, hogy az Agendát magyarra fordíttassa egy- vagy két megbizottja által.

Mátyás nagyságának fénye a következő szláv dynastia szomoru idejét is megvilágítja. A hanyatlás e korában nem szállt egészen alá a tudományosság. Bécsben s másutt is számtalan magyar és erdélyi hallgatta az egyetemi előadásokat**). Külföldön több erdélyi nyomdász emléke maradt fen***). Iróról is többről van tudomásunk, kik a tudományok különböző ágait miveltek ugyan, de nagy részök mégis latin versirással foglalkozott. Róma irodalmát nem ismereteik gazdagítására s műformája elsajátítására, hanem a külforma utánzására használták. Horatius szelleműs dalai, Virgil emelkedett epopoeája, versbe szedett krónikák vagy

*) Paulus Cratensis Janus Pannonius 1512-iki kiadásában.

***) Kurz Nachlesejében I. k. 37. l. közli ez időből a magyar tanulók procuratorainak neveit. Számos erdélyi fi van köztök.

****) Tudom. Gyűjtemény 1817. I. f. 73. Toldy Irodalom-Történet II. 32. többeket felsorol.

szellemtelen alkalmi versek előképeivé lett. Mindegy. Igy is hatottak.

Ez írók sorát Csoda Miklós (de Mirabilibus, mint maga nevezi magát) híres hittudor és hitnyomozó 1493-b. „az igaz boldogságról s elrendeltetésről” irt munkájával, a költöket pedig Stieröxel (Taurus) nyitják meg. Ez utóbbi gyulafehérvári kanonok korában irta Stavromachiaját, egy öt énekre osztott hőskölteményt (megj. Bécs 1519), melyben a Dózsa zendülését írja le. Mind, azon mythologiai háttér mellett is, mely e hősköltemény purpureus pannusát képezi, nem egyéb az versbe szedett krónikánál, egyes emelkedettebb helyekkel, hol a csatákat vagy parasztok dulásait festi, egyes nem érdektelen episodokkal, de minden compositio nélkül, ugy hogy benne bizonynyal többet fog találni a történetíró, mint a műbíró. Egy másik munkája a Daciaban talált kövekről értekezik. Stieröxel kortársa Székely Ferencz kolosmonostori apát hozzá egy exastichont irt, de mely korántsem tette oly híressé, mint megöletése tulajdon cseléde által épen azon éjjel, midőn Erdélyt elárulandó, szökni akart*). A pórlázadás szerzőjének egy másik kortársa és barátja ünnepelebb nevet hagyott hátra. Ez Wolfhard Adorján bécsi tanár s a római classicusok magyarzója. Kinyomatta Horatiust s résztvett Janus Pannoniusnak 1512-iki kiadásában. Irt latin alkalmi és nem alkalmi verseket, elegiákat. Szintén, mint e két tudós, Bécsben élt társuk s barátjuk Kopenitz Márton is, tanár s több izben egyetemi dékán. Előbb disznódi pap s végre bécsi polgármester volt. Egyetlen munkája maradt fen, naplója, mely tárgyánál fogva nevezetes történeti fontossággal bír, minthogy az Eitzingerféle zendülést tárgyalja, melyben Kopenitznek is jelentékeny része volt, s mely I. Maximilian császár halálát fel akarta használni az örökös államok kormányzási formájának megdöntésére. A Bécsben székelő kormány helyett

*) Miles Siebenbürgens Würgengel 53. l.

az austriaiak egy mást választottak s az egész rendszert alkotmányossá akarták tenni. A régi kormány menekült, s midőn Ferdinánd Bécsujhelybe érkezett, az új kormány igazságot követelt. A régi kormány vádolt, az új védte magát négy gyűlésen át. Végre a főherceg kimondta az ítéletet: a nép kegyelmet nyer, 12 ellenzéki tag halállal lakol. Az ítélet kimondása után Ferdinánd még trónján maradt, várva hogy az elítéltek kegyelmet kérjenek. Egyikök sem szólott fel. A kivégzettek közt volt Kopenitz ellenzéki polgármester is (1522).

A Jagellok udvarában is találkozunk erdélyi tudósokkal, jelesül a két Pival. Közülök Istvánról alig tudunk többet, mint hogy kosorus költő s a sodalitas septemcastrensis tagja volt. De a másik Pivo Jakab méltán emlittetik kora szebb tehetségei sorában. Született Medgyesen, s úgy látszik, korán tekintélyes névvel bírt, mert II. Julius pápa idejében, mint pápai követ több időt töltött Romában, honnan a lengyel udvarba küldetett, Zsigmondot és Ulászlót a törökök ellen hadviselésre bírni, de sem ez útjának, sem egy másiknak melyet X. Leo rendeletéből hasonlóan ez országokban végzett, nem lett semmi sükere. Azonban maradt fen más eredménye. Az 1514-iki lengyel-moszkva hadjáratot leírta. Megnyervén a Jagellok kegyét, Lajos király nevelésével megbízott. Pivo szelleműs s mélyelméjű barátja Erasmus ezt egy Thurzó püspöknek írt levelében nagy szerencsének nyilvánítá Lajosra nézve, annál is inkább, hogy király s barátja magasztalásában nem fukarkodik a szavakkal, kit aztán növeltje is fontos államügyek elintézésével tisztel meg. Pivo halálát a király szerencsétlen vége s jószágai elpusztítása sietteté. Munkái levelek és költemények. Azokban sok a szellem. Ezek leginkább epigrammok. Egy gyűjteményke az egyetemi könyvtárban őriztetik (kiadta Seivert Nachrichtenjeiben), egy más Bécsben 1554-b. látott világot. Kedélyesség, ép humor és szellem kedves olvasmánynya tesz azokat.

E korból egy messze kibujdosott szász tudósnek nevével is találkozunk. Erdélyi Maximilian (Transilvanus) Spanyolországba ment s ott nősült, s V. Károlynak titoknokává lett. Leírta a kastiliaiaknak a moluki szigetekre tett utát, mely munka a fölfedezőkéi közt látott világot. Egykorúak költeményeiről is emlékeznek.

Ennyi az, mit irodalmi nyomokul ez időkből felmutathatunk. Alig találunk tudóst, ki a hazában ben működne. S ki kimegy, még az is le akarja rázni az ottani barbár nyelveket: „et tironem poëtam ab Ardelionum vipereis lingvis tuae auctoritatis patrocinio defensato.” S vajon oly keményen üldözték volna az erdélyi viperyelvek a tudományyal foglalkozót? Alig hiszem. Hisz a reformatio oly humanisticus miveltséget talált az országban, hogy irodalma annak bejöttével együtt kezdődött. Bizonynyal ez másként lehetlen lett volna, ha csak föld nem lett volna arra már elkészítve.